

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία»**

Κατεύθυνση: Πολιτική Επιστήμη

Ζαφειρένια Κοτζαμάνη
ΑΜ: 1111Μ021

Δημοκρατία, Κρίση και Θεσμοί υπό αμφισβήτηση.

Η εξέλιξη των πολιτικών στάσεων και αντιλήψεων των
κοινωνιών του ευρωπαϊκού Νότου (Ελλάδα, Ισπανία,
Πορτογαλία) στην περίοδο της οικονομικής κρίσης.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σύμβουλος Σπουδών: Γιάννης Βούλγαρης

ΑΘΗΝΑ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	2
1. Δημοκρατία και θεσμοί σε κρίση.	
1.1 Από την οικονομική κρίση στην κρίση εμπιστοσύνης.....	6
1.2 Θεωρίες περί κρίση εμπιστοσύνης.....	8
2. Ο χαρακτήρας της ευρωπαϊκής κρίσης.	
2.1 Πλεονασματικός Βορράς και ελλειμματικός Νότος.....	14
2.2 Ο ευρωπαϊκός Νότος σε κρίση.....	17
2.3 Ο Νότος σε κατηγορίες.....	19
3. Οι πολιτικές-εκλογικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης.	
3.1 Η κρίση και το κομματικό σύστημα του ευρωπαϊκού Νότου.....	22
3.2 Οι επιμέρους επιπτώσεις της κρίσης.....	26
4. Κρίση εμπιστοσύνης στην περίοδο της οικονομικής κρίσης.	
4.1 Η πλαισίωση της εικόνας.....	30
4.2 Ικανοποίηση από τη δημοκρατία και το παραγόμενο αποτέλεσμα.....	32
4.2.1 Ικανοποίηση από την κατάσταση της οικονομίας.....	32
4.2.2 Οι Νοτιοευρωπαίοι και η οικονομική κρίση.....	37
4.2.3 Ικανοποίηση από την εθνική κυβέρνηση.....	43
4.2.4 Ικανοποίηση από τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας.....	48
4.3 Εμπιστοσύνη στις αρχές και τους θεσμούς.....	52
4.3.1 Εμπιστοσύνη στην εθνική κυβέρνηση και το εθνικό κοινοβούλιο.....	52
4.3.2 Εμπιστοσύνη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο.....	60
4.3.3 Εμπιστοσύνη στους πολιτικούς.....	64
4.3.4 Εμπιστοσύνη στα πολιτικά κόμματα.....	66
Συμπεράσματα.....	73
Βιβλιογραφία.....	76

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά το χρονικό διάστημα 2008-2012, η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται αντιμέτωπη με τη χειρότερη ύφεση της μεταπολεμικής περιόδου. Η κρίση αυτή φαίνεται πως επηρέασε ένα ιδιαίτερα μεγάλο ποσοστό χωρών είτε ήταν πλούσιες είτε φτωχές, είτε είχαν ανοιχτές οικονομίες είτε σχετικά πιο κλειστές, είτε ακολούθησαν κατά το παρελθόν επεκτατική πολιτική είτε συντηρητική. Οι επιπτώσεις που δημιουργήθηκαν εξαιτίας της κρίσης αυτής, αποτυπώθηκαν τόσο στο οικονομικό όσο και στο κοινωνικό πεδίο κάθε χώρας που ήρθε αντιμέτωπη μαζί της. Έτσι, πέρα από τις οικονομικές δυσκολίες που βγήκαν στην επιφάνεια, μια σειρά από νέες τάσεις σε επίπεδο κοινωνίας έκαναν αισθητή την εμφάνισή τους. Η εμπιστοσύνη των πολιτών προς τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας για παράδειγμα, άγγιξε σε αρκετές περιπτώσεις χωρών το χαμηλότερο επίπεδο που έχει καταγραφεί τα τελευταία χρόνια, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ένα νέο ερώτημα προς διερεύνηση. Ήταν τελικά η κρίση υπεύθυνη για την απομείωση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τους θεσμούς ή το γεγονός αυτό υπήρξε απλά η αφορμή της ανάδειξης του φαινομένου;

Σε κάθε περίπτωση, αναφορικά με την κρίση καθεαυτή, το στοιχείο εκείνο που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι στη διάρκεια της πορείας της αποκτά επικίνδυνες μορφές και διαστάσεις μακροπρόθεσμου χαρακτήρα, όπως η εσωτερική πολιτική και οικονομική κρίση της Ευρωζώνης και το δραματικό αδιέξοδο των οικονομιών αρκετών κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επί προσθέτως, άξιο παρακολούθησης και μελέτης στοιχείο, αποτελεί το γεγονός ότι ο ασθενής κρίκος της ζώνης του ευρώ όπως τα περισσότερα στοιχεία δείχνουν, σε σχέση πάντα με την οικονομική κρίση αυτή, υπήρξε η Νότια Ευρώπη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του γεγονότος αυτού, αποτελεί η δυσμενής κατάσταση στην οποία επήλθαν τελικά οι οικονομίες της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

Μετά την εμφάνιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης, το στοιχείο εκείνο που φαίνεται να έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η διαφορετική ταχύτητα εξόδου από αυτήν μεταξύ των εθνικών οικονομικών συστημάτων. Οι δυναμικά αναπτυσσόμενες χώρες της παγκόσμιας οικονομίας –οι λεγόμενες και αναδυόμενες οικονομίες- επανήρθαν στην τροχιά της ταχείας ανάπτυξης. Ένας μεγάλος αριθμός χωρών του αναπτυγμένου Βορρά πάσχισαν να καταστήσουν βιώσιμη την επιτευχθείσα ήπια ανάκαμψη, ενισχύοντας την παράλληλα στο βαθμό που μπορεί να είναι εφικτή μια τέτοια ενέργεια, ενώ τέλος και σε ένα εντελώς διαφορετικό κλίμα υπήρξε μία κατηγορία χωρών οι οποίες ήρθαν

αντιμέτωπες με σοβαρά διαρθρωτικά και δημοσιονομικά προβλήματα. Η τελευταία κατηγορία, είναι εκείνη που αφορά κατά κύριο λόγο τη ζώνη του ευρώ και πιο συγκεκριμένα το κομμάτι του ευρωπαϊκού Νότου καθώς θα μπορούσε με ευκολία να ειπωθεί πως η Ελλάδα, σε μεγαλύτερο βαθμό, και εν συνεχεία η Πορτογαλία και η Ισπανία δέχτηκαν με ένα κάπως πιο έντονο τρόπο τα πλήγματα της ύφεσης αυτής. Η προσφυγή στο μηχανισμό στήριξης του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η υποχρέωση των χωρών να λάβουν νέα μέτρα για τις οικονομίες τους, όπως ο μηχανισμός προέβλεπε αποτέλεσαν νέα δεδομένα και για τις τρεις περιπτώσεις, γεγονός που δημιούργησε παράλληλα πρόσφορο έδαφος για τη γένεση αντικειμένου ενιαίας μελέτης για μία ακόμη φορά στην πορεία της σύγχρονης ιστορίας.

Θα μπορούσε γενικά να ειπωθεί πως για αρκετούς μελετητές και ερευνητές αντίστοιχα, οι τρεις αυτές χώρες τους Νότου (Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία), φέρουν αρκετές ομοιότητες, ώστε να μπορούν για μια σειρά από λόγους να εξεταστούν και να μελετηθούν παράλληλα. Η δομική ομοιογένεια των οικονομιών τους, η κοινή τωρινή τους μοίρα κυρίως ως προς τον τρόπο με τον οποίο βίωσαν την οικονομική κρίση καθώς επίσης και το γεγονός πως η μετάβαση στη δημοκρατία και στις τρεις περιπτώσεις γίνεται σχεδόν ταυτόχρονα, θέτουν διαφορετικά τα θεμέλια της όποιας συγκριτικής μελέτης επιχειρείται να επιτευχθεί μεταξύ των πόλων αυτών. Γενικά, η Ισπανία και η Πορτογαλία είναι δύο χώρες που μας μοιάζουν και όπως έχει δείξει το παρελθόν δύο χώρες που ζουν για δεύτερη φορά με την Ελλάδα ιστορίες παράλληλες. Ένα χρόνο μετά την δανειακή διάσωση της Ελλάδας, η Ευρωπαϊκή Ένωση κλήθηκε να αντιμετωπίσει την παροχή οικονομικής βοήθειας στην Πορτογαλία ως αποτέλεσμα της δημοσιονομικής κρίσης της χώρας, η οικονομία της οποίας υπονομευόταν κυρίως από το υψηλό χρέος που η χώρα αντιμετώπιζε, τον πολύ χαμηλό ρυθμό ανάπτυξης της, τη χαμηλή παραγωγικότητα και τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα, ενώ λίγο αργότερα η Ισπανία βρέθηκε αντίστοιχα σε δυσμενή θέση και σε κατάσταση οικονομικής κρίσης.

Έτσι, τα δεδομένα αυτά της παγκόσμιας οικονομίας, επηρέασαν με έναν ιδιαίτερο τρόπο αν όχι ολόκληρο το μεγαλύτερο μέρος του οικοδομήματος της ζώνης του ευρώ, δημιουργώντας παράλληλα όλες εκείνες τις προϋποθέσεις ώστε ένα συγκεκριμένο κομμάτι της ζώνης να υποστεί τις όποιες συνέπειες με ένα κάπως διαφορετικό τρόπο. Ο ευρωπαϊκός Νότος, για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα, έμοιαζε να λειτουργεί με τη λογική «ντόμινο» καθώς η μία χώρα μετά την άλλη έμπαινε υπό κηδεμονία και παραδιδόταν σε καθεστώς Μνημονίου. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι δύσκολες στιγμές δεν

αφορούν μόνο το οικονομικό φάσμα αλλά σε μεγάλο βαθμό και το κοινωνικό. Η κατακόρυφη αύξηση των δεικτών της ανεργίας και της ανασφάλειας, ήταν ικανές να δημιουργήσουν ένα κλίμα κοινωνικής διαμαρτυρίας το οποίο έδρασε συνδυαστικά με την έντονη δυσαρέσκεια από τη μεριά των πολιτών κυρίως ως απάντηση στις πολιτικές των κυβερνήσεων για τη διαχείριση της κρίσης.

Ποια είναι η στάση των πολιτών της ευρωζώνης απέναντι στην κρίση και ποια η διαχρονική εξέλιξη της εμπιστοσύνης αυτών στους θεσμούς; Παρατηρείται διαφορετική ένταση του υφιστάμενου φαινομένου σε Βορρά και Νότο; Και κυρίως θα μπορούσε να ειπωθεί ότι παρόλο που οι περιπτώσεις του Νότου φέρουν αρκετές ομοιότητες, ώστε να μπορούν να εξετασθούν ενιαία και να υπαχθούν στην ίδια «οικογένεια», διαφοροποιούνται μεταξύ τους και βιώνουν τα πλήγματα της κρίσης η κάθε μία με διαφορετικό τρόπο; Στόχος της εργασίας αυτής, είναι να προσδιορίσει και να αναλύσει αρχικά τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η κρίση στις χώρες του ευρώ και πώς εξελίσσεται σε συνάρτηση με αυτήν η εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς. Εν συνεχεία, επιχειρείται ο προσδιορισμός της φύσης της κρίσης εμπιστοσύνης σε κάθε μία από τις περιπτώσεις του ευρωπαϊκού Νότου, προκειμένου να μελετηθεί αν μπορεί να υπάρξει διαφοροποίηση μεταξύ φαινομενικά ίδιων περιπτώσεων χωρών. Η μεθοδολογική προσέγγιση της δεδομένης έρευνας εστιάζει στη συγκριτική ανάλυση κατά την οποία συλλέγονται, μελετούνται και αναλύονται στατιστικά δεδομένα που προκύπτουν από δευτερογενή έρευνα -δεδομένου ότι διεξάγεται ύστερα από τη συγκέντρωση και αξιολόγηση στοιχείων που έχουν ήδη συλλεχθεί στα πλαίσια προηγούμενων πρωτογενών ερευνών της «Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας» (ESS) και του «Ευρωβαρόμετρου»- ενώ αξίζει να αναφερθεί ότι βασικός πυλώνας της μεθοδολογικής προσέγγισης αυτής υπήρξε ο προσδιορισμός του «πού», του «πότε» και του «τι» έχει αλλάξει σε κάθε περίπτωση που ερευνάται.

Το πρώτο μέρος της εργασίας εστιάζει στην έκθεση θεωρητικών ζητημάτων που αφορούν την κρίση εμπιστοσύνης στους θεσμούς εν γένει και έχουν απασχολήσει τη διεθνή βιβλιογραφία. Εν συνεχεία, επιχειρείται ο προσδιορισμός της γεωγραφίας της ευρωπαϊκής κρίσης και η θεμελίωση διαφορετικών ομάδων, δεδομένου ότι με μία πρώτη ματιά γίνεται αντιληπτό πως υφίσταται διαφορετική ταχύτητα εκδήλωσης του υφιστάμενου φαινομένου μεταξύ των χωρών που μελετούνται. Στο τρίτο μέρος της εργασίας, αποτυπώνεται το πώς η οικονομική κρίση επηρεάζει τελικά το πολιτικό-εκλογικό σύστημα και τι επιπτώσεις καταγράφονται σε αυτό εξαιτίας της. Το τέταρτο και τελευταίο, τέλος, μέρος εστιάζει στην κρίση εμπιστοσύνης στην περίοδο της

οικονομικής κρίσης. Επιχειρείται δηλαδή η απάντηση στη διαφορετικότητα των αποτελεσμάτων των χωρών που μελετώνται μέσω της έκθεσης των εμπειρικών στοιχείων, καθώς οι διεθνείς εξελίξεις και τα προβλήματα που αντιμετωπίζονται από τις χώρες και τις κυβερνήσεις, αποτέλεσαν μεν κοινό παρονομαστή για τις χώρες αυτές, οι διάφορες εξελίξεις ωστόσο έγιναν αποδεκτές με διαφορετικό τρόπο.

1. Δημοκρατία και θεσμοί σε κρίση.

1.1 Από την οικονομική κρίση στην κρίση εμπιστοσύνης.

Τι κληρονόμησε η οικονομική κρίση στην κοινωνία ως προς την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς και με ποιος ρυθμό εξελίσσεται το μέλλον της δημοκρατίας στις χώρες της ζώνης του ευρώ; Την πεποίθηση ότι για ακόμη μία φορά οι πολιτικοί θα απογοητεύσουν τους ψηφοφόρους τους για το 2013 εκφράζει το περιοδικό “*The Economist*” στην ετήσια έκδοσή του για το συγκεκριμένο έτος.¹ Το φαινόμενο της κρίσης εμπιστοσύνης στους θεσμούς και τους πολιτικούς, που παρατηρείται σχεδόν στο σύνολο των μεγάλων δημοκρατιών του κόσμου, έχει προκαλέσει οξύτατα προβλήματα διακυβέρνησης. Δυσπιστία απέναντι στους νόμους, διαρκώς φθίνουσα πορεία στα τοπικά κοινοβούλια και στο ευρωκοινοβούλιο, διευρυμένη απαξίωση των πολιτικών προσώπων αλλά και των παραδοσιακών δυνάμεων εξουσίας, αμφισβήτηση για τους υπερεθνικούς οργανισμούς, στροφή προς ακραίες λύσεις σε κάποιες περιπτώσεις αλλά και η πεποίθηση πως η άσχημη κατάσταση της οικονομίας δεν πρόκειται να αλλάξει άμεσα, συνθέτουν το κληρονομημένο μετά οικονομικής κρίσης ιδιαίτερο σκηνικό, το οποίο καλούνται να αντιμετωπίσουν οι ηγέτες των ευρωπαϊκών κρατών και ειδικά των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Παρά την οικονομική κρίση, τα δημοκρατικά πολιτεύματα δε γνώρισαν απόπειρες ανατροπών· η κρίση εμπιστοσύνης ωστόσο, στους πολιτικούς φορείς και τα πρόσωπα, θέτει υπό αμφισβήτηση και τα σημερινά πρότυπα δημοκρατίας καλλιεργώντας μια συζήτηση σε διεθνές επίπεδο για την ανάγκη οι πολίτες να αναλάβουν πιο ενεργό και αποφασιστικό ρόλο στο πολιτικό γίγνεσθαι, με το ζήτημα της εμπιστοσύνης να παραμένει πάντοτε καίριο.

Γενικά, ο χαμηλός βαθμός εμπιστοσύνης και το περιορισμένο κοινωνικό κεφάλαιο, σχετίζονται με τη λειτουργία τόσο των επίσημων όσο και των ανεπίσημων θεσμών οι οποίοι είναι εμπεδωμένοι στο εκάστοτε πολιτικό σύστημα. Οι Acemoglu και Robinson, στη μελέτη τους “*Why Nations Fail*”², υποστηρίζουν ότι οι θεσμοί αποτελούν καθοριστικό παράγοντα ευημερίας ή αποτυχίας μίας πολιτείας. Οι συγγραφείς με τον όρο θεσμοί αναφέρονται στους «κανόνες του παιχνιδιού», οι οποίοι καθορίζουν τη λειτουργία των κυβερνήσεων και της αγοράς, τη λογοδοσία των πολιτικών προς τους πολίτες, τα κίνητρα που δίδονται στους δρώντες για να επενδύσουν, να αποταμιεύσουν

¹ Βλ. Gideon Rachman- “Democracy’s woes”, *The Economist* (The World In 2013 Edition), 21/11/2012.

² Βλ. Acemoglu & Robinson (2012).

και να καινοτομήσουν. Η ποιότητα και η λειτουργία των πολιτικών και οικονομικών κανόνων, συνεπώς, είναι πολύ πιο σημαντικοί παράγοντες από τη γεωγραφική θέση, το πολιτισμικό υπόβαθρο ή την άγνοια, προκειμένου να ευημερήσει μία κοινωνία.

Σύμφωνα με την προσέγγιση τους, οι θεσμοί διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τους συμμετοχικούς (*inclusive*) και τους απομυζητικούς (*extractive*). Είτε πρόκειται για τους πολιτικούς είτε για τους οικονομικούς, η πρώτη κατηγορία αναφέρεται στους πλουραλιστικούς θεσμούς, οι οποίοι προωθούν την κοινωνική ενσωμάτωση και επιχειρούν να εξασφαλίσουν ίσους όρους ανταγωνισμού για τους δρώντες ενώ οι απομυζητικοί έχουν σχεδιαστεί και λειτουργούν προς όφελος των λίγων και εις βάρος του συνόλου, καθώς απομυζούν πόρους από τους πολλούς. Τα κράτη που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία έχουν περισσότερες πιθανότητες ευημερίας. Η ανάλυση των Acemoglu και Robinson, ωστόσο, παρά το γεγονός ότι εξετάζει σε βάθος πολλές περιπτώσεις σε ένα ευρύ ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο, αποτελεί τη μία όψη του νομίσματος. Η άλλη όψη, που είναι εξίσου σημαντική με την ύπαρξη συμμετοχικών θεσμών, έχει να κάνει με το κατά πόσο εφαρμόζονται και τηρούνται οι επίσημοι κανόνες. Η παρουσία και η λειτουργία των ανεπίσημων θεσμών παίζει καθοριστικό ρόλο, ιδιαίτερα σε χώρες που το πολιτισμικό τους υπόβαθρο έρχεται σε σύγκρουση με τους επίσημους κανόνες που αναφέρθηκαν. Σε περιπτώσεις δε όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία οι οποίες στερούνται και αξιόπιστων μηχανισμών επιβολής και ελέγχου, το πρόβλημα γίνεται ακόμη μεγαλύτερο.

Η δημοκρατία και οι θεσμοί, στηρίζονται στην υποστήριξη των πολιτών. Η μείωση της εμπιστοσύνης, οδηγεί σε μείωση της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Κατά το χρονικό διάστημα της οικονομικής κρίσης, η εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στα πολιτικά πρόσωπα και τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας κλονίζεται και γνωρίζει ιστορικά χαμηλό επίπεδο. Το στοιχείο εκείνο με το οποίο οφείλει να είναι συνυφασμένη η εμπιστοσύνη, είναι η αβεβαιότητα που μπορεί να υπάρξει σε ένα κοινωνικό πλαίσιο και εν μέσω ύφεσης ένα τέτοιο πλαίσιο κατέχει πρωτεύοντα ρόλο καθώς μια ρευστή κοινωνικο-οικονομική πραγματικότητα δημιουργεί πολίτες που δεν έχουν κανένα κίνητρο να εμπιστευτούν οποιονδήποτε θεσμό. Είναι όμως η κρίση, ο παράγοντας εκείνος που αυξάνει την έλλειψη εμπιστοσύνης ή αποτελεί απλώς την αφορμή να βγει στην επιφάνεια μία τάση που υπάγεται στο φαινόμενο της «κρίσης της πολιτικής» και έχει εμφανιστεί τα τελευταία χρόνια; Στο επόμενο μέρος, αποτυπώνονται απόψεις που έχουν καταγραφεί στη διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με την κρίση εμπιστοσύνης.

1.2 Θεωρίες περί κρίση εμπιστοσύνης.

Η υπόθεση ότι η γενική κοινή γνώμη στις εδραιωμένες δημοκρατίες -τα τελευταία κυρίως χρόνια- είναι βαθύτατα απογοητευμένη με τη λειτουργία της εκάστοτε κυβέρνησης και το σύνολο των πολιτικών της, είναι τόσο διάχυτη καθώς θα μπορούσε με ευκολία να ειπωθεί πως πολλές περιπτώσεις εκθέσεων που έχουν γίνει αναφορικά με το συγκεκριμένο θέμα, μεταβαίνουν κατευθείαν στη συζήτηση για τις επιπτώσεις του υφιστάμενου φαινομένου και τις λύσεις που απαιτούνται για την εξάλειψη του, παραμελώντας να ασχοληθούν με τον ίδιο το φαινόμενο καθεαυτό. Επί προσθέτως, αξίζει να αναφερθεί πως παρατηρώντας κανείς τη σχετική βιβλιογραφία από συγγραφείς όπως η Pippa Norris και ο Russell Dalton, είναι εύκολο να διαπιστώσει ότι οι πραγματοποιηθείσες σχετικές μελέτες αφενός ποικίλλουν αφετέρου έχουν διάρκεια σε βάθος χρόνου. Στο σημείο αυτό αξίζει να δοθεί ιδιαίτερη βάση σε ερευνητικές εκθέσεις που έχουν γίνει κατά το παρελθόν και έχουν να κάνουν με την ανησυχία της εμπιστοσύνης των πολιτών στην κυβέρνηση και στους θεσμούς της εκάστοτε χώρας.

Σύμφωνα με την P.Norris, όπως το παρελθόν και οι διάφοροι σχετικοί με το θέμα απολογισμοί έχουν δείξει, το φαινόμενο της εμπιστοσύνης των πολιτών μιας χώρας στους θεσμούς και τους πολιτικούς της, αυξάνεται και μειώνεται ανά τα έτη σαν φυσιολογική εξέλιξη των γεγονότων του εκάστοτε πολιτικού γίγνεσθαι.³ Το στοιχείο εκείνο, ωστόσο, που οφείλει να αποτελεί τη βάση κάθε μελέτης τέτοιου είδους, είναι ο ορισμός του ερμηνευτικού πλαισίου που χρησιμοποιείται κάθε φορά για την περιγραφή και την ερμηνεία των τάσεων και των προσανατολισμών των πολιτών, οι οποίες οφείλουν να έχουν πάντα ως κύριο παράγοντά τους τον προσδιορισμό του «όταν», του «πού» και του «τι» έχει αλλάξει σε κάθε μία περίπτωση που ερευνάται. Η εξέλιξη δηλαδή της εμπιστοσύνης στους θεσμούς και τους πολιτικούς μιας χώρας, οφείλει πάντα να ερμηνεύεται σε συνάρτηση με το χρόνο, το χώρο και το είδος των εξελίξεων που έχουν προκληθεί στο πολιτικό σκηνικό της κάθε περίπτωσης. Τα στοιχεία της κλίμακας εμπιστοσύνης που έχουν μέχρι τώρα καταγραφεί στις εκάστοτε περιπτώσεις, αν ερμηνευτούν σε συνάρτηση με τους παράγοντες που έχουν μόλις αναφερθεί, γίνεται αντιληπτό ότι είναι αναπόφευκτα. Με την πάροδο του χρόνου, οι δείκτες εμπιστοσύνης μίας συγκεκριμένης περιοχής, ακολουθούν τόσο ανοδική πορεία όσο και πτωτική, πάντα σε συνάρτηση με τα πολιτικά γεγονότα. Συγκεκριμένα, απογοήτευση από τη μεριά των

³ Βλ. Pippa Norris (2011).

πολιτών, σημειώνεται σε περιόδους που παρατηρούνται οποιοδήποτε είδους αλλαγές στο πολιτικό σύστημα της κάθε χώρας.

Προσεγγίζοντας τη δεδομένη θεωρία από την πλευρά του «πού», το στοιχείο εκείνο που αποτελεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ένα ίδιο πρόβλημα ανάμεσα σε αρκετές περιπτώσεις χωρών, μπορεί να αποδοθεί με τελείως διαφορετικό τρόπο στην κάθε περίπτωση. Η απάντηση στο ερώτημα γιατί μπορεί να συμβαίνει κάτι τέτοιο και να παρατηρείται διαφοροποίηση των στοιχείων, έγκειται κατά βάση στο γεγονός ότι οι διαφορετικές πολιτικές και πολιτισμικές κουλτούρες μεταξύ των κρατών είναι ικανές να προκαλέσουν διαφορετικό τρόπο εκδήλωσης του ίδιου προβλήματος σε κάθε περίπτωση. Έτσι, η εξήγηση των διαφορετικών επιπέδων εμπιστοσύνης και αξιοπιστίας στους πολιτικούς θεσμούς της κάθε χώρας, είναι άμεσα συνδεδεμένη σε κάθε περίπτωση με τις «συναισθηματικές συνδέσεις» που υφίστανται σε κάθε έθνος-κράτος, ενώ αξίζει να αναφερθεί ότι παραμένουν ιδιαίτερα ισχυρές και σταθερές. Η πολυπλοκότητα αυτή, δείχνει την ανάγκη για διαφοροποιημένες ερμηνείες και επιχειρήματα, που μπορούν να υπολογίσουν την «εθνική» διαφορά και τη δυναμική της διαμήκους ροής στην πολιτική υποστήριξη στην κάθε περίπτωση.

Οι πρώτες έρευνες σχετικά με τη στάση της κοινής γνώμης απέναντι στην κυβέρνηση είναι αμερικανικές και αρχίζουν να πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σε μια εποχή που ο ρόλος της ομοσπονδιακής διακυβέρνησης επεκτείνεται σε μεγάλο βαθμό. Τα πρώτα δείγματα της αμερικανικής κοινής γνώμης είναι μάλλον ευνοϊκά προς τους δείκτες της εμπιστοσύνης δεδομένου ότι τα ευρήματα που προκύπτουν από τις πρώτες μελέτες που πραγματοποιούνται από τους Hyman και Sheatsley το 1954, McClosky το 1958 και Mitchell το 1959, περιγράφουν την μεταπολεμική αμερικανική κοινή γνώμη να εκφράζει έντονα την υπερηφάνεια της για την αμερικανική δημοκρατία.⁴ Η συστηματική συγκριτική εργασία, ωστόσο, για την κοινή γνώμη προς την κυβέρνηση, δημιουργείται κατά τη διάρκεια του τέλους της δεκαετίας του 1950 και των αρχών της δεκαετίας του 1960 με την εργασία των Almond και Verba "*The Civic Culture*". Η θεωρητική ώθηση της εργασίας αυτής, απεικονίζει τη σύγχρονη ανησυχία να κατανοηθούν οι σύγχρονες αστάθειες του πολιτικού καθεστώτος κατά τη διάρκεια του δεύτερου κύματος εκδημοκρατισμού. Το υφιστάμενο πλαίσιο περιελάμβανε την ιστορική άνοδο του ναζισμού στη Γερμανία και του φασισμού στην Ιταλία, καθώς επίσης και την κατάρρευση πολλών νεοπαγών ανεξάρτητων δημοκρατιών

⁴ Βλ. Pippa Norris (2011).

ανά τον κόσμο λόγω στρατιωτικών χτυπημάτων, λαϊκιστικών δικτατοριών και της κομμουνιστικής επανάστασης. Η δεδομένη εργασία αποτέλεσε επίσης την αρχή της πεποίθησης της διαφοροποίησης των αποτελεσμάτων στους δείκτες εμπιστοσύνης στη κάθε χώρα, έχοντας ως κεντρική ιδέα τη διαφοροποίηση των κοινωνιών όσον αφορά τον πολιτικό πολιτισμό τους, ακόμα και μεταξύ παρόμοιων σχετικά βιομηχανικών κοινωνιών.

Κατά τη διάρκεια των μέσων της δεκαετίας του 1960 και των αρχών της δεκαετίας του 1970- μία χρονική περίοδο κατά την οποία σημειώνεται κρίση της δημοκρατικής νομιμότητας και έντονης πολιτικής διαμαρτυρίας- αρχίζει να αποτυπώνεται μία μεγάλη ανησυχία αναφορικά με την ικανότητα των δημοκρατικών θεσμών να μπορέσουν να χρησιμεύσουν ως διέξοδος για τον επαναπροσδιορισμό των δημόσιων διαφωνιών τόσο στην Αμερική όσο και στη δυτική Ευρώπη. Το υφιστάμενο κύμα διαμαρτυρίας ωστόσο, δίνει τη θέση του σε μία πιο ήρεμη περίοδο, αυτή της δεκαετίας του 1980, όπου και παρατηρείται καθίζηση των μαζικών πολιτικών διαδηλώσεων και απογοητεύσεων. Στο μακρύ αυτό χρονικό διάστημα πραγματοποιείται μια σειρά ερευνών και μελετών, αναφορικά με την εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στους δημοκρατικούς θεσμούς από τους Lipset και Schneider. Τα ευρήματα των ερευνών αυτών καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η μαζική υποστήριξη πολλών πολιτικών θεσμών έχει διαβρωθεί με τα χρόνια, ενώ οι πεποιθήσεις περί «κρίση της δημοκρατίας» και «δημοκρατικού ελλείμματος» ενισχύονται σε μεγάλο βαθμό. Η συζήτηση περί «πολιτικής αποδέσμευσης» συνεχίζεται και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 με ένα πλήθος μελετών να εστιάζουν στην ανησυχία για την πολιτική δυσπιστία και την δημοκρατική δυσαρέσκεια, καθώς επίσης και την απάθεια των ψηφοφόρων προς το εκάστοτε πολιτικό γίγνεσθαι της εκάστοτε χώρας.

Μία ιδιαίτερα μεγάλη σε βάθος χρόνου έρευνα που γίνεται από τον Russell Dalton και αφορά την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς από το 1960 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1990, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κατά τη διάρκεια αυτών των ετών οι πολίτες έγιναν όλο και περισσότερο αποσυνδεδεμένοι από τα πολιτικά κόμματα, πιο δύσπιστοι προς τις κυβερνητικές ελίτ και τα όργανα του κράτους και λιγότερο σίγουροι για την αποτελεσματικότητα των κοινοβουλίων.⁵ Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, όπως σημειώνεται από τον Dalton, πριν υπάρξει βάθος στην ανάλυση των αιτιών οποιοδήποτε δημοκρατικού ελλείμματος, είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε προκαταρκτικό στάδιο να

⁵ Βλ. Dalton (1999).

υπάρξει ο προσδιορισμός μιας σαφούς εικόνας των τάσεων στα περιγραφικά στοιχεία.⁶ Ο εκάστοτε αναλυτής δηλαδή, οφείλει να δώσει ιδιαίτερη προσοχή τόσο στο βάθος όσο και στο εύρος και στη χρονική στιγμή οποιονδήποτε αλλαγών στους προσανατολισμούς των πολιτών προς τα δημοκρατικά ιδεώδη. Εξετάζοντας το θέμα από την πλευρά του «τι» είναι αυτό το γεγονός που έχει προκαλέσει τα εκάστοτε αποτελέσματα στην κάθε περίπτωση, πρέπει πρώτα να μελετηθεί αν η οποιαδήποτε διάβρωση της εμπιστοσύνης και της υποστήριξης έχει εμφανιστεί μόνο στο επίπεδο της εμπιστοσύνης στους πολιτικούς, στους κομματικούς ηγέτες και σε εκλεγμένους αξιωματούχους ή αν παρατηρείται οποιαδήποτε γενικευμένη αποσύνθεση του σώματος των πολιτών και μπορεί να γίνει λόγος ως εκ τούτου για έλλειψη εμπιστοσύνης σε πολλούς πολιτικούς θεσμούς και πυρήνες της δημόσιας διοίκησης.

Εν συνεχεία, προσεγγίζοντας την έρευνα από την πλευρά του «που», το στοιχείο εκείνο που πρέπει να καταδειχθεί είναι εάν το φαινόμενο της μειωμένης εμπιστοσύνης παρατηρείται σε πολλές καθιερωμένες δημοκρατίες ή αν απαντάται σε μεμονωμένες περιπτώσεις εθνικής εμβέλειας. Τέλος, μελετώντας το θέμα από την οπτική του «πότε», ιδιαίτερη προσοχή οφείλει να δοθεί στον ακριβή συγχρονισμό οποιονδήποτε διακυμάνσεων στην υποστήριξη των συστημάτων. Είναι ανεπαρκές να εξετασθούν οι αλλαγές σε διαφορετικές κοινωνίες- δεδομένου ότι οι χώρες σχεδόν στο σύνολό τους μπορούν να φτάσουν σε ένα παρόμοιο σημείο εμπιστοσύνης των πολιτών, μέσω διαφορετικής οδού στην κάθε περίπτωση. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι οι ημερομηνίες έναρξης και λήξης των όποιων τάσεων αποσταθεροποίησης της εμπιστοσύνης στους θεσμούς, όπως υποστηρίζει ο Dalton, είναι ικανές σε κάθε περίπτωση να χρωματίσουν τις ερμηνείες των τάσεων με ακριβή αντικατοπτρισμό.

Σε κάθε περίπτωση, αξίζει να αναφερθεί πως η πλειονότητα των ερευνών και μελετών που έχει γίνει αναφορικά με το θέμα της εμπιστοσύνης στους θεσμούς, καταλήγει στο συμπέρασμα πως το φαινόμενο της κρίσης εμπιστοσύνης αποτελεί τη νέα πρόκληση που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι σύγχρονες δημοκρατίες. Έτσι, παρά τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ολοκληρώσεις των σύγχρονων δυτικών δημοκρατιών, φαινόμενα κατά τα οποία το μεγαλύτερο μέρος του σώματος των πολιτών μιας χώρας είναι δύσπιστοι προς τους πολιτικούς και τους δημοκρατικούς θεσμούς εν γένει, είναι πλέον συνήθη. Συναισθήματα τέτοιου είδους, είναι ικανά να αναδιαμορφώσουν τις σχέσεις των πολιτών με τους κυβερνώντες και να προκαλέσουν

⁶ Βλ. Dalton (2004).

θεμελιώδεις πολιτικές μεταρρυθμίσεις.⁷ Μία απάντηση στο γιατί μπορεί να παρατηρούνται συμπεριφορές τέτοιου είδους, έγκειται ίσως στο γεγονός της εξέλιξης της σύνθεσης του σώματος των πολιτών δεδομένου ότι η πλειονότητα των πολιτών σήμερα αποτελείται από καλύτερα εκπαιδευμένους και πολιτικά εξελιγμένους πολίτες που αρχίζουν να ασχολούνται με τις πολιτικές εξελίξεις από πολύ μικρή ηλικία σε σύγκριση με το παρελθόν. Ως αποτέλεσμα του νέου αυτού προτύπου πολιτών, προκύπτουν και οι μεταβαλλόμενες προσδοκίες που αυτοί αρχίζουν να έχουν από τα πολιτικά πρόσωπα της εκάστοτε χώρας, δημιουργώντας μία λογική κατά την οποία οι εκάστοτε προσανατολισμοί των πολιτών προς τη δημοκρατία έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη χάραξη της πολιτικής και στο ίδιο το μέλλον της δημοκρατίας.

Η εμπιστοσύνη των πολιτών μιας χώρας στα πολιτικά της πρόσωπα και τους δημοκρατικούς της θεσμούς, αποτελεί μία «ανταλλαγή» μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνώμενων.⁸ Όπως έχει παρατηρηθεί, σε περιπτώσεις χωρών που η εμπιστοσύνη στους θεσμούς κυμαίνεται σε υψηλά επίπεδα, οι πολίτες της χώρας αυτής είναι περισσότερο πρόθυμοι να συμμετέχουν και να συμβάλλουν σε οποιαδήποτε ενέργεια που θα είναι ικανή να προωθήσει το συλλογικό αγαθό. Πολίτες που έχουν εμπιστοσύνη στους πολιτικούς και το πολιτικό σύστημα της χώρας τους, είναι περισσότερο πιθανό να συνδεθούν με κυβερνητικές δραστηριότητες, οι οποίες μπορεί να περιλαμβάνουν από το γενικότερο ενδιαφέρον τους για την πολιτική και τη συμμετοχή σε πολιτικά κόμματα, μέχρι και την εκτέλεση εθελοντικών υπηρεσιών για κάποιο κομματικό συνδυασμό. Εν ολίγοις, το φαινόμενο εμπιστοσύνης από τη μεριά των πολιτών δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για την έκφραση της υποστήριξης και των θετικών συναισθημάτων των πολιτών προς τους δημοκρατικούς θεσμούς.

Προσεγγίζοντας το θέμα από την αντίθετη κατεύθυνση, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι η μείωση της εμπιστοσύνης του σώματος των πολιτών εκδηλώνεται σε πρωταρχικό στάδιο μέσω της μείωσης των κομματικών μελών ενώ θα μπορούσε να ειπωθεί ότι δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις χωρών που δέχονται τα πλήγματα της χαμένης εμπιστοσύνης σε επίπεδο εκλογικό. Η έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών προς τους δημοκρατικούς θεσμούς είναι πολύ πιθανό να προκαλέσει τη δημιουργία ψηφοφόρων που έχουν ολοένα και λιγότερους λόγους να προσέλθουν στην κάλπη την ημέρα των εκλογών. Η όλο και μικρότερη ικανοποίηση των πολιτών από την απόδοση των δημοκρατικών κυβερνήσεων σε συνδυασμό με την έλλειψη εμπιστοσύνης του λαού

⁷ Βλ. Dalton (2004).

⁸ Βλ. Dalton (2004).

στην κυβέρνηση και τα πολιτικά κόμματα, ανταναικλά σε μεγάλο βαθμό την αυξημένη περιπλοκότητα και τα φαινόμενα διαφθοράς των κυβερνητικών θεσμών φανερώνοντας παράλληλα το διευρυμένο χάσμα ανάμεσα σε ψηφοφόρους, κόμματα και κυβερνήσεις.

Εξετάζοντας το θέμα της εμπιστοσύνης στους θεσμούς υπό το πρίσμα πάντα της οικονομικής κρίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων, των κυβερνήσεων και της κρατικής διοικητικής μηχανής παραμένει ολοκληρωτική, στο σύνολο σχεδόν των χωρών που έχουν γευτεί πιο έντονα τα πλήγματα της κρίσης. Έτσι, καθώς η ευρωπαϊκή οικονομική κρίση βαθαίνει, η Ευρωπαϊκή Ένωση έρχεται επίσης αντιμέτωπη με μια σειρά από παραπληρωματικές κρίσεις που απορρέουν η μία από την άλλη. Έχοντας σαν βάση τις θεωρίες που μέχρι τώρα αναφέρθηκαν, γίνεται αντιληπτό πως η οικονομική κρίση αποτέλεσε τελικά έναν πολύ καλό λόγο για τη συνέχιση της πτωτικής πορείας του δείκτη εμπιστοσύνης που υφίσταται τις τελευταίες δεκαετίες και υπάγεται σε αυτό που αποκαλείται ως «δημοκρατικό έλλειμμα». Η εκάστοτε κοινή γνώμη κλονίζεται ιδιαίτερα από την οικονομική κρίση και ως συνέπεια αυτού, παύει να εμπιστεύεται όσους εμπλέκονται με την κατάσταση αυτή. Στα επόμενα μέρη που ακολουθούν, γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής της διαφορετικής ταχύτητας εκδήλωσης των υφιστάμενων εξελίξεων ανάμεσα στον «ευνοημένο» ευρωπαϊκό Βορρά και στον «βαλλόμενο» ευρωπαϊκό Νότο, δεδομένου ότι η οικονομική κρίση που βιώνει μεγάλο μέρος των χωρών του πλανήτη, έχει αναμφισβήτητα δημιουργήσει ένα νέο ερευνητικό πεδίο.

2. Ο χαρακτήρας της ευρωπαϊκής κρίσης.

2.1 Πλεονασματικός Βορράς και ελλειμματικός Νότος.

Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, η συντριπτική πλειονότητα των κρατών στον κόσμο αποδεχόταν το ιδανικό μιας δημοκρατικής και αξιοκρατικής δημόσιας διοίκησης η οποία όφειλε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των πολιτών με αποτελεσματικότητα και να λειτουργεί στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης και καπιταλιστικής δημοκρατίας. Την ίδια στιγμή, επαναπροσδιοριζόταν ο ρόλος του κράτους στην οικονομία και την κοινωνία. Οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης ακολούθησαν το δρόμο προς αυτό το μοντέλο νωρίτερα από ό,τι οι χώρες της Ανατολικής και της Νότιας Ευρώπης, οι οποίες επεδίωξαν μία ανάλογη πορεία μόνο κατά το τελευταίο τέταρτο του αιώνα. Το γεγονός αυτό δε σημαίνει ότι οι χώρες με τους λιγότερο αναπτυγμένους κρατικούς μηχανισμούς μιμήθηκαν τις περισσότερες αναπτυγμένες σε μία γραμμική εξέλιξη. Η εξέλιξη των χωρών με τα λιγότερο αναπτυγμένα διοικητικά συστήματα ήταν διαφορετική κυρίως λόγω του ότι οι χώρες που αναπτύσσονταν με καθυστέρηση καλούνταν να αντιμετωπίσουν ταυτόχρονα παλαιές και νέες προκλήσεις.

Τα κράτη της Ανατολικής και της Νότιας Ευρώπης –τα οποία διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους και τα οποία εισήλθαν στην πορεία μετάβασης στη δημοκρατία έχοντας το καθένα διαφορετική βάση- είχαν να αντιμετωπίσουν τόσο παλαιά προβλήματα, όπως η δημιουργία διαφανούς αξιοκρατικής δημόσιας διοίκησης, όσο και νέες προκλήσεις οι οποίες απέρρεαν από την εξελισσόμενη νέα διεθνή τάξη (το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η παγκοσμιοποίηση, οι πιέσεις για τον περιορισμό του κράτους σε πολλούς τομείς πολιτικής, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών και μεθόδων, καθώς επίσης και οι διαπραγματεύσεις για τη διαδικασία ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση). Στο σημείο αυτό, αξίζει να δοθεί ιδιαίτερη βάση στο γεγονός ότι ενώ τα διοικητικά συστήματα της Νότιας και της Ανατολικής Ευρώπης αντιμετώπισαν τις νέες προκλήσεις της τεχνολογικής και της οικονομικής αλλαγής ταυτόχρονα με τα συστήματα άλλων περισσότερων προηγμένων κρατών, ήταν αναγκασμένα να απασχοληθούν την ίδια στιγμή με τον εκδημοκρατισμό και τον εκσυγχρονισμό τους οι οποίοι για μεγάλο χρονικό διάστημα εκκρεμούσαν. Έτσι, συγκεκριμένα στη Νότια Ευρώπη, το βάρος του

αυταρχικού παρελθόντος και των εμπεδωμένων πελατειακών παραδόσεων υπήρξε ιδιαίτερα μεγάλο.⁹

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η οικοδόμηση μιας δημοκρατικής αξιοκρατικής δημόσιας διοίκησης, η οποία να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των πολιτών με αποτελεσματικότητα, πραγματώνεται με διαφορετικούς βαθμούς επιτυχίας στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία. Όπως διατυπώνεται από τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο στο βιβλίο του *«Κράτος και μεταρρύθμιση στη σύγχρονη Νότια Ευρώπη»*, άξιο αναφοράς στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι κατά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, τα διοικητικά συστήματα της Νότιας Ευρώπης αντιμετώπισαν τις ταυτόχρονες προκλήσεις του διοικητικού εκσυγχρονισμού και του εκδημοκρατισμού. Οι προκλήσεις αυτές, συνδυάστηκαν παράλληλα με πρόσθετες εξωτερικές πιέσεις μεταξύ των οποίων ήταν οι πιέσεις για συμπίεση με άλλα διοικητικά συστήματα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καθώς και οι πιέσεις για μεγαλύτερη ευαισθησία ως προς τις ανάγκες των εθνικών οικονομιών στο με γοργούς ρυθμούς μεταβαλλόμενο παγκόσμιο ανταγωνιστικό περιβάλλον.

Οι περισσότεροι δυτικοευρωπαϊκοί μηχανισμοί είχαν συνηθίσει να λειτουργούν κάτω από το πέπλο δημοκρατικών καθεστώτων προτού επιδοθούν, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, σε μια διαδικασία προσαρμογής στη διάχυση των νέων τεχνολογιών και στην εντατικοποίηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αντίθετα, από την άλλη μεριά, οι μηχανισμοί της Νότιας Ευρώπης δεν είχαν το χρόνο να προχωρήσουν με τον ίδιο τρόπο, να αντιμετωπίσουν δηλαδή τις δεδομένες προκλήσεις διαδοχικά τη μία μετά την άλλη. Τα διοικητικά συστήματα της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας πείστηκαν να κάνουν όλα τα σχετικά βήματα ταυτόχρονα. Οργανωσιακός εκσυγχρονισμός, εκδημοκρατισμός, προσαρμογή σε νέες τεχνολογίες και μεθόδους διαχείρισης, προσανατολισμός στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και στο νέο διεθνές περιβάλλον. Λόγω της αργοπορημένης οικονομικής ανάπτυξής τους και κατά βάση λόγω του αργοπορημένου εκδημοκρατισμού και της ένταξής τους στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες -και αργότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση- που πραγματοποιήθηκαν στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, οι κρατικοί μηχανισμοί της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας βρέθηκαν αντιμέτωποι με όλα αυτά τα επείγοντα εγχειρήματα, τα οποία προέκυψαν όλα περίπου την ίδια χρονική περίοδο. Η ανάλυση αυτή, εξηγεί ενδεχομένως σε μεγάλο βαθμό το λόγο ύπαρξης ενός σαφούς διαχωρισμού μεταξύ των

⁹ Βλ. Σωτηρόπουλος (2007).

περιπτώσεων του ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου. Ας δούμε όμως κάτω από ποιες συνθήκες ξεκινάει να λειτουργεί η ζώνη του ευρώ.

Όταν δημιουργήθηκε η ζώνη του ευρώ, οι χώρες που αποφάσισαν να υιοθετήσουν το κοινό νόμισμα είχαν ήδη μακρά ιστορία, όπως ήδη αναφέρθηκε. Οι διαφορές στη δομή των οικονομιών μεταξύ των κρατών της ευρωπαϊκής κοινότητας καθώς επίσης και τα διαφορετικά πολιτικά καθεστώτα, δημιούργησαν με τα χρόνια διαφορετικές συνθήκες για την οικονομία κάθε χώρας. Επιπλέον, όπως αποτυπώνεται από τον Jean Pisani-Ferry στο βιβλίο του *«Η αφύπνιση των δαιμόνων»*, από την εισαγωγή του ευρώ και έπειτα και για μια σειρά από πολλά έτη, το στοιχείο εκείνο που επικρατούσε στη ζώνη ήταν ένας συνδυασμός κυβερνητικών πολιτικών και διαρθρωτικών χαρακτηριστικών που οδήγησαν σε αυξήσεις μισθών πάνω από την παραγωγικότητα στις χώρες του Νότου ενώ ο Βορράς ακολουθούσε πολιτική «μισθολογικού dumping» για την στήριξη των εξαγωγών του. Η διαδικασία αυτή, είχε σαν αποτέλεσμα χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία να απολέσουν ένα μεγάλο μέρος της ανταγωνιστικότητάς τους και να συσσωρεύσουν έλλειμμα και χρέη.¹⁰ Ενώ για παράδειγμα η Γερμανία επέβαλλε στον εαυτό της σχεδόν δέκα χρόνια μεταμέλειας, προκειμένου να διορθώσει το γεγονός ότι εισήλθε στο ευρώ σε δυσμενέστερη θέση από τις άλλες χώρες- το 1999, πρώτη χρονιά του ευρώ, η Γαλλία επιτυγχάνει το υψηλότερο πλεόνασμα της ιστορίας της (43 δισ.), τη στιγμή που η Γερμανία εμφανίζει έλλειμμα της τάξης των 25 δισ.- ο ευρωπαϊκός Νότος επιδίδεται σε δαπάνες, μισθολογικές διεκδικήσεις και μια έκρηξη κατανάλωσης. Επιπλέον, η δεδομένη κατάσταση εντείνεται περαιτέρω αν αναλογιστούμε ότι στην Ευρώπη λειτουργούν ταυτόχρονα χώρες με τεράστιες ανισορροπίες οι οποίες διαθέτουν το ίδιο νόμισμα αλλά τελείως διαφορετική ανταγωνιστικότητα.¹¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατάστασης αυτής, αποτελεί το γεγονός ότι το 1999 το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) της Αυστρίας ήταν 60% μεγαλύτερο από εκείνο της Πορτογαλίας ενώ αντιστοίχως τα επίπεδα των τιμών δεν ήταν τα ίδια. Έτσι, οι χώρες της ευρωζώνης λειτουργούν υπό καθεστώς νομισματικής σύγκλισης -δεδομένου ότι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα είναι υπεύθυνη για το κοινό νόμισμα και την αξία του- ταυτόχρονα όμως, κάθε κράτος-μέλος είναι υπεύθυνο για τα χρέη του, τα έσοδά του και τον τρόπο με τον οποίο θα ξοδέψει τα χρήματά του. Μία τέτοια διαδικασία μη τήρησης ενιαίας νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής για τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ, αμβλύνει τις

¹⁰Βλ. Jean Pisani-Ferry (2012).

¹¹ Βλ. Jean Pisani-Ferry (2012).

ανισορροπίες μεταξύ των μελών, καθώς παύει να υφίσταται η ευελιξία του νομίματος και κατ' επέκταση η αύξηση της ανταγωνιστικότητας μεταξύ των κρατών-μελών, ενώ διαμορφώνει παράλληλα αντικρουόμενα οικονομικοπολιτικά κίνητρα μεταξύ των κρατών-μελών.¹² Οι διαμάχες μέσα στην ευρωζώνη είναι προϊόν της απουσίας κεντρικής οικονομικής διακυβέρνησης, με αποτέλεσμα να συγκρούονται διάφορες εθνικές οικονομικές πολιτικές και στρατηγικές -διαδικασία που μετατρέπει τα υπάρχοντα προβλήματα σε κρίσεις.

Όπως γίνεται αντιληπτό από όσα έχουν ως τώρα αναφερθεί, η Οικονομική Νομισματική Ένωση εξέθρεψε μεγάλες εσωτερικές ανισορροπίες: πλεονάσματα στο Βορρά και ελλείμματα στο Νότο. Η ψαλίδα μεταξύ Βορρά και Νότου σκιαγραφεί με τον καλύτερο και πιο αντιπροσωπευτικό τρόπο την πραγματική εικόνα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, καθώς η κατάσταση των οικονομιών των κρατών-μελών της ένωσης από το 2008 και έπειτα, έκανε πιο εμφανή από ποτέ την ύπαρξη θεμελίωσης διαφορετικών ομάδων στο εσωτερικό της ένωσης. Η κατάσταση πραγμάτων της περιόδου της κρίσης στην ευρωζώνη, αντανακλά τη διαίρεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε επιμέρους υποομάδες, ενώ το ερώτημα που είναι πιο καίριο από ποτέ, από τη χρονική εκείνη στιγμή, είναι το κατά πόσο θα καταφέρει η ευρωζώνη να συμπεριφερθεί σαν μια ενιαία ευρωπαϊκή οικονομία. Το ερώτημα αυτό δεν είναι πλέον θεωρητικό. Η ιδιαιτερότητα αυτή της ευρωζώνης της μη πραγματικής οικονομικής σύγκλισης, ήταν ουσιαστικά και ο λόγος που η κρίση πήρε ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις από ό, τι στην Αμερική. Τι συμβαίνει όμως και ο Ευρωπαϊκός Νότος βιώνει τα πλήγματα της ύφεσης αυτής με ακόμη πιο έντονο τρόπο;

2.2 Ο ευρωπαϊκός Νότος σε κρίση.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, συγκρινόμενες με εκείνες του ευρωπαϊκού Βορρά, αρχίζουν την ανάπτυξή τους πολύ πιο αργά ακολουθώντας μια πολιτικοοικονομική τροχιά που είχε και εξακολουθεί να έχει αρκετά χαρακτηριστικά στοιχεία «υπανάπτυξης». Η αυταρχική, πληθωρική και βαθιά αντιαναπτυξιακή κρατική μηχανή, η ύπαρξη πελατειακών πολιτικών κομμάτων, η συντεχνιακή νοοτροπία, ο μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων με χαμηλή παραγωγικότητα, οι μεγάλες κοινωνικές ανισότητες και η καχεκτική κοινωνία πολιτών αποτελούν αδιαμφισβήτητα ένα δείγμα

¹² Βλ. Jean Pisani-Ferry (2012).

των χαρακτηριστικών αυτών.¹³ Με την ένταξή τους στην Οικονομική Νομισματική Ένωση (ONE), υπήρχε ίσως η ελπίδα πως σταδιακά οι όποιες διαφορές τους παρατηρούνταν με τις χώρες του Βορρά θα αμβλύνονταν, είτε μέσω των μηχανισμών της αγοράς είτε μέσω των διαφόρων προγραμμάτων οικονομικής στήριξης. Η συγκεκριμένη λογική ήταν δυνατόν να λειτουργεί σε ένα βαθμό και όσο η παγκόσμια οικονομική συγκυρία ήταν θετική· η ψαλίδα ωστόσο έκλεινε σε διάφορους ποσοτικούς δείκτες μεν, δεν έκλεινε στο χώρο των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών δομών δε. Έτσι, οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου προ κρίσης ευημερούσαν μεν, αλλά παρέμεναν δομικά σε δυσμενέστερη θέση σε σύγκριση με το Βορρά

Η αδυναμία αυτή φάνηκε σε μεγαλύτερο βαθμό με το ξέσπασμα της κρίσης. Η χαμηλή παραγωγικότητα και η έλλειψη ανταγωνιστικότητας στον ευρωπαϊκό Νότο οδήγησαν στη ραγδαία επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών, στη μέσω των αγορών μεταφορά πόρων από τις μη ανταγωνιστικές στις ανταγωνιστικές οικονομίες και στην αυξανόμενη υπερχρέωση των πρώτων. Μια ανισορροπία τέτοιου είδους, δεν ήταν δυνατόν να υπερκεραστεί σε μία Ευρώπη η οποία λειτουργούσε και λειτουργεί με τη λογική απουσίας ισχυρών μηχανισμών οικονομικής και πολιτικής διακυβέρνησης. Υπό την έννοια αυτή, και αντίθετα με τη νεοφιλελεύθερη άποψη, η συνεργασία μεταξύ περισσότερο και λιγότερο ανεπτυγμένων οικονομιών όταν δεν υπάρχουν παρεμβατικές διορθωτικές πολιτικές, τείνει να ωφελεί τις πρώτες και να περιθωριοποιεί τις δεύτερες. Έτσι, το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι το γεγονός ότι όσο καλύτερεύει το ισοζύγιο πληρωμών των πιο ανεπτυγμένων χωρών, τόσο δυσχεραίνει η θέση των νοτιοευρωπαϊκών οικονομιών. Η ανυπαρξία σοβαρών διορθωτικών μηχανισμών και ισχυρών αντίβαρων, σε συνδυασμό με την κακή διαχείριση της οικονομικής βοήθειας που λάμβανε ο Νότος από το Βορρά –δεδομένου ότι τη χρησιμοποιούσε λιγότερο για τον εκσυγχρονισμό των δομών του και περισσότερο για τον γρήγορο πλουτισμό συγκεκριμένων ομάδων με πελατειακές διασυνδέσεις- επιβαρύνει επιπλέον την κατάσταση.

Όπως είναι λογικό, το δεδομένο μοντέλο στο εσωτερικό της Οικονομικής Νομισματικής Ένωσης που βασιζόταν στη λογική της ανάπτυξης-«υπανάπτυξης» δεν ήταν δυνατόν να υφίσταται επ' άπειρον καθώς θα οδηγούσε σε μια λογική υπερχρέωσης των χωρών που βρίσκονταν σε δυσμενέστερη θέση. Η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα που βρέθηκε στη δύσκολη αυτή θέση, στη συνέχεια όμως έγινε φανερό πως και οι υπόλοιπες

¹³Βλ. Μουζέλης Νίκος- «Υπάρχει μέλλον αν εκμεταλλευτούμε την κρίση.», *Το Βήμα*, 16/05/2010.

οικονομίες του Νότου θα ακολουθούσαν τελικά την ίδια πορεία, αφού τόσο η Πορτογαλία όσο και η Ισπανία βρέθηκαν αντιμέτωπες με σοβαρά προβλήματα στο εσωτερικό των οικονομιών τους. Τι συμβαίνει ωστόσο, σε περιπτώσεις χωρών που έχουν ομοιότητες και κυρίως είναι δυνατόν η δυσκολία της κατάστασης της οικονομικής κρίσης να βιώνεται τελικά με τον ίδιο τρόπο σε κάθε περίπτωση;

2.3 Ο Νότος σε κατηγορίες.

Η κρίση της ευρωζώνης είχε όχι μόνο διαφορετική ταχύτητα αλλά και διαφορετικό τρόπο εκδήλωσης τόσο μεταξύ Βορρά και Νότου, όσο και μεταξύ των κρατών-μελών που υπάγονται στην ίδια κατηγορία χωρών. Αξίζει να δοθεί ιδιαίτερη βάση στο γεγονός ότι οι περισσότερες ανισορροπίες και αδυναμίες των χωρών της ευρωπαϊκής περιφέρειας διαφέρουν από χώρα σε χώρα- ακόμα κι αν οι χώρες φέρουν κάποιες ελάχιστες ομοιότητες. Το δημοσιονομικό είναι το μεγαλύτερο από τα προβλήματα για το σύνολο σχεδόν των χωρών της ζώνης του ευρώ. Η Ελλάδα και η Πορτογαλία έχουν τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείμματα αλλά και τα μεγαλύτερα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών. Αντιθέτως, η Ιρλανδία, που χτυπήθηκε ένα χρόνο μετά την Ελλάδα από τις αγορές, δείχνει να μην έχει πρόβλημα σε κανέναν από τους δύο τομείς. Η Ισπανία, που επίσης βρέθηκε στο στόχαστρο των αγορών, δεν έχει διαχρονικό δημοσιονομικό πρόβλημα αλλά αντιμετωπίζει μόνο πρόβλημα ανταγωνιστικότητας.

Όπως εύστοχα σημειώνει ο Pisani-Ferry, «στην πραγματικότητα, για τις χώρες της ευρωζώνης που αντιμετωπίζουν δυσκολίες, ισχύει ό,τι και για τις οικογένειες στον Τολστόι: η καθεμία είναι δυστυχής με τον τρόπο της». Με την έννοια αυτή, είναι δυνατόν να διακρίνει κανείς τρεις κατηγορίες προβλημάτων. Στην πρώτη κατηγορία, το πρόβλημα οφείλεται κυρίως στα δημόσια οικονομικά. Είναι ουσιαστικά η περίπτωση της Ελλάδας που μέχρι το 2009, παραβίαζε κρυφά αλλά συστηματικά τους κοινούς κανόνες. Σε άλλες περιπτώσεις χωρών- όπως για παράδειγμα στην Πορτογαλία και την Ιταλία- η δημοσιονομική διαχείριση ήταν άτονη ή και επιπόλαιη πολλές φορές, αλλά είναι δύσκολο να τους αποδοθεί ουσιαστική ευθύνη. Στη δεύτερη κατηγορία, το κύριο και βασικό πρόβλημα υπήρξε η ανεξέλεγκτη επέκταση του δανεισμού σε ιδιώτες. Η μείωση των καταθέσεων που προκλήθηκε, προκάλεσε εξωτερικό έλλειμμα, μείωση της ανταγωνιστικότητας και τελικά καταστροφές στα τραπεζικά συστήματα και επιδείνωση των δημόσιων οικονομικών. Στην κατηγορία αυτή, υπάγονται οι περιπτώσεις της Ισπανίας και της Ιρλανδίας, όπου η διάσωση του τραπεζικού συστήματος είχε πολύ

μεγάλο δημοσιονομικό κόστος. Τέλος, η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τις χώρες που άφησαν την ανταγωνιστικότητά τους να πάρει κατηφορική πορεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Πορτογαλία, το μεγάλο πρόβλημα της οποίας δεν ήταν τόσο ότι άφησε να χαθούν όλα τα δημοσιονομικά πλεονεκτήματα από τη μείωση του κόστους δανεισμού, όσο ότι η χώρα που ήταν ειδικευμένη στα προϊόντα χαμηλού κόστους, υπέστη το διπλό πλήγμα του ανταγωνισμού των κινεζικών προϊόντων και εκείνων που παράγονται στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Με λιγότερο δραματικό τρόπο, η Γαλλία και η Ιταλία κατέγραφαν επίσης κάθε χρόνο απώλειες στα εξαγωγικά τους προϊόντα και αύξηση του εξωτερικού τους ελλείμματος.

Οι τρεις κατηγορίες διαφέρουν τόσο ως προς τη σοβαρότητα όσο και ως προς τον χαρακτήρα και ως εκ τούτου είναι ιδιαίτερα σημαντικό να μη συγχέονται μεταξύ τους. Το στοιχείο εκείνο που αξίζει ωστόσο να αναφερθεί, είναι το γεγονός ότι καμία εθνική κατάσταση δεν είναι αμιγής.¹⁴ η Ελλάδα πάσχει από σοβαρό έλλειμμα ανταγωνιστικότητας, ενώ η Ιταλία πληρώνει το γεγονός ότι δεν μπόρεσε να επωφεληθεί από τις καλές οικονομικές συνθήκες στην αρχή του ευρώ, για να βάλει σε τάξη τα δημόσια οικονομικά της. Επί προσθέτως, αξίζει να αναφερθεί ότι οι καταστάσεις αυτές στις οποίες βρίσκονται οι εκάστοτε χώρες, εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου, ενώ ο πανικός και η μετάδοση της ανησυχίας στις αγορές του δημόσιου χρέους θα καταλήξουν να μετατρέψουν τις παθογένειες αυτές σε συμπτώματα μιας και μοναδικής μεγάλης κρίσης της ευρωζώνης. Μέσα στο γενικευμένο δύσκολο αυτό κλίμα, απομένει τέλος μια κατηγορία χωρών που τα πηγαίνουν καλά με τα οικονομικά τους, πάντα με το εύλογο ερώτημα αν ευημερούν χάρις στις δικές τους ικανότητες ή χάρις στη δυστυχία των άλλων.

Σε κάθε περίπτωση, το στοιχείο εκείνο που αποτέλεσε ίσως την αρχή όλων των προβλημάτων έγκειται κατά κύριο λόγο στη λογική του ενιαίου νομίσματος. Με το πέρασμα των χρόνων και μετά τη μετάβαση στο ευρώ, οι οικονομίες είχαν αρχίσει να αποκλίνουν. Ενώ για παράδειγμα η Γερμανία επέβαλλε στον εαυτό της μεταμέλεια, μετά την άνθιση που είχε ακολουθήσει την ενοποίηση, η Ιρλανδία και η Ισπανία γνώριζαν ευφορία. Προκαλώντας μείωση των επιτοκίων, η είσοδος αυτών των χωρών στη ζώνη του ευρώ είχε ελαφρύνει ξαφνικά το βάρος του δημόσιου χρέους και είχε καταστήσει πολύ ευκολότερη τη διαδικασία δανεισμού. Το κράτος δε χρειαζόταν να αυξήσει τους φόρους για να ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό του, ενώ παράλληλα δινόταν η

¹⁴ Βλ. Jean Pisani-Ferry (2012).

δυνατότητα στα νοικοκυριά να χρεωθούν για να καταναλώσουν ή να χτίσουν. Στην Ελλάδα από την άλλη πλευρά, δεν επρόκειτο απλά για ευφορία αλλά για κάτι παραπάνω, δεδομένου ότι προκλήθηκε μια ανεύθυνη δημόσια διαχείριση η οποία συγκαλύφθηκε μέσα από το «μαγείρεμα» των στοιχείων. Στην Πορτογαλία, και σε μεγάλο βαθμό στην Ιταλία, το πρόβλημα εντοπίστηκε στη χαμηλή οικονομική ανάπτυξη, ενώ στη Γαλλία τέλος, η εσωτερική ζήτηση που ήταν ιδιαίτερα δυναμική, δημιούργησε την ψευδαίσθηση ότι είχαν λυθεί όλα τα προβλήματα ανταγωνιστικότητας της χώρας απέναντι στη Γερμανία. Και ενώ όλοι, προκειμένου να ενταχθούν στην ευρωζώνη είχαν αναγκαστεί να αποδείξουν ότι ήταν ικανοί να επιβάλλουν στον εαυτό τους τη σταθερότητα των τιμών, οι αποκλίσεις είχαν αρχίσει να μεγαλώνουν σε ανησυχητικό βαθμό. Με το πρόβλημα ότι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα δεν μπορούσε να κάνει κάτι, δεδομένου ότι η αποστολή της ήταν να διαχειρίζεται την ευρωζώνη ως σύνολο, και σε συνδυασμό με την έλλειψη πρόβλεψης για την ενίσχυση μιας χώρας που αντιμετώπιζε δυσκολίες, τα εκάστοτε προβλήματα αρχίζουν να διογκώνονται και να παίρνουν πλέον άλλη τροχιά, αφού οι κανόνες αυτοί εξίσωναν το ελληνικό πρόβλημα με το πρόβλημα της Γαλλίας, της Ιταλίας και γενικά οποιασδήποτε άλλης χώρας συμμετείχε στη ζώνη του ευρώ. Έτσι, με την κρίση αυτή, αρχίζουν να βγαίνουν στην επιφάνεια οι ανακολουθίες της ευρωζώνης και να αποκαλύπτονται παράλληλα οι διαχωριστικές εκείνες γραμμές που την καθιστούν ιδιαίτερα ευάλωτη.

3. Οι πολιτικές-εκλογικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης.

3.1 Η κρίση και το κομματικό σύστημα του ευρωπαϊκού Νότου.

Το διάστημα 2010-2012, υπήρξε για τις πολιτικές εξελίξεις στον ευρωπαϊκό Νότο συνώνυμο με την κατάρρευση του προηγούμενου πολιτικού σκηνικού που επικρατούσε επί σειρά ετών στις περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Τα αποτελέσματα των εκλογικών αναμετρήσεων που έλαβαν χώρα στην τριετία αυτή, επιβεβαιώνουν χωρίς αμφιβολία τον χαρακτήρα των πολιτικών επιπτώσεων που έλαβε η -αρχικά παγκόσμια- κρίση του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού και η -μετέπειτα- κρίση της ζώνης του ευρώ στην ευρωπαϊκή περιφέρεια ενώ παράλληλα φανερώνουν τη «μετατροπή» της χρηματοπιστωτικής κρίσης σε κρίση κοινωνική αλλά πάνω από όλα πολιτική. Στο χρονικό διάστημα που αναφέρθηκε, η βαθύτατη κρίση που χαρακτηρίζει το σύνολο των θεσμών στον ευρωπαϊκό Νότο δε δείχνει να περιορίζεται. Αντιθέτως, μια σειρά από στοιχεία που έλαβαν χώρα στις εκλογικές αναμετρήσεις μετά το ξέσπασμα της κρίσης στις περιπτώσεις των χωρών που αναφέρθηκαν, ενισχύουν και επιβεβαιώνουν την πεποίθηση της διάβρωσης του πολιτικού σκηνικού. Τιμωρητική ψήφος, «αποκαθήλωση» των κομμάτων εξουσίας -και ως εκ τούτου καθίζηση της δύναμης του δικομματισμού, ενίσχυση μικρότερων κομμάτων καθώς επίσης και μια συνολική περιφρόνηση και αγανάκτηση απέναντι στο υπάρχον κομματικό σύστημα, αποτελούν ένα δείγμα της εικόνας που επικρατεί στις περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας υπό το πρίσμα των οικονομικών εξελίξεων των τελευταίων ετών.

Μετά από μία σύντομη παρατήρηση των περιπτώσεων των χωρών που έχουν γευτεί πιο έντονα τα πλήγματα της κρίσης, είναι δυνατόν να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα ότι τα επίπεδα της αποχής και της άκυρης ψήφου αυξάνουν, οι κυβερνήσεις τιμωρούνται εκλογικά, η αντιπολίτευση γνωρίζει την επιτυχία ενώ παράλληλα αυξάνονται τα αντικομματικά αισθήματα και τα ποσοστά των ακροδεξιών και ρατσιστικών κομμάτων.¹⁵ Η γενικότερη αποστασιοποίηση -ή αποσυσπείρωση- των πολιτών από το πολιτικό σύστημα και τα πολιτικά κόμματα σε συνδυασμό με την απώλεια των ισχυρών ταυτίσεων και επανασυσπειρώσεων είναι γεγονός ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις χωρών (Ελλάδα), τεχνοκρατικές κυβερνήσεις μεταβατικού χαρακτήρα αναλαμβάνουν να

¹⁵ Βλ. Bosco Anna & Verney Susannah (2012).

δώσουν χρόνο ούτως ώστε το πολιτικό-κομματικό σύστημα να καταφύγει εκ νέου σε εκλογικό σόμα.

Τα χαρακτηριστικά αυτά, εξεταζόμενα πάντα υπό το πρίσμα της δύσκολης οικονομικής κατάστασης των χωρών στις οποίες παρατηρούνται, συνθέτουν ενδεχομένως αυτό που η Anna Bosco και η Susannah Verney στο άρθρο τους "*Electoral Epidemic: The Political Cost of Economic Crisis in southern Europe, 2010-11*", αποκαλούν ως «δημοκρατία χωρίς επιλογές με δυνητικά ιδιαίτερα ισχυρές αποσταθεροποιητικές συνέπειες». Οι τάσεις που μόλις αναφέρθηκαν, εκφράστηκαν μεν στο σύνολο των χωρών που εξετάζονται, έλαβαν ωστόσο διαφορετική βαρύτητα στην κάθε περίπτωση. Η Ελλάδα για παράδειγμα, αποτελεί αναμφισβήτητα μία ιδιαίτερη περίπτωση με τα σημάδια να κάνουν αισθητή την εμφάνισή τους ήδη από τις εκλογές του Οκτωβρίου του 2009. Το αποκορύφωμα ωστόσο της κρίσης του πολιτικού σκηνικού, σημειώθηκε μέσω των διπλών εκλογών του 2012 με τις εκλογές της 6^{ης} Μαΐου να αποτελούν τομή στη σύγχρονη πολιτική και εκλογική ιστορία της χώρας.

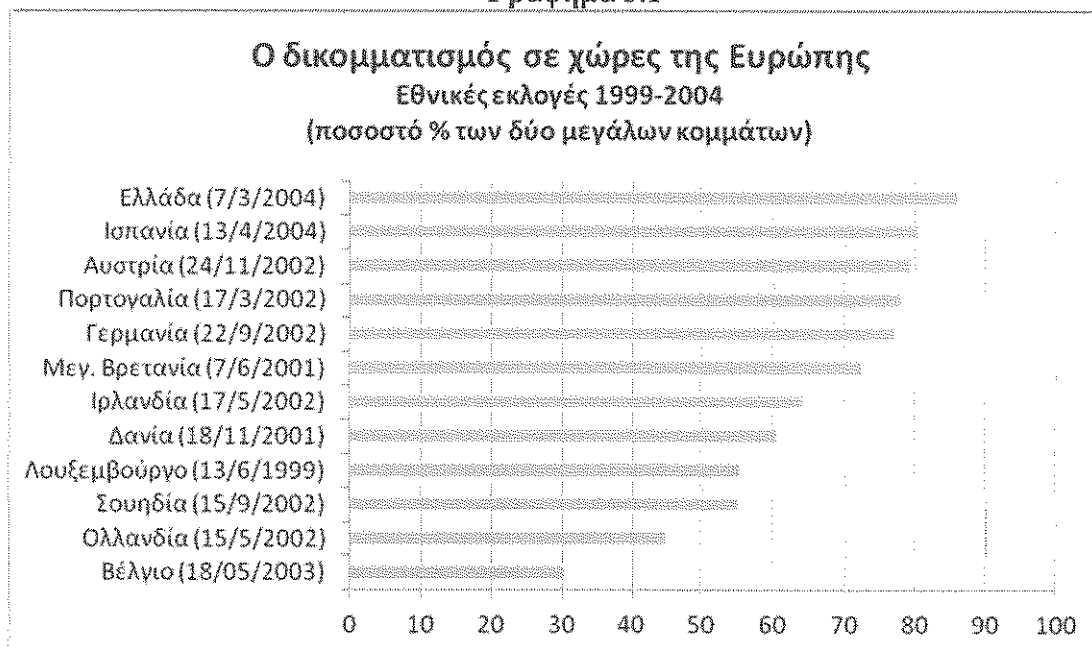
Η εδραίωση της θεσμικής λειτουργίας του δικομματισμού στην Ελλάδα, εξασφάλισε την εναλλαγή στην εξουσία πέντε φορές (1981, 1990, 1993, 2004 και 2009). Μετά τη σύγκλιση όμως των δύο κομμάτων στην πολιτική του Μνημονίου και τη συμμετοχή τους στη συγκυβέρνηση, επήλθε η ακύρωσή της. Η τιμωρητική διάθεση του σώματος των εκλογών, είχε σαν επακόλουθο την κατάρρευση του δικομματισμού στη χώρα. Η απώλεια των ψήφων που βίωσαν τόσο το «ΠΑ.ΣΟ.Κ.» όσο και η «Νέα Δημοκρατία», αποτελεί ίσως τη μαζικότερη πολιτική-εκλογική μετατόπιση της μεταπολίτευσης. Το συγκεκριμένο εκλογικό αποτέλεσμα (32,03%), συνιστά σημείο τομής και για τα δύο κόμματα και επιβαρύνει σε μεγαλύτερο βαθμό την πορεία της κατάρρευσης του δικομματισμού κυρίως αν ληφθεί υπ' όψιν ότι η δεδομένη επιρροή δεν αντιπροσωπεύει ούτε το ½ του αθροιστικού ποσοστού που έλαβαν στις βουλευτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 2009 (77,39%).

Το ποσοστό αυτό του δικομματισμού, είναι το χαμηλότερο που καταγράφηκε στην εκλογική ιστορία της χώρας από το 1926 και έπειτα. Ο κατακερματισμός αυτός των πολιτικών δυνάμεων, θα μπορούσε να ειπωθεί πως είναι αποτέλεσμα κατά βάση της εφαρμογής των Μνημονίων και κατ' επέκταση της πολιτικής που ακολουθήθηκε από τα δύο κόμματα όλο το χρονικό διάστημα που η χώρα είναι αντιμέτωπη με πολλά προβλήματα στον τομέα της οικονομίας της. Το συγκεκριμένο εκλογικό αποτέλεσμα, δεν επέτρεψε σε καμία περίπτωση στις δύο δυνάμεις να εγγυηθούν μια ισχυρή και αποτελεσματική διακυβέρνηση. Η αδυναμία αυτή είναι όπως ήδη αναφέρθηκε

αποτέλεσμα-τιμωρία των πολιτικών που εφαρμόστηκαν, αλλά έρχεται και ως επακόλουθο μιας οξύτατης και πολυεπίπεδης κρίσης που επωάζεται τις τελευταίες κυρίως δεκαετίες και διαβρώνει υπογείως τα θεμέλια του πολιτικού και του κομματικού συστήματος ταυτόχρονα. Οι δεδομένες εκλογές λοιπόν, αλλάζουν την μέχρι πρότινος εικόνα της εκλογικής μεταπολιτευτικής ιστορίας της Ελλάδας ενώ παράλληλα δίνουν μια διαφορετική χροιά στην μορφή του κομματικού συστήματος, δεδομένου ότι μιλάμε πλέον για πολυκομματισμό και όχι για δικομματισμό (επτακομματική βουλή).

Τα υψηλά ποσοστά του δικομματισμού ωστόσο, είναι μία τάση που καταγράφεται στο σύνολο των χωρών που μελετούνται εκτενέστερα στην εργασία αυτή, ενώ αξίζει να αναφερθεί ότι η τάση αυτή υπάγεται στο πλαίσιο της τιμωρητικής ψήφου που έχει αναφερθεί. Αναμφισβήτητα, οι εκλογικές αναμετρήσεις των τελευταίων δεκαετιών στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία, φανερώνουν την υψηλή εκλογική επιρροή του δικομματισμού ενώ παράλληλα συγκρινόμενες με εκλογικές αναμετρήσεις άλλων ευρωπαϊκών χωρών (βλ. **γράφημα 3.1**), τον τοποθετούν ανάμεσα στις υψηλότερες θέσεις κοινωνικής του υποστήριξης που έχει παρατηρηθεί τα τελευταία χρόνια όχι μόνο μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και σε σύγκριση με τον αγγλοσαξονικό χώρο, η παράδοση του οποίου υπήρξε ισχυρότερη.

Γράφημα 3.1

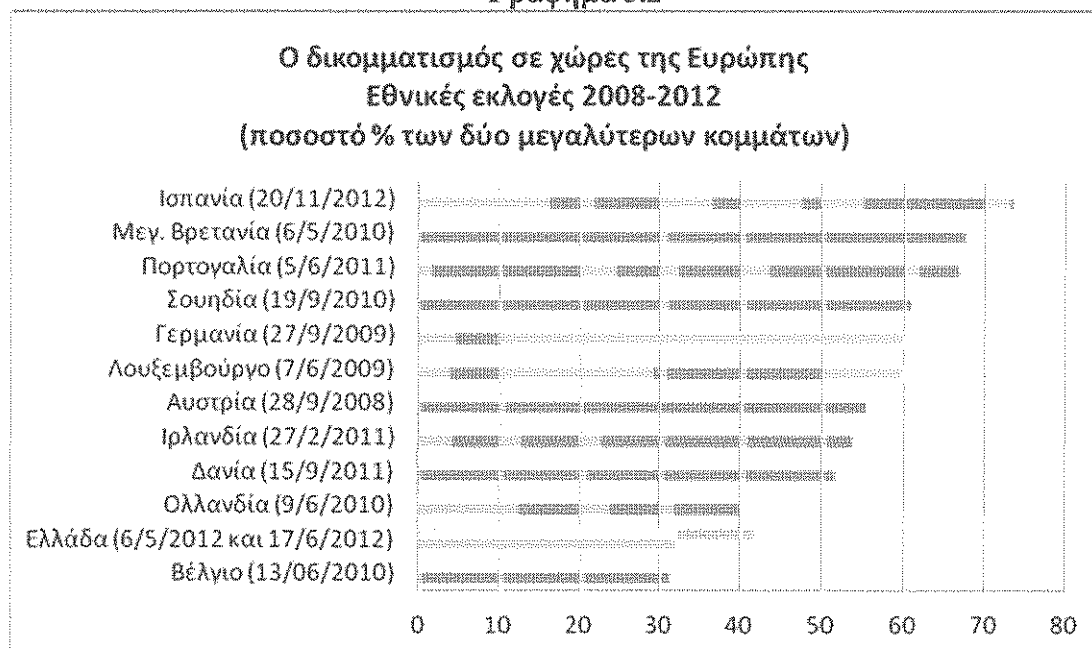
Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων.

Με την εξαίρεση της Ελλάδας και της Ισπανίας, σε δώδεκα εκλογικές αναμετρήσεις της χρονικής περιόδου 1999-2004 σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα δύο μεγάλα

κόμματα διακυβέρνησης σε καμία περίπτωση δεν υπερέβησαν αθροιστικά το 80%, ενώ στις μισές περιπτώσεις δεν ξεπέρασαν καν το 70%. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, το σχετικό ποσοστό στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία απέχει σημαντικά από τα υψηλότερα ποσοστά που έχουν καταγραφεί στις υπόλοιπες χώρες που έχουν εξεταστεί. Χαρακτηριστικά, αναφορικά πάντα με το δεδομένο υψηλό αποτέλεσμα, θα μπορούσε να ειπωθεί πως το ποσοστό αυτό παραπέμπει σε «τέλειο» δικομματισμό, σύμφωνα πάντα με τη διάκριση που έχει γίνει από τον Jean Blondel.¹⁶

Η δεδομένη τάση ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου φαίνεται πως παρουσιάζει σημάδια εξασθένισης και υποχώρησης. Έχοντας ως σημείο μελέτης τις ίδιες χώρες και πάλι κατά τη χρονική περίοδο 2008-2012, όταν η οικονομική κρίση έχει κάνει αισθητή την παρουσία της, τα στοιχεία που προκύπτουν είναι ελαφρώς διαφοροποιημένα (βλ. **γράφημα 3.2**). Σε αυτήν την περίπτωση σε καμία χώρα δεν παρατηρείται αθροιστικό ποσοστό των κομμάτων διακυβέρνησης πάνω του 80%, η Ελλάδα από πρώτη στην λίστα υψηλών αθροιστικών ποσοστών μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων μετατοπίζεται στην προτελευταία θέση, ενώ οκτώ από τις δώδεκα χώρες έχουν ποσοστά μικρότερα του 60%. Στις περιπτώσεις της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, τα ποσοστά του δικομματισμού παραμένουν μεν σε υψηλά επίπεδα- δεδομένου ότι συγκαταλέγονται μεταξύ των υψηλότερων στη λίστα- παρουσιάζουν ωστόσο μία ιδιαίτερα πτωτική τάση.

Γράφημα 3.2

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων.

¹⁶ Διαμαντόπουλος (1993).

Η αποσυσπείρωση αυτή του εκλογικού σώματος και η αποδόμηση του προϋπάρχοντος κομματικού συστήματος -όσον αφορά ειδικά την περίπτωση της Ελλάδας-, είναι αποτέλεσμα μιας σειράς προειδοποιήσεων που είχαν εμφανιστεί αρκετά πιο πριν. Όπως αναφέρεται στην εισαγωγή του τόμου «2012: Ο διπλός εκλογικός σεισμός» από τους Γ. Βούλγαρη και Η. Νικολακόπουλο, «στο εκλογικό έτος 2009 οι προειδοποιητικές δονήσεις, αν και ακόμα αρκετά ασθενείς, έγιναν αντιληπτές γιατί προκάλεσαν αλλαγές στην εκλογική συμπεριφορά καθαυτή.»¹⁷ Όπως γίνεται λοιπόν αντιληπτό, οι τάσεις αποσταθεροποίησης υπήρχαν. Η κρίση ωστόσο, αποτέλεσε τη θρυαλλίδα εκείνη που ήταν ικανή να φανερώσει τις αργές αλλά λανθάνουσες αλλαγές του πολιτικού-κομματικού συστήματος, ενώ θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ήταν ικανή σε κάποιες περιπτώσεις να τις διογκώσει περαιτέρω. Στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει μια εκτενέστερη αναφορά στις επιμέρους επιπτώσεις με τις οποίες το πολιτικό-εκλογικό σύστημα έρχεται αντιμέτωπο και αφορμή για αυτό είναι η οικονομική κρίση.

3.2 Οι επιμέρους επιπτώσεις της κρίσης.

Η οικονομική κρίση στο πολιτικό-εκλογικό πεδίο κλιμακώθηκε και εξελίχθηκε μεν σε ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, κατάφερε ωστόσο να προκαλέσει -ή κυρίως να φανερώσει- βαθιές αποσταθεροποιητικές συνέπειες για τα εθνικά πολιτικά συστήματα. Όπως διαπιστώνουν οι Nancy Bermeo και Larry M. Bartels στο εισαγωγικό μέρος του βιβλίου *"Mass Politics in Tough Times"* η παγκόσμια οικονομική κρίση, λίγο μόνο άλλαξε την πολιτική συμπεριφορά των πολιτών και τις γενικότερες πολιτικές τους αντιλήψεις.¹⁸ Αναμφισβήτητα στο διάστημα 2008-2012, αυξήθηκαν κατά πολύ τα ποσοστά απαισιοδοξίας των πολιτών και η δυσaráσκεια τους προς το υπάρχον πολιτικό σύστημα ενώ παράλληλα παρατηρήθηκε μια γενική μείωση της εμπιστοσύνης προς τους πολιτικούς θεσμούς. Παρ' όλα αυτά, όπως οι συγγραφείς σημειώνουν, η τάση αυτή αποτελεί την εξέλιξη ενός προ κρίσης φαινομένου, με λίγες μόνο περιπτώσεις χωρών να αποτελούν εξαίρεση. Στις χώρες «εξαίρεση» συμπεριλαμβάνεται και η Ελλάδα. Αιτία του φαινομένου αυτού αποτελεί αφενός το γεγονός ότι η οικονομία της δοκιμάστηκε με το χειρότερο τρόπο -συγκρινόμενη πάντα με άλλες περιπτώσεις χωρών που βρέθηκαν εκτεθειμένες οικονομικά- αφετέρου γιατί οι πολιτικές επιπτώσεις της κρίσης εκεί,

¹⁷ Βλ. Βούλγαρη και Νικολακόπουλος (2014).

¹⁸ Βλ. Nancy Bermeo και L. M. Bartels (2014).

υπήρξαν πιο ιδιαίτερες. Η πολωτική-πολιτική κουλτούρα που χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό τη χώρα, εκδηλώθηκε σε ακόμα εντονότερο βαθμό την περίοδο της κρίσης.

Οι μεταβολές των πολιτικών αντιλήψεων στη διάρκεια της κρίσης υπήρξαν ιδιαίτερα περιορισμένες. Αντιθέτως, οι αλλαγές που σημειώθηκαν στους εκλογικούς συσχετισμούς ήταν εντονότερες. Η πιο χαρακτηριστική εκλογική συμπεριφορά των πολιτών, υπήρξε η τιμωρητική ψήφος της κυβέρνησης που δεν εκδηλώθηκε σε ένα μόνο ιδεολογικοπολιτικό ρεύμα. Εξετάζοντας τις περιπτώσεις του ευρωπαϊκού Νότου, και πιο συγκεκριμένα την περίπτωση της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι η τιμωρία των κυβερνώντων κομμάτων στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, αποτελεί σήμα κατατεθέν των εκλογών της κρίσης.¹⁹ Πιο συγκεκριμένα, αξίζει να αναφερθεί ότι η τιμωρητική αυτή ψήφος δεν μένει μόνο σε επίπεδο εθνικών εκλογών. Τόσο στις εκλογές πρώτης τάξης, όσο και στις εκλογές της δεύτερης, σημειώθηκαν βαθιές αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις του πολιτικού συστήματος με τα κυβερνώντα κόμματα να αποτυγχάνουν στο σύνολό τους. Η αρνητική ψήφος, άλλωστε, είναι πιο έντονη σε περιπτώσεις που η οικονομία πάει άσχημα από την θετική ψήφο όταν η οικονομία πάει καλά. Η τιμωρητική αυτή διάθεση του σώματος των εκλογέων, ωφέλησε ιδιαίτερα τα αντίπαλα κατεστημένα κόμματα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό.

Συνεχίζοντας στην ίδια λογική, μία ακόμη σημαντική επίπτωση που προκαλείται από την κρίση, είναι το γενικότερο αίσθημα δυσπιστίας προς το πολιτικό σύστημα που εκφράζεται με ποικίλους τρόπους. Η άνοδος των επιπέδων της αποχής, τα γενικότερα αντικομματικά αισθήματα καθώς επίσης και η ανάδυση της άκρας δεξιάς, υπάγονται στη δυσaréσκεια αυτή. Το επίπεδο της εκλογικής συμμετοχής, θεωρείται ένα σημαντικό στοιχείο μέτρησης της στήριξης για ένα δημοκρατικό πολίτευμα. Έτσι, σε περίοδο οικονομικής κρίσης, η «αποστράτευση» των ψηφοφόρων θα μπορούσε να αποτελεί έναν σημαντικό δείκτη αποξένωσης από το πολιτικό σύστημα. Η απόρριψη της πολιτικής συμμετοχής αυτή, όταν συμβαίνει σε μία χώρα όπου η ψηφοφορία είναι υποχρεωτική – αν και οι κυρώσεις δεν εφαρμόζονται – προκαλεί ένα ακόμη μεγαλύτερο σοκ για τη δημοκρατία. Η χώρα μας, αποτελεί το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα του σκηνικού αυτού, δεδομένου ότι τα επίπεδα της αποχής που έχουν καταγραφεί στις εκλογές της κρίσης είναι ιδιαίτερα υψηλά. Σε εκλογές τοπικής εμβέλειας μάλιστα, στο δεύτερο γύρο, η αποχή ξεπέρασε σε κάποιες περιπτώσεις και το 50%. Στην Ισπανία, η εικόνα της

¹⁹ Βλ. Bosco Anna & Verney Susannah(2012).

δυσαρέσκειας ήταν λίγο καλύτερη από την Ελλάδα, άσχημη όμως για τα ισπανικά δεδομένα. Τα επίπεδα της αποχής αυξήθηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αποτελούν το τρίτο κατά σειρά υψηλότερο επίπεδο που έχει καταγραφεί στη χώρα από το 1977 και έπειτα.²⁰ Στην Πορτογαλία, τέλος, παρατηρήθηκε η εξαίρεση του φαινομένου με την αποχή από τις εκλογές να μην καταγράφεται σε αξιομνημόνευτα επίπεδα.

Στο πλαίσιο της γενικότερης απογοήτευσης από το υφιστάμενο πολιτικό σκηνικό, θα μπορούσε να καταγραφεί και η εμφάνιση νέων πολιτικών δυνάμεων, που εκφράζουν αντικομματικά αισθήματα. Γενικά, η αυξανόμενη δυσπιστία προς τα πολιτικά κόμματα, παρέχει γόνιμο έδαφος για την εμφάνιση νέων τρόπων διαμαρτυρίας. Το κίνημα των «Αγανακτισμένων» για παράδειγμα, που ξεκίνησε αρχικά από την Ισπανία και παρατηρήθηκε μετέπειτα και στην Ελλάδα, υπάγεται στην κατηγορία αυτή. Στο ίδιο πλαίσιο, υπάγεται και η άνοδος της άκρας δεξιάς -αν και όπως έχει σημειωθεί από αρκετούς στη διεθνή βιβλιογραφία, οι επιδόσεις του συγκεκριμένου χώρου κατά την περίοδο της κρίσης, δείχνουν ότι συνεχίστηκε απλά η προηγούμενη τάση ανόδου της. Η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων, δεν οφείλεται μόνο στην οικονομική κρίση και την ανεργία, δεδομένου ότι άλλοι παράγοντες, όπως η μετανάστευση ή η απαξίωση του πολιτικού συστήματος έχουν μεγαλύτερη επίδραση. Υπό την έννοια αυτή λοιπόν, η παρουσία της ακροδεξιάς δεν αποτελεί τόσο συνέπεια των οικονομικών εξελίξεων, όσο της ευρύτερης απαξίωσης της πολιτικής ζωής.

Μία επιπλέον επίπτωση της κρίσης, είναι η γενικότερη κρίση εμπιστοσύνης από το σώμα των εκλογέων προς τους πολιτικούς θεσμούς της χώρας τους. Οι Νοτιοευρωπαίοι, παύουν να εμπιστεύονται τους πολιτικούς, τα πολιτικά κόμματα, το κοινοβούλιο αλλά και οτιδήποτε άλλο μπορεί να θεωρείται υπεύθυνο της δύσκολης καθημερινότητας που βιώνουν εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Το θέμα της κρίσης εμπιστοσύνης εξετάζεται εκτενέστερα στο κεφάλαιο που ακολουθεί και για το λόγο αυτό δε θα γίνει περαιτέρω αναφορά στο σημείο αυτό. Με τις αλλαγές αυτές, να αποτελούν αναμφισβήτητα μια ιδιαίτερα σημαντική εξέλιξη στην πολιτική ιστορία της κάθε χώρας και να προκαλούν υπέρβαση του προηγούμενου πολιτικού πλαισίου, γεννιέται αυτομάτως το ερώτημα κατά πόσο το «νέο» κομματικό σύστημα που δημιουργείται, μπορεί να είναι σταθεροποιημένο. Η απάντηση σε ένα ερώτημα όμοιο με αυτό, μπορεί να δοθεί μόνο σε βάθος χρόνου καθώς το κομματικό σκηνικό χαρακτηρίζεται ακόμα από έντονη μεταβλητότητα και ρευστότητα. Το μόνο που μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα, είναι ότι

²⁰ Βλ. Bosco Anna & Verney Susannah(2012).

η κρίση λειτούργησε τελικά ως παράγοντας επιτάχυνσης μακροπρόθεσμων διαδικασιών και ήταν ικανή να επιφέρει μια απότομη επιτάχυνση των ανωτέρων πτωτικών τάσεων.

4. Κρίση εμπιστοσύνης στην περίοδο της οικονομικής κρίσης.

4.1 Η πλαισίωση της εικόνας.

Η πρόσφατη χρηματο-οικονομική κρίση δημιούργησε ένα σημαντικό «έλλειμμα εμπιστοσύνης» μεταξύ καταναλωτών, επενδυτών και τραπεζών που οδήγησε στην οικονομική κρίση και στη γενικότερη κοινωνική αστάθεια. Παράλληλα, κλονίστηκε η εμπιστοσύνη του κοινού απέναντι στους πολιτικούς και κρατικούς θεσμούς. Έτσι, η κρίση με την οποία έρχεται αντιμέτωπο, αν όχι ολόκληρο, το μεγαλύτερο μέρος του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, φέρνει στην επιφάνεια μια πιο σοβαρή κρίση. Την κρίση εμπιστοσύνης των πολιτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στα ίδια τους τα κράτη, στους κυβερνώντες αλλά και στους θεσμούς στο σύνολό τους. Σύμφωνα με έρευνες που έχουν διεξαχθεί με αφορμή το φαινόμενο καθεαυτό, όσον αφορά ειδικά την περίπτωση της Ευρώπης άξιο παρακολούθησης και μελέτης στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι η μείωση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν αφορά μόνο τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, που βρίσκονται στο «μάτι του κυκλώνα», αλλά και αρκετές του Βορρά. Η βαρύτητα ωστόσο «της νόσου» της κρίσης εμπιστοσύνης διαφέρει από χώρα σε χώρα, κυρίως ως αποτέλεσμα του τρόπου που βιώνεται η οικονομική κρίση στο εσωτερικό της κάθε περίπτωσης. Η πλήρης απαξίωση, σε κάποιες περιπτώσεις χωρών, του υπάρχοντος πολιτικού και κομματικού συστήματος είναι πλέον δεδομένη και άμεσα συνδεδεμένη με την οικονομική κατάσταση και με τις δυσκολίες που μπορεί να προκύψουν ως αποτέλεσμα αυτής σε κάθε μία περίπτωση. Η δεδομένη κρίση εμπιστοσύνης, ωστόσο, παρατηρείται σε συγκεκριμένους πολιτικούς θεσμούς ή αποτελεί κρίση εμπιστοσύνης προς το πολίτευμα;

Όπως υποστηρίζεται από την Ευτυχία Τεπέρογλου και τον Μάνο Τσατσάνη ²¹, τα ευρήματα των ερευνών που έχουν διεξαχθεί αναφορικά με την εμπιστοσύνη στις αρχές και τους θεσμούς, φανερώνουν ξεκάθαρα ότι η εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, αποτέλεσε την αφετηρία μιας απότομης επιτάχυνσης προϋπαρχουσών πτωτικών τάσεων στους δείκτες εμπιστοσύνης προς τους πολιτικούς θεσμούς, ειδικά όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας. Από το τέλος, ήδη, της δεκαετίας του 1980 καταγράφεται μία ιδιαίτερα αξιοσημείωτη πτώση της εμπιστοσύνης προς τα πολιτικά κόμματα, την κυβέρνηση και το πολιτικό προσωπικό εν γένει, αντικατοπτρίζοντας παράλληλα μια

²¹Βλ. Τεπέρογλου Ευτυχία και Τσατσάνης Μ. στο «2012: Ο διπλός εκλογικός σεισμός» επιμ. Βούλγαρης Γ. και Νικολακόπουλος Η. (2014).

σειρά από γενικότερες τάσεις που επικρατούσαν και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 και μέχρι της αρχής της δεκαετίας του 2000, η εμπιστοσύνη προς τους πολιτικούς θεσμούς, στην Ελλάδα, ανακάμπτει στα προηγούμενα υψηλά επίπεδα αντανακλώντας την ευφορία μιας περιόδου σταθερής ανάπτυξης και σύγκλισης με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ευφορία αυτή, ωστόσο, αποδεικνύεται βραχυπρόθεσμη καθώς οι δείκτες εμπιστοσύνης επανέρχονται και πάλι σε πτωτική πορεία. Από την έλευση της κρίσης χρέους και έπειτα, παρατηρείται πλέον μια ολική κατάρρευση των δεικτών εμπιστοσύνης, όχι μόνο στην περίπτωση της χώρας μας αλλά σε ολόκληρο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, η οποία λαμβάνει αξιοσημείωτα έντονο χαρακτήρα στην περιοχή του ευρωπαϊκού Νότου.

Αναμφίβολα, τα χαμηλά ποσοστά εμπιστοσύνης προς τους πολιτικούς θεσμούς, μπορούν σε έναν βαθμό να αποδοθούν σε μια σειρά κοινών παραγόντων που απασχολούν μεγάλο μέρος των ευρωπαϊκών χωρών. Η επιτάχυνση της πτώσης της εμπιστοσύνης την τελευταία πενταετία ωστόσο, βρίσκεται σε απόλυτη συνάρτηση με την συγκυρία της κρίσης. Στο σημείο αυτό, το μέρος αυτό της εργασίας, επιχειρεί μία πρώτη καταγραφή και ερμηνεία των στάσεων και αντιλήψεων των πολιτών σε χώρες του ευρωπαϊκού χώρου. Οι περιπτώσεις χωρών που μελετούνται και εξετάζονται, κατηγοριοποιούνται σε εκείνες του ευρωπαϊκού Βορρά (στις οποίες συμπεριλαμβάνονται η Γερμανία, η Αυστρία, η Φιλανδία και η Ολλανδία), του ευρωπαϊκού Νότου (στις οποίες συμπεριλαμβάνονται η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία), ενώ προκύπτει και μια κατηγορία που χαρακτηρίζεται ως ενδιάμεση μεταξύ Βορρά και Νότου και αφορά την περίπτωση της Γαλλίας και της Ιταλίας. Τέλος, εξετάζεται και μελετάται και η περίπτωση της Ιρλανδίας, η οποία βιώνει δυσκολίες στο εσωτερικό της οικονομίας της και ως εκ τούτου μπαίνει σε καθεστώς Μνημονίου για τη βελτίωση των οικονομικών της. Οι θεματικές που θα εξεταστούν αφορούν την ικανοποίηση των πολιτών από τη δημοκρατία και το παραγόμενο αποτέλεσμα καθώς επίσης και την εμπιστοσύνη αυτών στις αρχές και τους θεσμούς. Τα δεδομένα που εξετάζονται έχουν προκύψει από την «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα» (ESS) και το «Ευρωβαρόμετρο» και τοποθετούνται χρονικά από το 1980 (όπου είναι δυνατόν) έως το πρώτο εξάμηνο του 2014. Μέσω της έκθεσης των δεδομένων αυτών στοιχείων, επιχειρείται μια πιο ολοκληρωμένη πλαισίωση της εικόνας των κοινωνιών που μελετούνται, προ και μετά οικονομικής κρίσης με στόχο την καλύτερη παρατήρηση, ερμηνεία και τελικά ανάλυση του φαινομένου της κρίσης εμπιστοσύνης.

4.2 Ικανοποίηση από τη δημοκρατία και το παραγόμενο αποτέλεσμα.

4.2.1 Ικανοποίηση από την κατάσταση της οικονομίας.

Η κατάσταση στην πολιτική και το πολιτικό σκηνικό εν γένει, είναι ικανές να επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τα εξαγόμενα μιας εμπειρικής έρευνας αποτελέσματα, για τις σχέσεις των πολιτών προς την πολιτική, για τη γνώση, τις αξίες, τις πεποιθήσεις που μπορεί να έχουν καθώς επίσης και τις στάσεις που υιοθετούν προς το πολιτικό σύστημα και το δικό τους ρόλο σε αυτό. Σημαντικός παράγοντας στη διαδικασία αυτή, αποτελεί επίσης και η πολιτική συγκυρία που επικρατεί κατά το χρόνο διεξαγωγής της επιτόπιας στοιχειοληψίας.²² Μία συγκεκριμένη συγκυρία, δηλαδή, καθώς επίσης και ο τρόπος με τον οποίο οι πολίτες την αντιλαμβάνονται, μπορούν να καθοριστούν σε μεγάλο βαθμό από παράγοντες ιστορικούς, πολιτισμικούς ή πολιτικούς, οι οποίοι είναι ικανοί να διαμορφώσουν ανάλογα και τη στάση των πολιτών μιας χώρας απέναντι στους πολιτικούς της θεσμούς.

Οι έρευνες για την πολιτική κουλτούρα των χωρών του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, που εξετάζεται, πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια –ιδίως προς την τελευταία πενταετία της περιόδου- μιας δύσκολης οικονομικής κατάστασης παγκοσμίως και εξαιτίας αυτού κάτω από το πέπλο ενός ιδιαίτερα πολωτικού κλίματος. Η έντονη αυτή πολωτική διάταξη και η στοιχειοληψία κατά τη «σκληρή φάση» των τελευταίων ετών, επηρεάζει τις στάσεις του πληθυσμού του δείγματος, οι οποίες συγκροτούν και τα τεκμήρια ταυτότητας και τύπου της πολιτικής κουλτούρας. Επιπλέον, μπαίνοντας στη διαδικασία σύγκρισης των χωρών μεταξύ τους, διαπιστώνεται ότι εδραιώνονται ως αδρότερες οι διαχωριστικές τομές που ανιχνεύονται μεταξύ των επιμέρους περιπτώσεων, οι οποίες εν τέλει ορίζουν η κάθε μία την ιδιαίτερη πολιτισμική της ταυτότητα. Μία από τις πιο κλασικές μεταβλητές για την εξέταση των σχέσεων των πολιτών με την πολιτική, είναι η ικανοποίηση των τελευταίων από τη δημοκρατία εν γένει και το παραγόμενο από τους πολιτικούς και τις πολιτικές διαδικασίες αποτέλεσμα. Ερευνητικά ευρήματα τέτοιου είδους, εντοπίζονται και στις δύο περιπτώσεις ερευνών που μελετούνται («ESS» και «Ευρωβαρόμετρο») για όλες τις περιπτώσεις χωρών. Όσον αφορά ειδικά την περίπτωση της ικανοποίησης από την οικονομία -που αποτελεί και τον παράγοντα εκείνο που ενδεχομένως είναι η αιτία της γενικότερης κρίσης εμπιστοσύνης- αξίζει να αναφερθεί, πως παρατηρείται ότι οι χώρες που βάζονται πιο έντονα από το

²² Βλ. Καφετζής (1988).

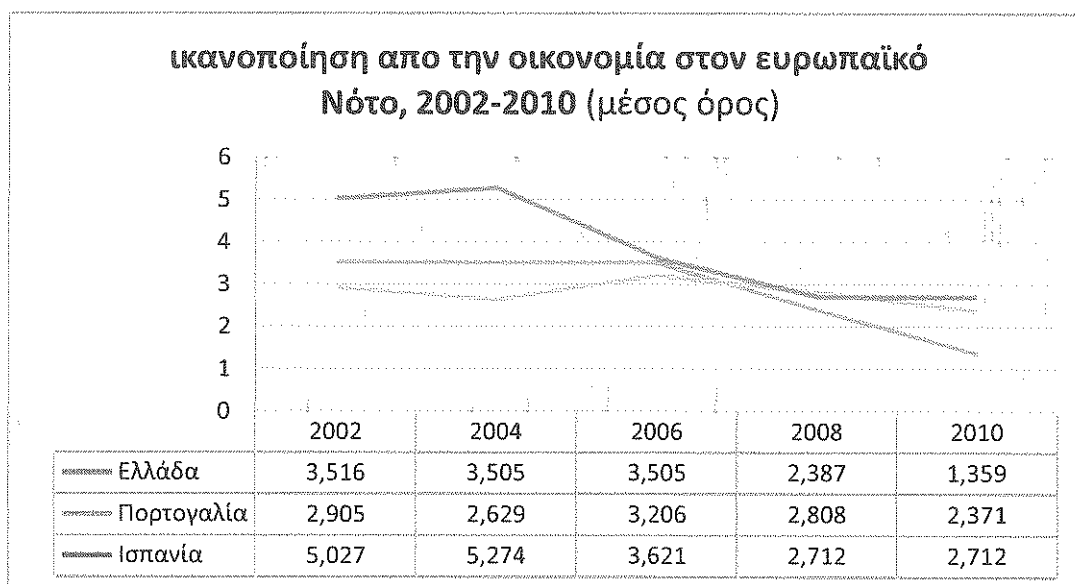
πλήγματα της, αρχικά παγκόσμιας και τελικά, ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης, είναι και εκείνες που έχουν υψηλά ποσοστά απογοήτευσης από την κατάσταση στην οποία έχει επέλθει η οικονομία τους. Όπως φαίνεται χαρακτηριστικά στον *πίνακα 4.1* και στο αντίστοιχο γράφημα που παρατίθενται αμέσως, υπάρχει ένας σαφής διαχωρισμός των αποτελεσμάτων του ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου, που ερμηνεύεται κυρίως υπό το πρίσμα της διαφορετικότητας των οικονομιών τους.

4.1: Ικανοποίηση από την κατάσταση της οικονομίας (μέσος όρος).

«...πόσο ικανοποιημένος/η είσατε με τη σημερινή κατάσταση της οικονομίας στη χώρα σας;» κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτα δυσαρεστημένος/η και 10= απόλυτα ικανοποιημένος/η.

	2002	2004	2006	2008	2010
Γερμανία	2,929	3,434	4,244	4,131	5,224
Αυστρία*	5,487	5,206	5,901	5,688	(5,688)
Φιλανδία	6,451	6,532	6,802	6,109	6,045
Ολλανδία	5,331	4,975	6,247	5,475	5,889
Γαλλία	3,5	3,762	3,702	2,886	3,293
Ιταλία*	4,124	3,864	(3,864)	(3,864)	(3,864)
Ελλάδα*	3,516	3,505	(3,505)	2,387	1,359
Ισπανία	5,027	5,274	3,621	2,712	2,712
Πορτογαλία	2,905	2,629	3,206	2,808	2,371
Ιρλανδία	4,395	6,984	6,31	2,63	2,484

Πηγή: *European Social Survey-επεξεργασία δεδομένων*. *Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.

Πηγή: *European Social Survey-επεξεργασία δεδομένων*. *Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.

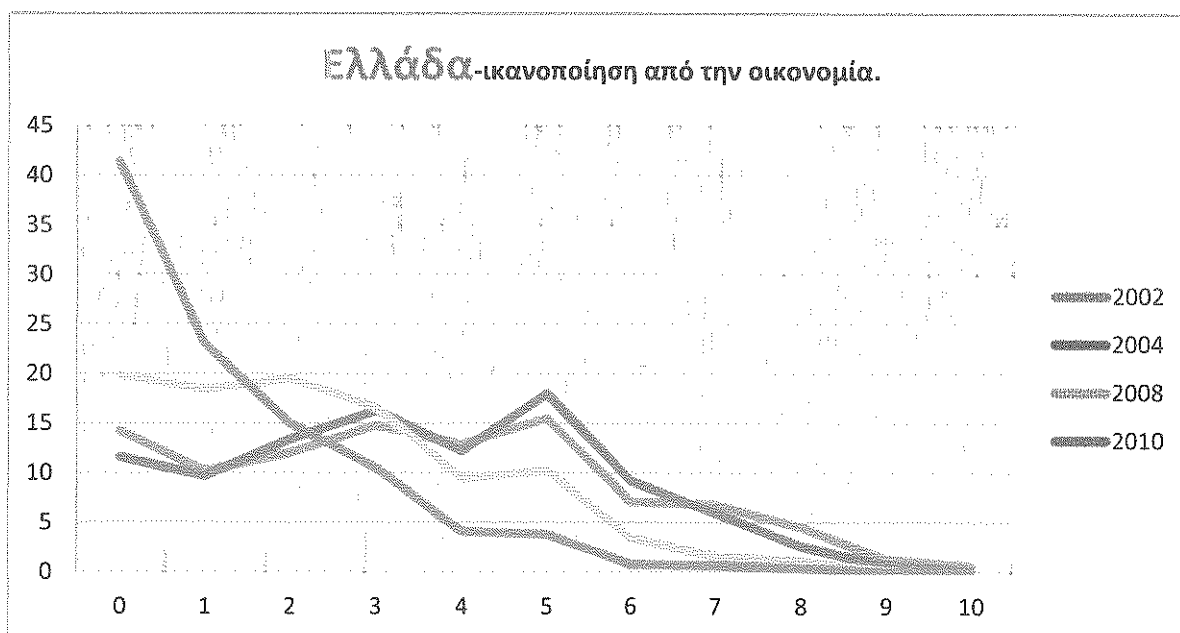
Για τον ευρωπαϊκό Νότο (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία), το υψηλό ποσοστό με την πάροδο του χρόνου, απογοήτευσης του δείγματος της έρευνας από την κατάσταση της εγχώριας οικονομίας, ερμηνεύεται μέσω των δυσκολιών που έχουν προκύψει ή έχουν βγει στην επιφάνεια από το 2008 και έπειτα, σε επίπεδο οικονομικό. Όσον αφορά ειδικά την περίπτωση του ευρωπαϊκού Νότου, αξίζει να αναφερθεί ότι η οικονομική συγκυρία είναι πέρα από κάθε περίπτωση, η αιτία εκείνη που διαταράσσει τους δείκτες και προκαλεί την ξαφνική πτώση τους. Ο ευρωπαϊκός Βορράς, από την άλλη μεριά, παρουσιάζεται να λειτουργεί με ένα τελείως διαφορετικό κλίμα, δεδομένου ότι οι χώρες που εξετάζονται όχι μόνο έχουν πολίτες που δηλώνουν ικανοποιημένοι από την κατάσταση της εγχώριας οικονομίας αλλά η εικόνα αυτή βελτιώνεται συνεχώς όσο η οικονομική κρίση σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος βαθαίνει για τα καλά.

Η απόκλιση που υφίσταται μεταξύ των αποτελεσμάτων του ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου, είναι κάτι παραπάνω από εμφανής. Το χάσμα που υπάρχει μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών περιοχών, και είναι εδραιωμένο εδώ και πολλές δεκαετίες, όχι μόνο δεν αρχίζει να μειώνεται με αφορμή τις οικονομικές δυσκολίες που έχουν προκύψει τα τελευταία χρόνια αλλά παραμένει όσο ισχυρό ήταν. Το φαινόμενο αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί ίσως στο γεγονός ότι οι διαφορές που υφίστανται μεταξύ Βορρά και Νότου δεν είναι τόσο ιδεολογικές, όσο δομικές και θεσμικές. Έτσι, η κρίση αποτέλεσε την αφορμή εκείνη ώστε να αναδειχθούν οι διχασμένες αντιλήψεις ανάμεσα στους Βόρειους και Νότιους Ευρωπαίους πολίτες καθώς ενώ, για παράδειγμα, οι πολίτες του ευρωπαϊκού Νότου αισθάνονται απογοητευμένοι από την κατάσταση στην οποία έχει επέλθει η οικονομία τους, την ίδια στιγμή οι πολίτες του ευρωπαϊκού Βορρά εμφανίζονται όλο και πιο ικανοποιημένοι με τα οικονομικά της χώρας τους, ιδίως με την πάροδο του χρόνου.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι οι περιπτώσεις του Νότου δεν είναι πανομοιότυπες μεταξύ τους. Η τάση που παρατηρείται και στις τρεις περιπτώσεις χωρών (ιδίως από το 2008 και έπειτα) είναι μεν πτωτική όσον αφορά την ικανοποίηση από την κατάσταση της οικονομίας, η ένταση ωστόσο καθώς επίσης και η χρονική στιγμή της κορύφωσης της απογοήτευσης μεταξύ των τριών περιπτώσεων, φαίνεται πως φέρει διαφορετικά χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα, τα *γραφήματα 4.2* που ακολουθούν, εστιάζουν αποκλειστικά στην περίπτωση της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας και στην εξέλιξη της στάσης της κοινής γνώμης από το 2002 έως το 2010.

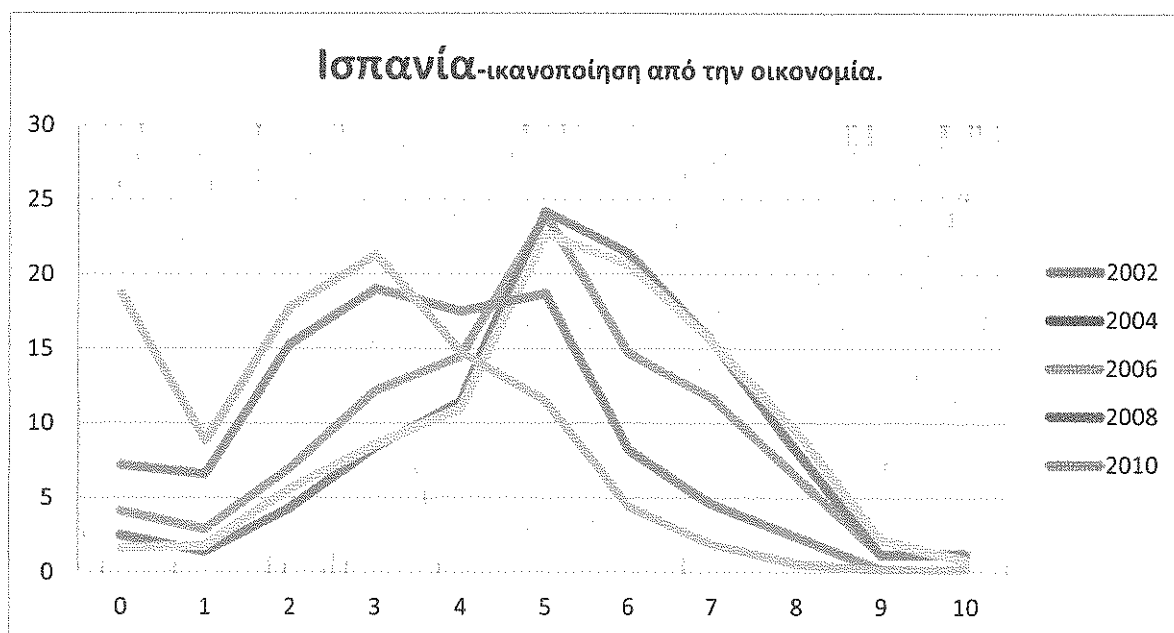
4.2: Εξέλιξη της ικανοποίησης από οικονομία στον ευρωπαϊκό Νότο.

«...πόσο ικανοποιημένος/η είσαστε με τη σημερινή κατάσταση της οικονομίας στη χώρα σας;» κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτα δυσαρεστημένος/η και 10= απόλυτα ικανοποιημένος/η.

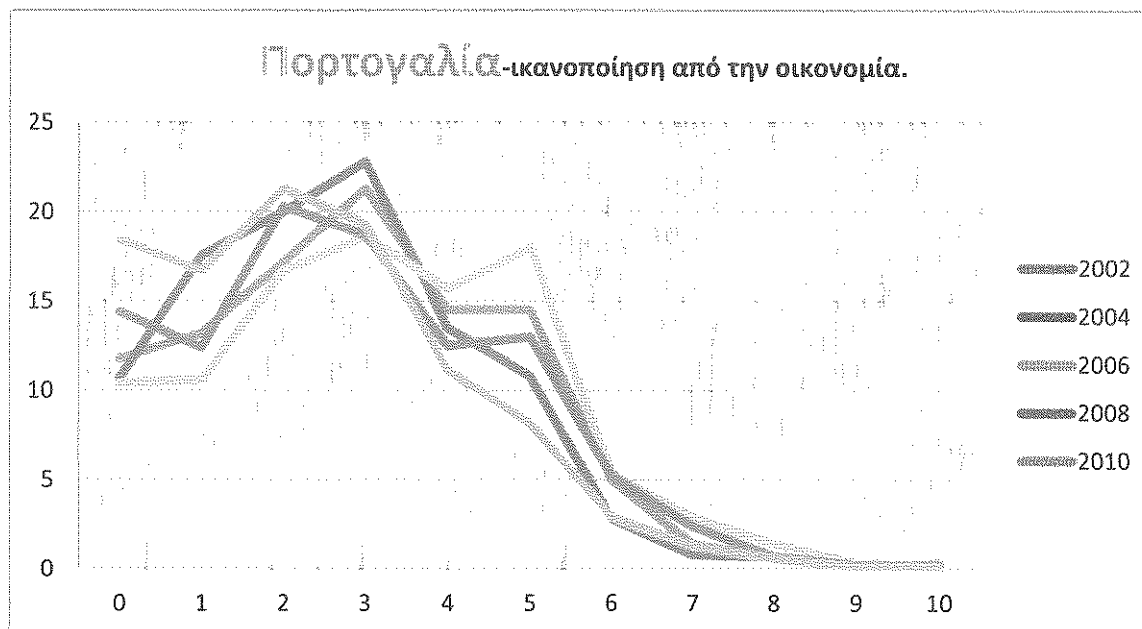
Πηγή: *European Social Survey*.

«...πόσο ικανοποιημένος/η είσαστε με τη σημερινή κατάσταση της οικονομίας στη χώρα σας;» κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτα δυσαρεστημένος/η και 10= απόλυτα ικανοποιημένος/η.

Πηγή: *European Social Survey*.

«...πόσο ικανοποιημένος/η είσαστε με τη σημερινή κατάσταση της οικονομίας στη χώρα σας;» κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτα δυσαρεστημένος/η και 10= απόλυτα ικανοποιημένος/η.

Πηγή: *European Social Survey*.

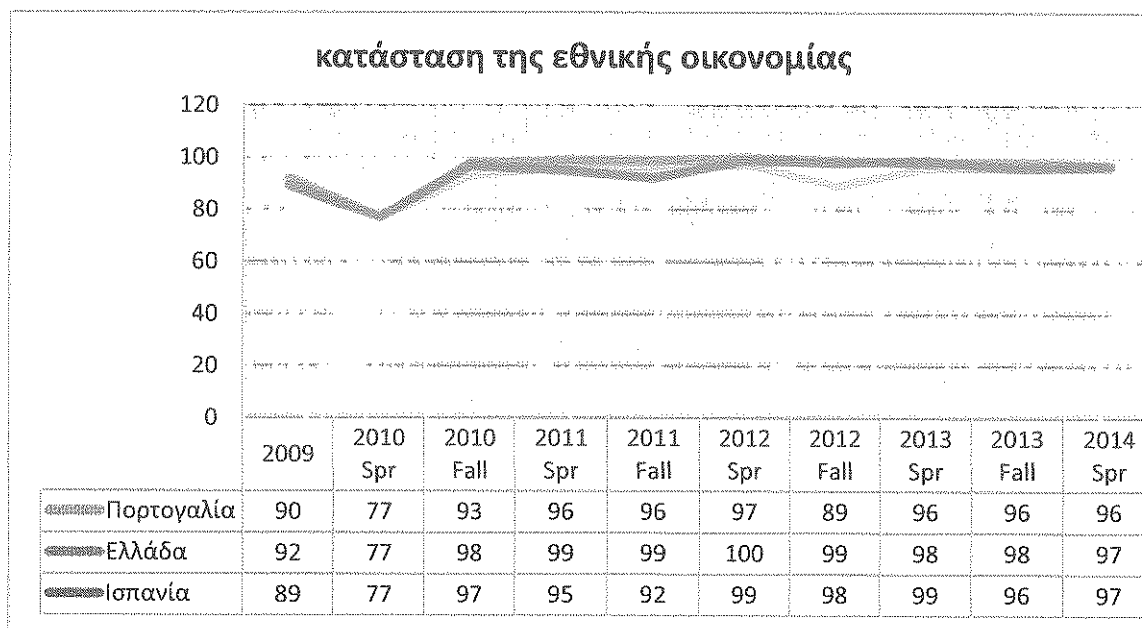
Παρατηρώντας κανείς την εξέλιξη της ικανοποίησης από την κατάσταση της οικονομίας στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία, το στοιχείο εκείνο που γίνεται αμέσως αντιληπτό είναι το γεγονός ότι η περίπτωση του γραφήματος που αφορά την Ελλάδα, παρουσιάζεται να έχει διαφορετική δομή, συγκρινόμενη πάντα με τις δύο άλλες περιπτώσεις. Πιο συγκεκριμένα, τόσο όσον αφορά την Ισπανία, όσο και την Πορτογαλία, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι η εκτίναξη του αριστερού άκρου του γραφήματος -δηλαδή της μη ικανοποίησης από την κατάσταση της οικονομίας- γίνεται πιο έντονα ανοδική από το 2008 και έπειτα και μάλιστα ακολουθώντας μόνο ανοδική πορεία από εκεί και πέρα. Η ερμηνεία της συγκεκριμένης στάσης των ερωτώμενων, οφείλει να δοθεί σε συνάρτηση με το χρόνο που οι οικονομικές εξελίξεις έλαβαν χώρα. Εννοείται δηλαδή, πως ο κύριος και κατασταλτικός παράγοντας στα αποτελέσματα αυτά, είναι το γεγονός ότι η Ελλάδα γεύεται πρώτη από τις δύο άλλες περιπτώσεις χωρών τα πλήγματα της οικονομικής κρίσης που συνεπάγονται με τη σειρά τους και την επιβολή των σκληρών μέτρων που ακολούθησαν για την ανόρθωση της οικονομίας της. Η Ισπανία και η Πορτογαλία, έρχονται μεν αντιμέτωπες με δυσκολίες που αφορούν το

οικονομικό φάσμα, αλλά αργότερα από την Ελλάδα. Ως εκ τούτου, η περίπτωση της χώρας μας, έχοντας βρεθεί γρηγορότερα πιο εκτεθειμένη οικονομικά, παρουσιάζεται δυσμενέστερη, κυρίως γιατί έχει προλάβει να διανύσει μεγαλύτερο μέρος του κύκλου της κρίσης από τις δύο άλλες περιπτώσεις. Επί προσθέτως, αξίζει να δοθεί ιδιαίτερη βάση στο γεγονός ότι όπως ήδη έχει αναφερθεί στο αρχικό μέρος της εργασίας, οι τρεις αυτές περιπτώσεις χωρών φέρουν μεν αρκετές ομοιότητες ως προς την πορεία των οικονομικών τους, ώστε να υπάγονται και να μελετώνται στην ίδια κατηγορία χωρών, δε θα μπορούσε όμως σε καμία περίπτωση να ειπωθεί ότι οι δυσκολίες με τις οποίες είναι αντιμέτωπες είναι πανομοιότυπες.

4.2.2 Οι Νοτιοευρωπαίοι και η οικονομική κρίση.

Όπως έχει ήδη γίνει αντιληπτό, από όλα όσα έχουν μέχρι τώρα αναφερθεί, η πορεία που ακολουθείται και στις τρεις περιπτώσεις των οικονομιών του ευρωπαϊκού Νότου από την έλευση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και έπειτα είναι πτωτική στο σύνολό της. Τόσο η περίπτωση της χώρας μας, όσο και οι περιπτώσεις της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, δέχονται τα πλήγματα της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης με έναν ιδιαίτερα έντονο τρόπο, ενώ αξίζει να αναφερθεί ότι τα πλήγματα αυτά επηρεάζουν τελικά τους ίδιους τους πολίτες των χωρών αυτών. Η πιο άμεση επιρροή έγκειται κατά βάση στην αποστροφή της εμπιστοσύνης των τελευταίων από τις αρχές και τους θεσμούς της εκάστοτε χώρας. Πέρα από την απομείωση της εμπιστοσύνης, ωστόσο, η οικονομική κρίση κάνει εμφανή την παρουσία της σε πολλές πτυχές της ίδιας της καθημερινότητας των πολιτών. Έχοντας σαν βάση συγκεκριμένες ερωτήσεις του «Ευρωβαρόμετρου», οι οποίες τοποθετούνται χρονικά από το 2009 έως και το πρώτο εξάμηνο του 2014 –το χρονικό διάστημα δηλαδή που η οικονομική κρίση κάνει τον κύκλο της- παρατίθενται τα σχετικά γραφήματα που αφορούν τις πεποιθήσεις των Νοτιοευρωπαίων πολιτών για την κατάσταση στην οποία έχει επέλθει η οικονομία της χώρας τους, κατά το το χρονικό διάστημα που αναφέρθηκε. Έτσι, στην ερώτηση «*πώς κρίνετε την παρούσα κατάσταση της εθνικής οικονομίας*», η εικόνα που αποτυπώνεται σε Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία, είναι η ακόλουθη.

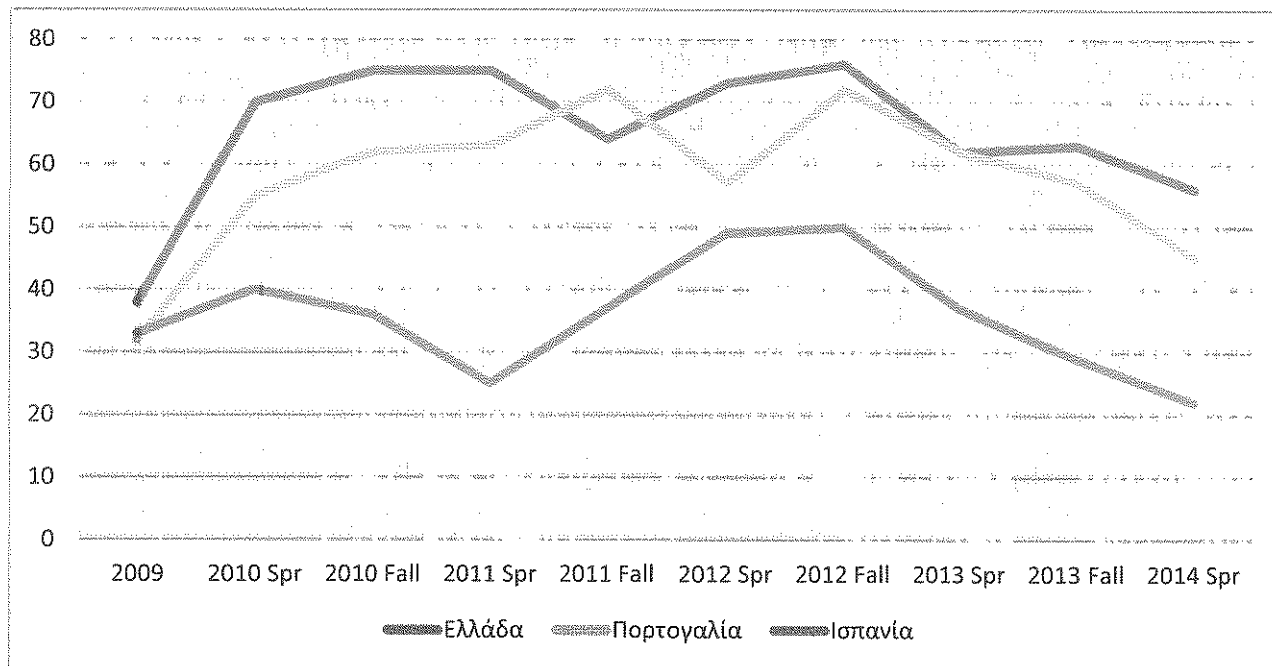
«Πώς κρίνετε την παρούσα κατάσταση σε κάθε ένα από τα ακόλουθα... την κατάσταση της εθνικής οικονομίας;»

Πηγή: *Ευρωβαρόμετρο*.(*τα ποσοστά του γραφήματος υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις “συνολικά άσχημα”.)

Και στις τρεις περιπτώσεις χωρών που εξετάζονται, το κλίμα που αποτυπώνεται είναι με μικρές αποκλίσεις λίγο ή πολύ το ίδιο. Όλο σχεδόν το δείγμα τις έρευνας, δηλώνει πως η κατάσταση της οικονομίας της χώρας του είναι άσχημη από το 2009 και έπειτα. Πιο συγκεκριμένα, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ειδικά από το δεύτερο εξάμηνο του 2010 και έπειτα, ακολουθείται μια ανοδική πορεία απογοήτευσης για την κατάσταση της οικονομίας, η οποία στην Πορτογαλία και την Ελλάδα φτάνει στο ανώτατο σημείο της στο πρώτο μισό του 2012 ενώ στην Ισπανία το 2013. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι η πρόσκρουση της κρίσης γίνεται μεν έντονα αρνητική σε κάθε χώρα, το χρονικό σημείο έναρξης, ωστόσο, της έντονης δυσaréσκειας διαφοροποιείται από περίπτωση σε περίπτωση κυρίως εξαιτίας του ότι οι άσχημες οικονομικές εξελίξεις δεν έχουν τον ίδιο χρόνο εκκίνησης σε όλες τις περιπτώσεις. Παρακάτω παρατίθενται οι προσδοκίες των Νοτιοευρωπαίων για την κατάσταση της οικονομίας τους σε βάθος χρόνου 12 μηνών.

«Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι οι επόμενοι 12 μήνες καλύτεροι, χειρότεροι ή οι ίδιοι όσον αφορά την οικονομική κατάσταση στη χώρα σας;»

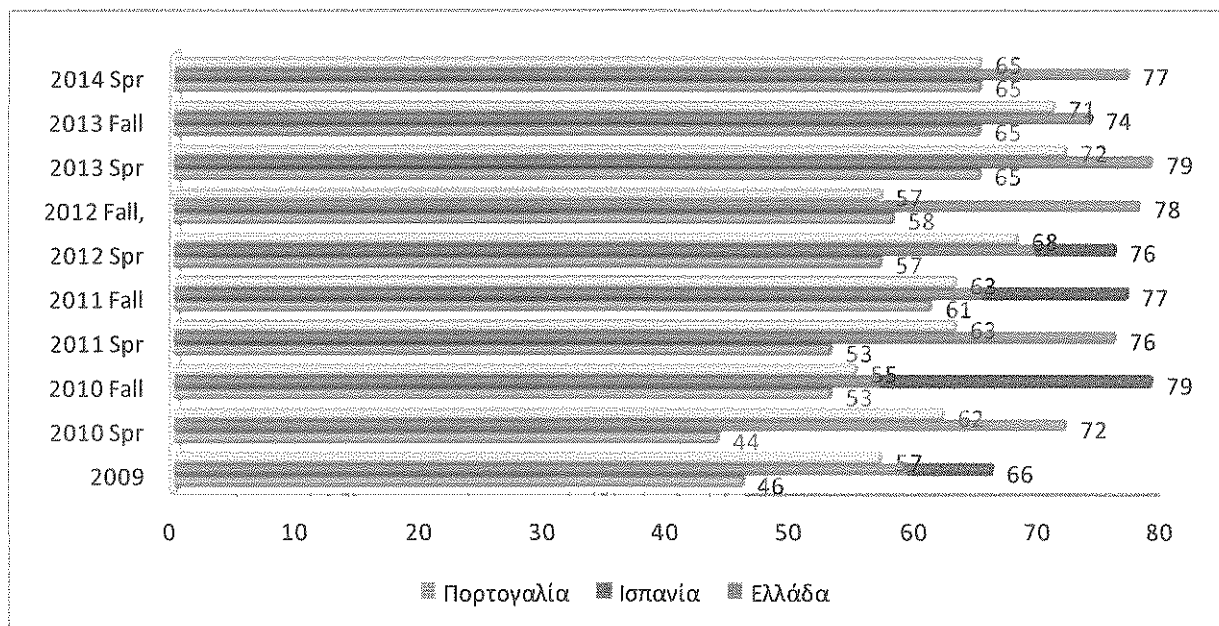
Πηγή: Ευρωβαρόμετρο. (*τα ποσοστά του γραφήματος υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις "χειρότεροι".)

Η εικόνα που αποτυπώνεται στο σημείο αυτό είναι και πάλι η ίδια. Και οι τρεις περιπτώσεις χωρών παρουσιάζονται απογοητευμένες από το οικονομικό τους μέλλον με την περίπτωση της χώρας μας να κατέχει τα πρωτεία. Πιο χαρακτηριστικά, στην Ελλάδα -που για το 2009 τέσσερις στους δέκα πολίτες της πιστεύουν ότι οι επόμενοι 12 μήνες θα είναι χειρότεροι όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της χώρας- η ανοδική πορεία του επιπέδου απογοήτευσης των πολιτών παρατηρείται μεταξύ του δεύτερου μισού του 2010 και του πρώτου μισού του 2012 ενώ από εκεί και πέρα οι προσδοκίες των πολιτών παραμένουν σχεδόν οι ίδιες με τους δείκτες να σχηματίζουν καθοδική πορεία χωρίς ωστόσο να πέφτουν ποτέ κάτω από τα επίπεδα πριν από το 2009. Εν συνεχεία, προσεγγίζοντας το θέμα από την οπτική γωνία της Πορτογαλίας, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι το κλίμα είναι σχεδόν το ίδιο με ελάχιστες μόνο εξαιρέσεις. Συγκεκριμένα, το 2009 τρεις στους δέκα Πορτογάλους περιμένουν οι επόμενοι 12 μήνες να είναι χειρότεροι σε επίπεδο οικονομικό. Κατά τη διετία ωστόσο των ετών 2010-2011 τα ποσοστά αυτά αυξάνονται σε μεγάλο βαθμό ξεπερνώντας ακόμα και το διπλάσιο, αφού ειδικά για το δεύτερο μισό του 2011 το 72% του δείγματος της έρευνας περιμένει

τα χειρότερα να έρθουν. Από το σημείο εκείνο και μέχρι το πρώτο μισό του 2014 οι αυξομειώσεις του συγκεκριμένου δείκτη είναι δεδομένες, καθώς το φαινόμενο που παρατηρείται είναι ότι από το ένα εξάμηνο στο άλλο οι απόψεις της κοινής γνώμης μεταλλάσσονται έχοντας πάντα μικρές αποκλίσεις και χωρίς ποτέ να αποτελούν μεγαλύτερο ποσοστό οι πεποιθήσεις για ένα καλύτερο οικονομικά επερχόμενο δωδεκάμηνο. Η περίπτωση της Ισπανίας, τέλος, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πιο ιδιαίτερη και από τις τρεις. Το 2009 τρεις στους δέκα Ισπανούς δηλώνουν ότι το διάστημα των επόμενων 12 μηνών θα είναι χειρότερο όσον αφορά την οικονομία της χώρας. Από το σημείο εκείνο και πέρα, το ποσοστό αυτό αυξάνεται και μειώνεται χωρίς ποτέ ωστόσο να είναι παραπάνω από τους μισούς οι πολίτες που πιστεύουν ότι η κατάσταση θα χειροτερέψει. Πιο συγκεκριμένα, το ανώτερο επίπεδο απογοήτευσης των Ισπανών για τη συγκεκριμένη θεματική φτάνει το 50% του δείγματος και αφορά το δεύτερο μισό του 2012. Από εκεί και πέρα ωστόσο, οι προσδοκίες των Ισπανών φαίνεται πως βελτιώνονται δεδομένου ότι για ολόκληρο το 2013 καθώς και για το πρώτο εξάμηνο του 2014 η πορεία που ακολουθείται στο συγκεκριμένο δείκτη είναι πτωτική σε τέτοιο βαθμό ώστε τα ποσοστά που καταγράφονται στην τελευταία μέτρηση (2014), να είναι χαμηλότερα από εκείνα του 2009.

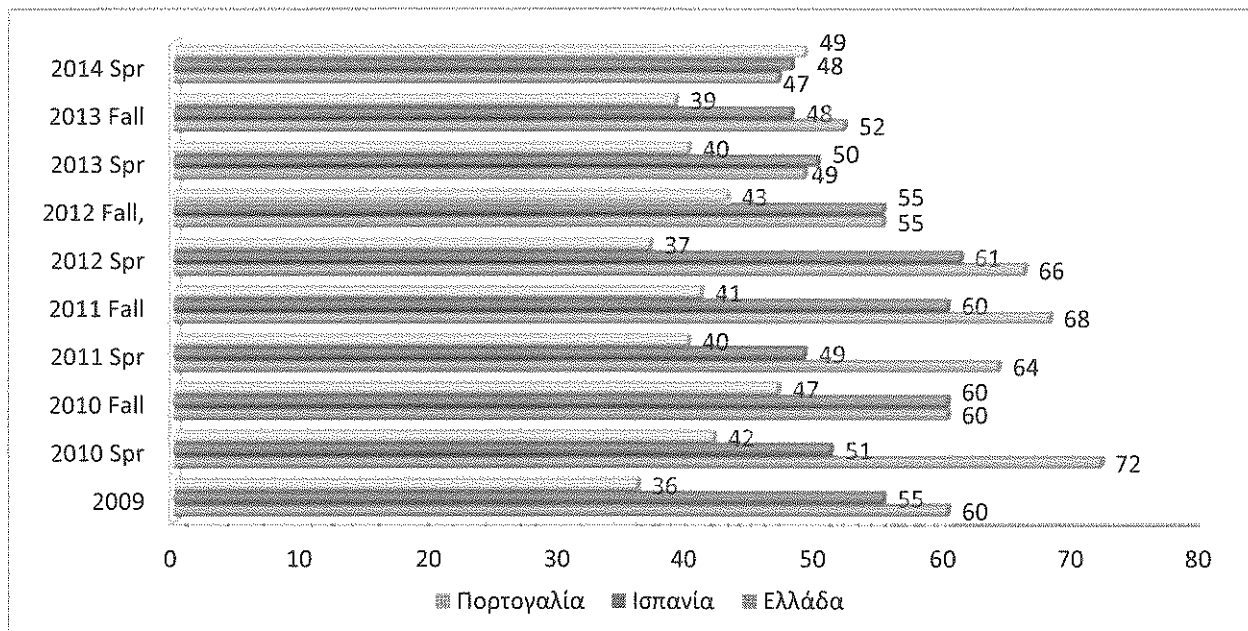
Περνώντας σε μια άλλη θεματική, αξίζει να δοθεί ιδιαίτερη βάση στο γεγονός ότι στην ερώτηση *«ποια θεωρείτε πως είναι τα δύο πιο σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα σας»*, οι περισσότεροι ερωτώμενοι και από τις τρεις χώρες απάντησαν αρχικά η ανεργία και εν συνεχεία η οικονομική κρίση –γεγονός που επαληθεύεται αφενός από τα υψηλά επίπεδα ανεργίας τόσο στην Ελλάδα όσο στην Ισπανία και την Πορτογαλία, αφετέρου από τις δύσκολες καταστάσεις που και οι τρεις χώρες έχουν κληθεί να βιώσουν. Οι δύο αυτές θεματικές φαίνεται πως αποτελούν την αχίλλειο πτέρνα και των τριών περιπτώσεων, δεδομένου ότι αλλού σε μεγαλύτερο βαθμό, αλλού σε μικρότερο, οι ερωτώμενοι του Ευρωβαρόμετρο δηλώνουν πως αυτά είναι τα δύο πιο ευάλωτα σημεία με τα οποία είναι αντιμέτωπη η χώρα τους. Παρακάτω παρατίθενται τα σχετικά γραφήματα με τις απαντήσεις των ερωτώμενων και από τις τρεις χώρες από το 2009 μέχρι και το πρώτο εξάμηνο του 2014.

Ποια πιστεύετε ότι είναι τα δύο πιο σημαντικά ζητήματα που αντιμετωπίζει η χώρα σας αυτή τη στιγμή... **ανεργία;**»

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο.

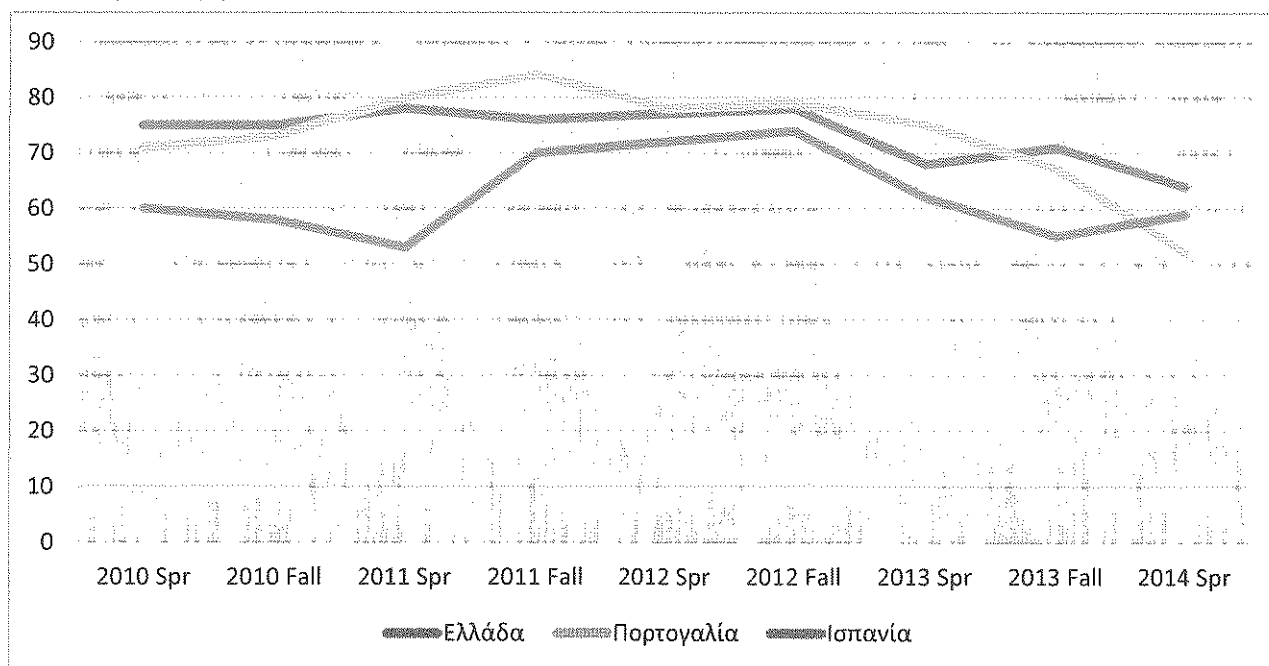
Ποια πιστεύετε ότι είναι τα δύο πιο σημαντικά ζητήματα που αντιμετωπίζει η χώρα σας αυτή τη στιγμή... **οικονομική κρίση;**»

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η Ισπανία παρουσιάζεται πιο ευάλωτη αναφορικά με το πρόβλημα της ανεργίας ενώ η χώρα μας κατέχει την πρώτη θέση όσον αφορά τη δύσκολη κατάσταση της οικονομικής κρίσης, παρ' όλο που με την πάροδο του χρόνου τα ποσοστά αυτά μειώνονται. Τέλος, εξετάζοντας μία ακόμα πτυχή του ερωτηματολογίου του «Ευρωβαρόμετρου» για την οικονομική κρίση στον ευρωπαϊκό Νότο, όπως θεωρεί το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων, τα χειρότερα όσον αφορά τις οικονομικές εξελίξεις δεν έχουν έρθει ακόμα. Πιο συγκεκριμένα, δίνεται στους ερωτώμενους η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε δύο φράσεις και τους ζητείται να επιλέξουν εκείνη που ανταποκρίνεται περισσότερο στις δικές τους πεποιθήσεις για το οικονομικό μέλλον της χώρας τους. Καλούνται δηλαδή να δηλώσουν αν θεωρούν πως η επίδραση της οικονομικής κρίσης έχει φτάσει στο ανώτερο δυνατό σημείο της ή αν πιστεύουν πως τα χειρότερα δεν έχουν έρθει ακόμα. Και στις τρεις περιπτώσεις χωρών, η απάντηση που δίνεται είναι κοινή ενώ το στοιχείο εκείνο που αποτελεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην πεποίθηση αυτή, είναι το γεγονός πως η αίσθηση αυτή είναι διάχυτη και στις τρεις περιπτώσεις χωρών από το 2010 έως και το 2013.

«Μερικοί αναλυτές λένε ότι ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στην αγορά εργασίας έχει φτάσει ήδη στην αιχμή του και τα πράγματα θα ανακτήσουν σιγά-σιγά. Άλλοι, αντίθετα, λένε ότι τα χειρότερα πρόκειται να έρθουν. Ποια από τις δηλώσεις είναι πιο κοντά στην άποψή σας;»

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο. (*τα ποσοστά του γραφήματος υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις “τα χειρότερα πρόκειται να έρθουν”.)

Μοναδική εξαίρεση ενδεχομένως στην πορεία αυτού του δείκτη, αποτελούν τα πιο πρόσφατα ερευνητικά ευρήματα -για το έτος 2014- όταν και οι τρεις περιπτώσεις χωρών παρουσιάζουν σημάδια ανάκαμψης σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Καταγράφεται δηλαδή μια προσπάθεια ανόδου της πεποίθησης για βελτίωση της δύσκολης κατάστασης, σε συνδυασμό με την ανάκτηση των πραγμάτων. Η τάση αυτή, αποτελεί ίσως ένα σημάδι ότι η ολοκλήρωση της οικονομικής κρίσης, δημιουργεί μια νέα μέρα στην αντίληψη των πολιτών για το ποια είναι πλέον η εικόνα της χώρας τους.

4.2.3 Ικανοποίηση από την εθνική κυβέρνηση.

Τόσο κατά τη διάρκεια των «καλών» χρόνων που επικρατούν σε μια χώρα όσο και κατά τη διάρκεια των «κακών», η κοινή γνώμη αποτελεί ένα βασικό συστατικό στοιχείο από πλευράς ζήτησης στην πολιτική. Η ύπαρξη προβλημάτων σε επίπεδο οικονομικό, είναι ικανή σε αρκετές περιπτώσεις να διαμορφώσει αρνητικά διακείμενους πολίτες προς τα πολιτικά πρόσωπα της χώρας τους, γεγονός που αποτυπώνεται σε έντονο βαθμό τα τελευταία κυρίως χρόνια σε πολλές περιπτώσεις δυτικών δημοκρατιών και κυβερνήσεων. Επί προσθέτως, αξίζει να αναφερθεί ότι μια κακή οικονομία μπορεί να συμβάλει στην ολοκληρωτική κατάρρευση ενός δημοκρατικού καθεστώτος καθώς όπως έχει υποστηρίξει μια μεγάλη σειρά μελετητών και ερευνητών, οι οικονομικές διαμαρτυρίες σε μια περιοχή είναι ικανές να οδηγήσουν στην εξέγερση και την επανάσταση, στη γενικότερη έλλειψη ευημερίας των πολιτών αλλά και στην αλλαγή των προτιμήσεων που οι τελευταίοι μπορεί να έχουν.²³ Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη όλα όσα έχουν μέχρι τώρα αναφερθεί, αξίζει να ειπωθεί πως τα πρόσφατα δεδομένα της παγκόσμιας οικονομίας -που αφορούν ένα ιδιαίτερα μεγάλο φάσμα χωρών- παίζουν καθοριστικό ρόλο στη στάση που κρατάει η κοινή γνώμη ως προς την ικανοποίηση που λαμβάνει από τη δράση της εκάστοτε εθνικής κυβέρνησης. Η κατάσταση της οικονομίας δηλαδή, είναι ικανή να χρωματίσει με το δικό της τρόπο την ικανοποίηση των πολιτών μιας χώρας από τον τρόπο που αισθάνονται πως λειτουργεί η δημοκρατία, από την εμπιστοσύνη που μπορεί να τρέφουν σε αρχές και θεσμούς όπως είναι το κοινοβούλιο, οι πολιτικοί, τα πολιτικά κόμματα. Παραμένοντας σε αυτή τη λογική, στο σημείο αυτό παρατίθεται η ικανοποίηση της κοινής γνώμης από την εθνική κυβέρνηση στο χρονικό

²³ Βλ. Ch.Aderson και J.Hecht (2014).

διάστημα 2002-2010, όπως προκύπτει από την επεξεργασία των δεδομένων της «Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας».

4.3: Ικανοποίηση από την εθνική κυβέρνηση (μέσος όρος).

«...πόσο ικανοποιημένος/η είσαστε από την παρούσα κυβέρνηση στη χώρα σας;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτα δυσαρεστημένος/η και 10= απόλυτα ικανοποιημένος/η.

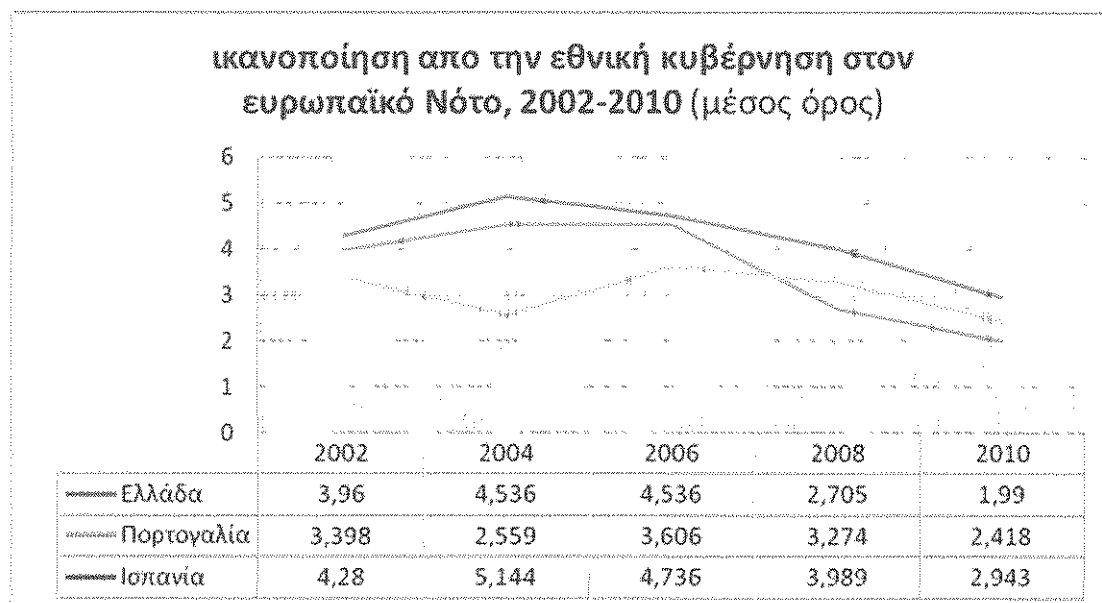
	2002	2004	2006	2008	2010
Γερμανία	3,133	3,405	3,602	4,127	3,701
Αυστρία*	3,808	4,213	4,469	4,236	(4,236)
Φιλανδία	5,809	6,233	6,697	5,939	4,297
Ολλανδία	4,21	4,419	5,388	5,461	5,281
Γαλλία	4,225	4,236	3,851	3,882	3,517
Ιταλία*	3,915	3,826	(3,826)	(3,826)	(3,826)
Ελλάδα*	3,96	4,536	(4,536)	2,705	1,99
Ισπανία	4,28	5,144	4,736	3,989	2,943
Πορτογαλία	3,398	2,559	3,606	3,274	2,418
Ιρλανδία	-	5	4,991	2,833	4,047

Πηγή: *European Social Survey*-επεξεργασία δεδομένων. *Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.

Σε ένα πρώτο στάδιο, το στοιχείο εκείνο που προκύπτει μέσω της παρατήρησης των δεικτών, είναι μια ελαφρώς διαφοροποιημένη στάση σε σχέση με την ικανοποίηση από την κατάσταση της οικονομίας. Η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη που εξετάζεται, παρουσιάζει σχεδόν στο σύνολό της σημάδια απογοήτευσης από την εθνική κυβέρνηση με κάποιες περιπτώσεις χωρών να δηλώνουν περισσότερο απογοητευμένες από τις εκάστοτε κυβερνήσεις τους από ότι κάποιες άλλες. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι όλες οι περιπτώσεις χωρών που μελετούνται -με μοναδική εξαίρεση την Ιρλανδία- σημειώνουν πτώση της ικανοποίησης των πολιτών από την εθνική κυβέρνηση κατά την τελευταία μέτρηση που γίνεται (2010). Το στοιχείο εκείνο ωστόσο που οφείλει να αποτελέσει τη βάση της παρατήρησης αυτής, είναι το γεγονός πως υφίσταται και πάλι διαφοροποίηση μεταξύ Βορρά και Νότου, δεδομένου ότι η πτώση της ικανοποίησης από την εθνική κυβέρνηση στον ευρωπαϊκό Νότο είναι σαφώς εντονότερη συγκρινόμενη πάντα με το Βορρά (βλ. γράφημα που ακολουθεί). Η ερμηνεία του φαινομένου αυτού, οφείλει να δοθεί σε συνάρτηση με τα εξαγόμενα αποτελέσματα του δείκτη ικανοποίησης από την κατάσταση της οικονομίας. Στις περιπτώσεις χωρών που η απογοήτευση από την οικονομική πορεία της χώρας υπήρξε υψηλή, σημειώνεται έντονη δυσαρέσκεια από πλευράς πολιτών για την ικανοποίηση από την κυβέρνηση. Υπό το πρίσμα αυτό, η διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων στον ευρωπαϊκό Βορρά και Νότο, γίνεται πιο

εύκολα κατανοητή καθώς οι χώρες που δηλώνουν πιο έντονα απογοητευμένες από την εθνική κυβέρνηση είναι οι ίδιες ακριβώς που δήλωναν έντονα απογοητευμένες από την κατάσταση στην οποία έχει επέλθει η οικονομία τους.

4.4: Εξέλιξη της ικανοποίησης από την εθνική κυβέρνηση στον ευρωπαϊκό Νότο.

*Πηγή: European Social Survey-επεξεργασία δεδομένων. *Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.*

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα που έχουν παρατεθεί, είναι πέρα από κάθε αμφιβολία εμφανές πως οι πολίτες των νοτιοευρωπαϊκών χωρών (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία), αισθάνονται με την πάροδο του χρόνου πιο δυσαρεστημένοι από τη δράση της εκάστοτε κυβέρνησης στην κάθε χώρα. Η επιδείνωση των αρνητικών τοποθετήσεων ωστόσο, διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση, κυρίως γιατί οι τρεις αυτές περιπτώσεις χωρών κουβαλάνε η κάθε μία τελικά την δική της ιστορία ως προς την οικονομική κρίση. Επί προσθέτως, αξίζει να αναφερθεί πως η ικανοποίηση των πολιτών ως προς την κυβέρνηση, επηρεάζεται σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό ανάλογα με το ποιος κυβερνά. Έτσι, η ικανοποίηση των πολιτών θα μπορούσε να ερμηνευτεί σε συνάρτηση με τον εκλογικό κύκλο. Μελετώντας τις περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας όσον αφορά τις εκλογικές τους αναμετρήσεις, αξίζει να αναφερθεί ότι η σύμπτωση των εκλογών με την οικονομική κρίση, αποτέλεσε έναν πολύ καλό λόγο «τιμωρίας» από πλευράς εκλογικού σώματος. Οι εκλογικές αναμετρήσεις και των τριών περιπτώσεων από το 2009 και έπειτα, πραγματοποιούνται σε ένα κλίμα αυξανόμενης

ανεργίας και κάτω από το πέπλο μιας όχι και τόσο αποδεκτής λιτότητας, με την επιβεβλημένη τιμωρία των ψηφοφόρων να αποτελεί το σήμα κατατεθέν των δεδομένων εκλογών.

Εξετάζοντας την ικανοποίηση από την εθνική κυβέρνηση σε συνάρτηση με τις εκλογικές αναμετρήσεις της κρίσης στην περιοχή του Νότου, θα μπορούσε με ευκολία να ειπωθεί ότι στην κάθε περίπτωση σημειώνεται τελικά το ίδιο αποτέλεσμα μέσω διαφορετικής κάθε φορά οδού. Σε ένα πρώτο επίπεδο, αξίζει να σημειωθεί ότι και στις τρεις περιπτώσεις καταγράφεται μείωση της ικανοποίησης από την εκάστοτε κυβέρνηση που έχει όμως ως επακόλουθο διάφορες άλλες μορφές δυσaráεσκειας. Και στις τρεις περιπτώσεις χωρών για παράδειγμα, υφίσταται ανατροπή της κυβέρνησης που αναλαμβάνει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της οικονομίας, τα πολιτικά συστήματα κλυδωνίζονται σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό μετά από πολλά έτη, η αποχή από τις εκάστοτε εκλογικές διαδικασίες αγγίζει ιστορικά υψηλά επίπεδα, ενώ οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας από την πλευρά των πολιτών είναι ιδιαίτερα έντονες.

Η περίπτωση της Πορτογαλίας είναι ενδεχομένως η πιο ιδιαίτερη μεταξύ των τριών, δεδομένου ότι ήταν η μόνη από τις τρεις χώρες στην οποία σημειώθηκε η επανεκλογή του ίδιου συνδυασμού όσον αφορά την περίπτωση των προεδρικών εκλογών. Όπως έχει αναλυθεί από ερευνητές που έχουν ασχοληθεί επισταμένα με την περίπτωση αυτή ωστόσο,²⁴ οι εκλογές αυτές αποτέλεσαν μια ειδική περίπτωση ίσως εξαιτίας του τρόπου που είναι δομημένο το πορτογαλικό πολιτικό σύστημα. Παρότι δηλαδή, σύμφωνα με το πορτογαλικό Σύνταγμα ο πρόεδρος έχει δυνητικά ευρείες εξουσίες, πρακτικά οι εξουσίες αυτές δε χρησιμοποιούνται. Έτσι, ο πρόεδρος που δε διαδραματίζει άμεσο καθημερινό ρόλο στη λειτουργία της χώρας, έχει λιγότερες πιθανότητες να λογοδοτήσει για τα δεινά που έχουν προκύψει σε επίπεδο οικονομίας. Εξετάζοντας το θέμα των εκλογικών αναμετρήσεων από πλευράς βουλευτικών εκλογών ωστόσο, αυτό που προκύπτει είναι πως στις εκλογές που διενεργούνται στη χώρα το 2011 με φόντο την οικονομική κρίση, το Σοσιαλιστικό Κόμμα (PS) που βρισκόταν για πολλά χρόνια στην κυβέρνηση, βιώνει δεινή ήττα από το κεντροδεξιό Σοσιαδημοκρατικό Κόμμα (PSD) φέρνοντας στη χώρα κυβερνητική αλλαγή εντός του συστήματος, ενώ τα επίπεδα της αποχής αγγίζουν το 42%. Επί προσθέτως, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι Σοσιαλιστές φέρουν τη χειρότερη εκλογική επίδοση των τελευταίων 20 χρόνων και

²⁴ Βλ. Jalali C. (2012).

μέσω της συγκεκριμένης αναμέτρησης τιμωρούνται από το σώμα των εκλογέων για τα δεινά που έχουν βγει στην επιφάνεια της χώρας.

Στις δύο άλλες περιπτώσεις χωρών (Ελλάδα και Ισπανία), η στάση των εκλογέων διαφοροποιείται και πάλι ελαφρώς. Στη χώρα μας, όπως και στις βουλευτικές εκλογές της Πορτογαλίας, υπήρξε ανατροπή του κυβερνώντος κόμματος. Στην πραγματικότητα η εκλογική αναμέτρηση του Οκτωβρίου του 2009, ήταν η πρώτη εκδήλωση δυσαρέσκειας από πλευράς πολιτών με την οικονομική κρίση να βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο. Η «Νέα Δημοκρατία» από τη μεριά της κυβέρνησης είχε ζητήσει την επίσπευση της εκλογικής διαδικασίας κηρύσσοντας πρόωρες κοινοβουλευτικές εκλογές. Το αποτέλεσμα ήταν η εκτίναξη του πολύ χαμηλού ποσοστού του κόμματος που συνεπαγόταν και την αλλαγή από τη θέση της κυβέρνησης, ενώ η συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση έδειξε μια σημαντική απώλεια της εκλογικής στήριξης που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως μια επιπλέον ήττα του πολιτικού συστήματος. Τρία χρόνια αργότερα από τις εν λόγω εκλογές (2012), κανένα κόμμα δεν καταφέρνει να κερδίσει την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών της Βουλής, ο δικομματισμός που κυριαρχεί στη χώρα για πολλές δεκαετίες καταρρέει ενώ η αποχή φτάνει κοντά στο 40%. Τα δεδομένα αυτά, σηματοδοτούν την αρχή του τέλους της ικανοποίησης του σώματος των πολιτών από τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται η οικονομική κρίση και τελικά από την κυβέρνηση. Στην Ισπανία τέλος, το κύριο χαρακτηριστικό και των τριών εκλογικών αναμετρήσεων της περιόδου 2010-11 ήταν η δραματική πτώση της σοσιαλιστικής ψήφου. Η κυβέρνηση Zapatero θεωρήθηκε ως ευρέως υπεύθυνη από το εκλογικό σώμα για την κατάσταση της οικονομικής κρίσης με την οποία η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη. Η στάση αυτή απεικονίστηκε ξεκάθαρα στην εκλογή για το καταλανικό Κοινοβούλιο το Νοέμβριο του 2010, στις τοπικές και περιφερειακές εκλογές του Μαΐου του 2011 καθώς επίσης και στις εθνικές εκλογές του 2011. Παράλληλα, αξίζει να αναφερθεί πως ιδιαίτερα μεγάλο υπήρξε το «κίνημα των αγανακτισμένων» (“Los Indignados”), απέναντι στα μέτρα λιτότητας που επιβλήθηκαν, ενώ το ισπανικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (PSOE) έλαβε το χειρότερο εκλογικό αποτέλεσμα από το 1977. Από όλα όσα έχουν μέχρι τώρα αναφερθεί, γίνεται αντιληπτό πως η απογοήτευση από την εθνική κυβέρνηση αποτυπώνεται κυρίως σε επίπεδο εκλογικό, ενώ δε θα αποτελούσε σφάλμα η άποψη ότι αποτελεί επί της ουσίας την ένδειξη απογοήτευσης από τον τρόπο που έχει αντιμετωπισθεί από τις εκάστοτε κυβερνήσεις η κατάσταση της οικονομικής κρίσης.

4.2.3 Ικανοποίηση από τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας.

Τα χαρακτηριστικά της πολιτικής και η συμμετοχή σε αυτήν είναι δυο συστατικά στοιχεία τα οποία διαφέρουν από χώρα σε χώρα ενώ παράλληλα αλλάζουν από περίοδο σε περίοδο προσδιοριζόμενα κάθε φορά από τις νέες συνθήκες που δημιουργεί η ιστορική εξέλιξη. Μερικές από τις αλλαγές αυτές είναι θεαματικές και απότομες ενώ άλλες είναι αργόσυρτες, βαθμιαίες και εξελικτικές. Στις περιπτώσεις που οι αλλαγές εκτυλίσσονται με γοργούς και απότομους συνάμα ρυθμούς, αυτό που προκύπτει ως άμεσο επακόλουθο είναι η ταυτόχρονη αλλαγή στα χαρακτηριστικά της πολιτικής και η πολιτική συμμετοχή από πλευράς πολιτών. Το φαινόμενο αυτό έχει απασχολήσει τις περισσότερες δυτικές δημοκρατίες από το 1960 έως σήμερα με τις τάσεις που καταγράφονται με την πάροδο του χρόνου, από πολιτικούς και κοινωνικούς επιστήμονες, να έχουν να κάνουν με τη μείωση της εμπιστοσύνης προς τις πολιτικές ηγεσίες και την αποτελεσματικότητά τους, την πιο ευμετάβλητη ψήφο από εκλογή σε εκλογή, την ιδιαίτερα εξασθετισμένη αφοσίωση στα πολιτικά κόμματα, τη μείωση της συμμετοχής στην εκλογική διαδικασία καθώς επίσης και την εμφάνιση νέων μορφών ή φορέων πολιτικής συμμετοχής και κινητοποίησης. Παράλληλα, οι πολίτες διαθέτουν πολύ υψηλότερο επίπεδο μόρφωσης αλλά και πιο εύκολη πρόσβαση στην ενημέρωση που καταλήγει στην πιο εύκολη κατανόηση της πολιτικής κατάστασης της χώρας τους.

Στις χώρες που εγκαθιδρύθηκαν αργότερα από άλλες οι δημοκρατικοί θεσμοί, ύστερα από την πτώση αυταρχικών καθεστώτων, η τροχιά που μόλις περιγράφηκε υπήρξε περισσότερο απότομη. Έτσι, κατά την αρχική φάση της μετάβασης σημειώνεται μια μαζική διαθεσιμότητα των πολιτών να ασχοληθούν και να συμμετάσχουν στην πολιτική. Η διαδικασία αυτή της έντονης πολιτικοποίησης με την πάροδο του χρόνου, ερμηνεύει ενδεχομένως την εντονότερη απογοήτευση που κατά κανόνα συναντάται σε τέτοιες περιπτώσεις χωρών. Τέτοια υπήρξε η κοινή τροχιά και εμπειρία των χωρών της Νότιας Ευρώπης (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία), που απαλλάχθηκαν από τα αυταρχικά καθεστώτα στα μέσα της δεκαετίας του 1970.

Η πολιτική αποξένωση από τους πολιτικούς και την πολιτική ωστόσο, σε συνδυασμό με την πτώση της συμμετοχής δε σηματοδοτεί μια ευρύτερη αποξένωση από τη δημοκρατία. Αντίθετα, η συναίνεση στο δημοκρατικό πολίτευμα λαμβάνει συντριπτικά ποσοστά σε σχετικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί κατά το παρελθόν.²⁵

²⁵ Βλ. M. Torcal, R. Gunter, J.P. Montero (2002).

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τον Γιάννη Βούλγαρη στο βιβλίο του «*Η Ελλάδα από την μεταπολίτευση στην παγκοσμιοποίηση*», «...στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, το ποσοστό των πολιτών που εκφράζουν αντικομματικά αισθήματα, κατά ένα μόνο μέρος αντιπροσωπεύει μια γενική και εσωτερικά συνεπή διάθεση κατά των κομμάτων, η οποία να συνοδεύεται από τη συνήθη αδιαφορία για τους δημοκρατικούς θεσμούς. Το υπόλοιπο ποσοστό ανήκει στο αντικυβερνητικό στρατόπεδο και εκφράζει περισσότερο την κριτική του διάθεση κατά του κυβερνώντος κόμματος».²⁶ Η παραπάνω εικόνα παρατηρείται σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, με την πτώση της πολιτικής συμμετοχής και την αποστασιοποίηση των πολιτών από τα κόμματα και τους πολιτικούς να μην έχουν προκαλέσει την αμφισβήτηση των δημοκρατικών θεσμών. Η αποστροφή από την πολιτική και τα κόμματα είναι προϊόν της ικανοποίησης των πολιτών από τις συνθήκες της ζωής τους και τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, ενώ η αποστροφή καθεαυτή σε συνδυασμό με την αποστροφή από το θεσμό των πολιτικών κομμάτων, θα μπορούσε να ειπωθεί πως δεν επηρεάζει το πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στο σημείο αυτό, παρατίθεται η εξέλιξη της ικανοποίησης των πολιτών -των χωρών που μελετώνται στη δεδομένη έρευνα- από τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας από το 1980 έως και το 2014, με σκοπό να φανεί αν η διακύμανση των τάσεων, που η βιβλιογραφία αναφέρει, ισχύει.

4.5: Ικανοποίηση από τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας (μέσος όρος).

«...πόσο ικανοποιημένος/η είσατε με τη δημοκρατία στη χώρα σας;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτα δυσαρεστημένος/η και 10= απόλυτα ικανοποιημένος/η.

	2002	2004	2006	2008	2010
Γερμανία	5,015	5,075	5,282	5,316	5,091
Αυστρία*	5,338	6,029	6,047	6,159	(6,159)
Φιλανδία	6,714	6,699	6,835	6,301	6,729
Ολλανδία	5,837	5,646	6,138	6,475	6,166
Γαλλία	4,841	4,848	4,575	4,468	4,208
Ιταλία*	4,918	4,798	(4,798)	(4,798)	(4,798)
Ελλάδα*	5,793	6,411	(6,411)	4,345	2,969
Ισπανία	5,702	6,057	5,923	5,809	5,093
Πορτογαλία	4,827	3,396	4,218	4,067	3,927
Ιρλανδία	5,523	5,775	6,051	4,491	4,857

Πηγή: *European Social Survey-επεξεργασία δεδομένων*. *Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.

²⁶ Βλ. Βούλγαρης (2008).

«Γενικά, είστε πολύ ικανοποιημένος, αρκετά ικανοποιημένος, όχι τόσο ικανοποιημένος ή καθόλου ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στη χώρα σας;»

	'80	'85	'90	'95	'97	'98	'99	'00	'01	'02	'03	'04	'07	'09	'10	'11	'12	'13 Spr	'13 Fall	'14 Spr
Γερμανία	73	73	74	45	45	32	66	54	61	66	53	61	66	68	62	68	70	72	70	72
Αυστρία	-	-	-	36	55	45	65	56	63	72	69	72	80	76	78	73	67	74	73	64
Φιλανδία	-	-	-	38	50	27	67	64	62	71	72	83	77	69	69	77	77	74	79	80
Ολλανδία	51	56	67	45	71	42	78	80	71	66	59	71	80	72	75	75	78	75	69	80
Γαλλία	36	44	42	39	48	33	59	60	58	59	55	57	65	51	54	53	67	55	49	52
Ιταλία	21	25	22	38	30	35	34	36	38	34	34	45	40	44	47	34	27	30	26	27
Ελλάδα	53	51	44	30	38	33	53	48	48	53	54	67	63	49	31	17	15	15	18	20
Ισπανία	-	51	57	41	55	51	68	73	64	70	70	74	77	58	53	45	37	23	24	29
Πορτογαλία	-	34	71	42	39	35	56	44	38	35	34	39	36	40	29	29	22	14	15	27
Ιρλανδία	48	49	59	63	70	61	74	70	73	69	69	77	58	53	57	57	53	50	51	56

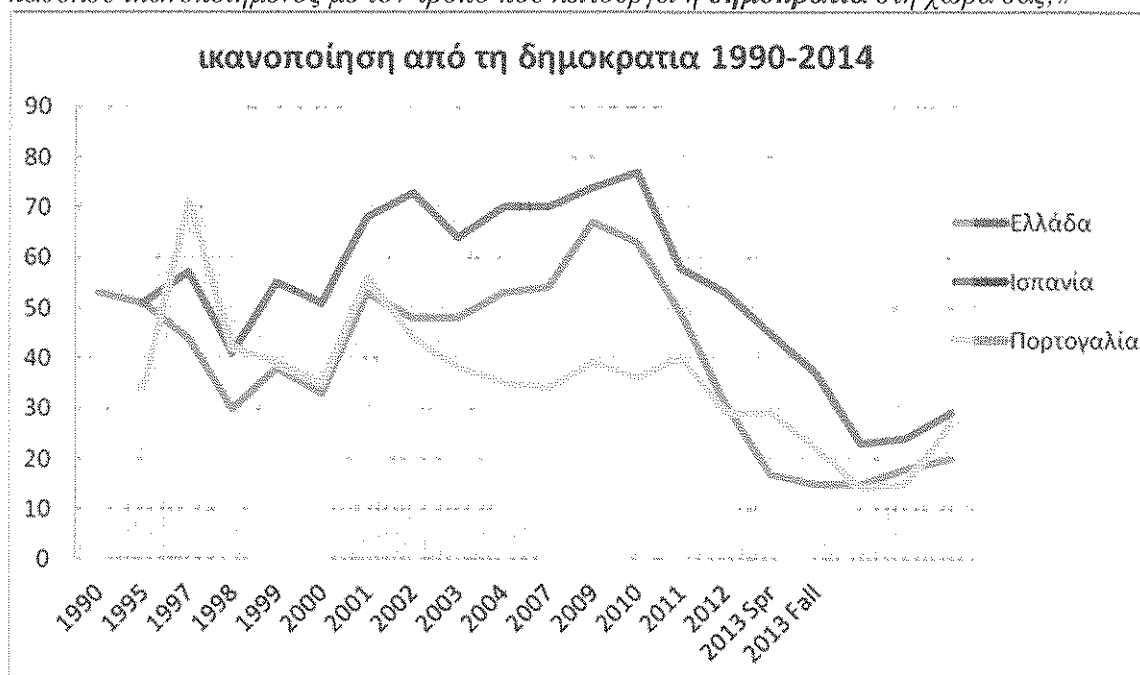
Πηγή: *Ευρωβαρόμετρο*. (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις «πολύ ικανοποιημένος» και «αρκετά ικανοποιημένος».)

Σε ένα πρώτο επίπεδο αξίζει να σημειωθεί πως για μία ακόμη φορά οι τάσεις που καταγράφονται μεταξύ Βορρά και Νότου διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό. Ενώ για παράδειγμα στις περιπτώσεις του ευρωπαϊκού Βορρά παρατηρείται μια ανεπαίσθητη αλλαγή του δείκτη ικανοποίησης από τη δημοκρατία (άλλοτε προς τα πάνω και άλλοτε προς τα κάτω), ο ευρωπαϊκός Νότος έχοντας ορόσημο το έτος 2009, παρουσιάζει πτωτική πορεία όσον αφορά την ικανοποίηση από τη δημοκρατία, που μόνο κατά το τελευταίο κύμα της έρευνας δείχνει σημάδια μικρής ανόδου. Πιο συγκεκριμένα, για τον ευρωπαϊκό Νότο κατά το διάστημα 2009-2013, τα σημαντικότερα ποσοστά αθροίζονται στον άξονα της δυσaréσκειας αντίθετα με ότι συμβαίνει στις περιπτώσεις των χωρών του ευρωπαϊκού Βορρά. Η διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων του συγκεκριμένου δείκτη ικανοποίησης, ωστόσο, οφείλει να απαντηθεί σε συνάρτηση με τις πολιτικές εξελίξεις που έχουν λάβει χώρα, δεδομένου ότι όπως ήδη αναφέρθηκε η ιστορική εξέλιξη της κάθε χώρας είναι ικανή να ερμηνεύσει τη στάση από πλευράς πολιτών. Για τις χώρες που ήρθαν αντιμέτωπες με πιο δύσκολο τρόπο με την κατάσταση της οικονομικής κρίσης, η ικανοποίηση των πολιτών τους από τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η δημοκρατία είναι σαφώς μικρότερη. Επί προσθέτως, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η έλευση της οικονομικής κρίσης στο Νότο, σε συνδυασμό με τις αυξημένες απαιτήσεις των πολιτών με την πάροδο του χρόνου, αποτέλεσε έναν πολύ καλό λόγο οι πολίτες να αισθάνονται πλήρως απογοητευμένοι ακόμα και από τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία. Το φαινόμενο της κρίσης υπήρξε αναμφισβήτητα ένα

γεγονός που κλόνισε έντονα τα θεμέλια των χωρών που ήρθαν αντιμέτωπες μαζί του, σε επίπεδο οικονομικό, πολιτικό αλλά και κοινωνικό. Το στοιχείο εκείνο ωστόσο, στο οποίο οφείλει να δοθεί ιδιαίτερη βάση τη δεδομένη στιγμή, είναι το γεγονός ότι τα αποτελέσματα του πρώτου εξαμήνου του 2014 καταγράφουν μία τάση ανόδου του δείκτη σε όλες τις περιπτώσεις χωρών –μεταξύ των οποίων και ο ευρωπαϊκός Νότος- η οποία μπορεί να ερμηνευτεί σε συνάρτηση με την ολοκλήρωση της οικονομικής κρίσης. Παρακάτω, παρατίθεται σε γράφημα η εξέλιξη της ικανοποίησης από τη δημοκρατία στις περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

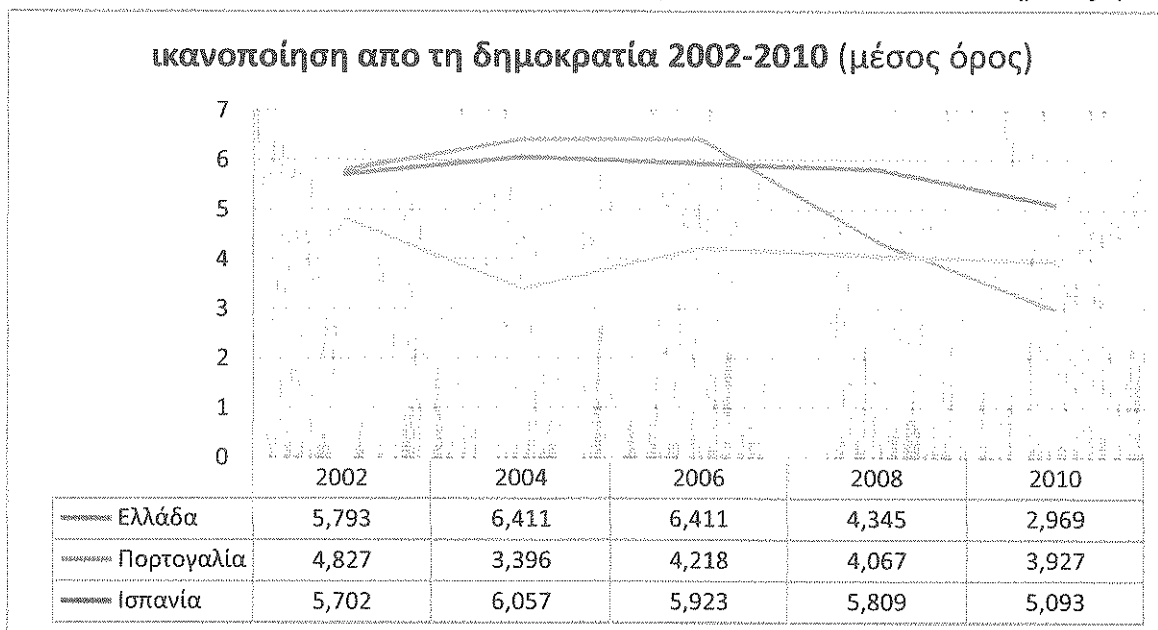
4.6: Εξέλιξη της ικανοποίησης από τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας στον ευρωπαϊκό Νότο.

«Γενικά, είστε πολύ ικανοποιημένος, αρκετά ικανοποιημένος, όχι τόσο ικανοποιημένος ή καθόλου ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στη χώρα σας;»

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο. (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις «πολύ ικανοποιημένος» και «αρκετά ικανοποιημένος».)

«...πόσο ικανοποιημένος/η είσαστε με τη δημοκρατία στη χώρα σας;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτα δυσαρεστημένος/η και 10= απόλυτα ικανοποιημένος/η.

Πηγή: *European Social Survey-επεξεργασία δεδομένων*. *Η Ελλάδα δε συμμετέχει στο τρίτο κύμα της υφιστάμενης έρευνας, και έτσι για το έτος 2006 τοποθετούνται οι τιμές του προηγούμενου κύματος.

4.3 Εμπιστοσύνη στις Αρχές και τους θεσμούς.

4.3.1 Εμπιστοσύνη στην εθνική κυβέρνηση και το εθνικό κοινοβούλιο.

Ένα νέο ερώτημα που απασχολεί μεγάλο μέρος ερευνητών σήμερα, συνδέεται με τα χαμηλά ποσοστά «κοινωνικού κεφαλαίου», της διαπροσωπικής δηλαδή εμπιστοσύνης που εκδηλώνεται στο δημόσιο χώρο. Ακριβώς επειδή εμπιστοσύνη σημαίνει προσδοκία ανταπόκρισης εκ μέρους του άλλου, η διαπροσωπική εμπιστοσύνη είναι «εκ των ων ουκ άνευ» για τη συγκρότηση κοινωνίας πολιτών. Είναι κατά κάποιον τρόπο ένα ιδιότυπο κοινωνικό κεφάλαιο για την αναπαραγωγή του κοινωνικού συστήματος. Η σημασία της εμπιστοσύνης, αυξάνει ακόμη περισσότερο στο σύγχρονο περιβάλλον της ύστερης νεωτερικότητας, το οποίο χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα και συστηματικές διακυμάνσεις.²⁷ Όπως έχει χαρακτηριστικά αναφερθεί από τον Robert David Putnam, «...οι πιο επιτυχημένες από τις περιφέρειες διακρίνονται από θετική πολιτική κουλτούρα, από μια παράδοση, δηλαδή, εμπιστοσύνης και συνεργασίας που δημιουργεί υψηλά επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου. Αντίθετα, οι λιγότερο αποτελεσματικές κυβερνήσεις συναντώνται

²⁷ Βλ. B.Misztal, *Trust in modern Societies*, Polity Press, Cambridge 1996, D.Gambetta (επιμέλεια) και *Trust. Making and Breaking Comparative Relations*, Basil Blackwell, London 1990.

σε περιοχές που δε διαθέτουν παραδόσεις συνεργασίας και ισότητας. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα αποθέματα κοινωνικού κεφαλαίου είναι ισχνά, και οι κυβερνήσεις μπορούν να πετύχουν ελάχιστα.».²⁸ Με βάση τη δεδομένη θεωρία λοιπόν, αυτό που προκύπτει, είναι το γεγονός ότι τα θεμέλια της αμοιβαίας εμπιστοσύνης είναι προϊόν αποτελεσματικών κυβερνήσεων.

Οι πιο πρόσφατες έρευνες στο συγκεκριμένο πεδίο, δίνουν έμφαση στο κατά πόσον οι εδραιωμένες δημοκρατίες έχουν υποστεί φθορά στον τομέα της πολιτικής και κοινωνικής εμπιστοσύνης. Η απάντηση, σε γενικές γραμμές, είναι ότι πράγματι συνέβη αυτό, παρότι η φθορά έχει να κάνει κυρίως με την εμπιστοσύνη που έχουν οι πολίτες στις λειτουργίες των δημοκρατικών θεσμών και όχι στην ίδια την αρχή της δημοκρατίας. Για παράδειγμα, η Norris²⁹ συμπεραίνει ότι η συνολική εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς όπως είναι το κοινοβούλιο, υποχώρησε ανάμεσα στο 1981 και το 1991. Οι σημερινοί απογοητευμένοι δημοκράτες –όπως χαρακτηριστικά τους αποκαλεί– μπορεί να είναι κυνικοί, παραμένουν ωστόσο προσηλωμένοι στα δημοκρατικά ιδεώδη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται «...Οι δημοκρατικές αξίες τυγχάνουν ευρείας αποδοχής ως ιδεώδη, παράλληλα όμως, οι πολίτες έχουν γίνει πιο επικριτικοί προς τις λειτουργίες των βασικών θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας».³⁰ Ποιες είναι οι συνέπειες της φθίνουσας αυτής εμπιστοσύνης προς τους πολιτικούς θεσμούς; Το δεδομένο ερώτημα απασχόλησε σε έντονο βαθμό τον Putnam,³¹ ο οποίος υποστηρίζει ότι η κουλτούρα της εμπιστοσύνης διευκολύνει τη συλλογική δράση, επιτρέποντας την υλοποίηση σχεδιασμών που θα ήταν αδύνατοι σε μια κοινωνία όπου κυριαρχεί η αμοιβαία καχυποψία. Επομένως, η φθίνουσα εμπιστοσύνη προς την κυβέρνηση είναι μορφή πολιτικού εκφυλισμού, που περιορίζει την ικανότητα του πολιτικού συστήματος να επιτυγχάνει συλλογικούς στόχους. Πώς είναι δυνατόν, ωστόσο, να αποκτήσει μια κοινότητα τα θεμέλια της αμοιβαίας εμπιστοσύνης; Η απάντηση τόσο του Putnam όσο και των Almond και Verba, έχει κατά κύριο λόγο ιστορικό χαρακτήρα. Οι περισσότεροι αποτελεσματικές κυβερνήσεις του Βορρά για παράδειγμα, μπορούν να στηριχθούν σε μία παράδοση κοινοτικής αυτοδιοίκησης η οποία έχει τις ρίζες της στον 12^ο αιώνα. Από την άλλη μεριά, οι λιγότερο επιτυχημένες διοικήσεις του Νότου, βαρύνονται από μακρά ιστορία φεουδαλικής, ξένης, γραφειοκρατικής και απολυταρχικής εξουσίας. Η πολιτική κουλτούρα δηλαδή, μπορεί

²⁸ Βλ. Hague Rod & Harrop Martin, κεφάλαιο 6 «Πολιτική Κουλτούρα» (2005).

²⁹ Βλ. Norris (1999).

³⁰ Βλ. Norris (1999).

³¹ Βλ. Putnam (2002).

να χρησιμοποιηθεί ως ο μηχανισμός μέσω του οποίου το παρελθόν μπορεί να επηρεάσει το παρόν.

Ο Putnam μέσω του έργου του *“Bowling Alone”*, τόνισε την ύφεση του «κοινωνικού κεφαλαίου», και υπογράμμισε την ανάδυση μιας μεταπολεμικής γενιάς, ενώ μια άλλη άποψη στη συζήτηση περί κοινωνικού κεφαλαίου, υποστηρίζει όχι μόνο ότι μειώθηκε η συμμετοχική ιδεολογία των εκάστοτε πολιτών στα κοινά, αλλά ότι άλλαξε και η μορφή τους.³² Έτσι, σύμφωνα με τον Ingelhart (*“The silent revolution”*),³³ έχουμε πλέον να κάνουμε με μια «νέα γενιά» που δεν έχει την εμπειρία, σε πολλά θέματα, των προηγούμενων γενεών και η οποία δίνει προτεραιότητα πλέον σε μεταϋλιστικούς προσανατολισμούς γυρνώντας την πλάτη σε παραδοσιακά πολιτικά κόμματα που δεν ανταποκρίνονται πλέον στις σύγχρονες απαιτήσεις των πολιτών.

Τόσο η άποψη της Norris περί υποχώρησης της εμπιστοσύνης των πολιτών με την πάροδο του χρόνου στους πολιτικούς θεσμούς όσο και η άποψη των Putnam και Ingelhart περί ύφεσης του κοινωνικού κεφαλαίου και ανάδυσης μιας γενιάς που δεν έχει την εμπειρία της προηγούμενης, είναι ιδιαίτερα διαχρονικές και αποτυπώνουν με τον πιο αντιπροσωπευτικό τρόπο, την εικόνα που επικρατεί σήμερα σε παγκόσμιο επίπεδο. Πως εξελίσσεται η εμπιστοσύνη των πολιτών του ευρωπαϊκού χώρου στους πολιτικούς θεσμούς εν γένει, υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης; Το κομμάτι αυτό εργασίας, εστιάζει κατά κύριο λόγο στη θεματική της εμπιστοσύνης των πολιτών στην εθνική κυβέρνηση, στο κοινοβούλιο της χώρας τους, στους πολιτικούς και τα πολιτικά κόμματα, καθώς επίσης και στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο και το θεσμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δίνεται έμφαση δηλαδή, στο κατά πόσο η παγκόσμια οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τους δείκτες της εμπιστοσύνης των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες, στους πολιτικούς θεσμούς και στα πολιτικά πρόσωπα. Ο πίνακας που ακολουθεί (πίνακας 4.7), εστιάζει στην εμπιστοσύνη των ερωτώμενων του Ευρωβαρόμετρου στην εθνική κυβέρνηση, από το 1997 έως και το πρώτο μισό του 2014. Εν συνεχεία, αποτυπώνεται η εξέλιξη της εμπιστοσύνης στον ευρωπαϊκό Νότο (γράφημα 4.8), δεδομένου ότι η έλευση της οικονομικής κρίσης εκεί προκαλεί έναν ισχυρό κραδασμό στους δείκτες εμπιστοσύνης.

³² Βλ. Heywood (2007).

³³ Βλ. Ingelhart (1977).

4.7: Εμπιστοσύνη στην εθνική κυβέρνηση 1997-2014.

«Θα ήθελα να σας κάνω μια ερώτηση σχετικά με το πόση εμπιστοσύνη έχετε σε ορισμένους θεσμούς. Για κάθε έναν από τους ακόλουθους θεσμούς, παρακαλώ πείτε μου εάν τείνετε να τον εμπιστευέστε ή τείνετε να μην τον εμπιστευέστε. Την εθνική κυβέρνηση.»

	'97	'99	'01	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07	'08	'10	'11	'11	'12	'12	'13	'13	'14
			Spr	Fall									Spr	Fall	Spr	Fall	Spr	Fall	Spr
Γερμανία	29	41	40	47	40	32	22	24	18	37	30	32	40	32	46	41	44	38	48
Αυστρία	48	56	47	52	53	46	44	46	51	57	42	54	62	46	48	49	50	50	33
Φιλανδία	42	61	56	64	59	64	61	64	65	75	61	49	62	56	59	62	54	50	56
Ολλανδία	69	67	66	76	65	47	41	40	51	73	51	47	57	45	49	47	44	37	50
Γαλλία	38	40	37	46	32	46	31	25	26	36	28	25	28	21	42	30	24	10	17
Ιταλία	29	32	33	47	39	38	29	35	35	37	15	25	24	12	8	17	11	10	17
Ελλάδα	50	27	39	52	41	45	59	44	43	41	34	25	16	8	6	7	9	10	16
Ισπανία	46	50	48	58	51	40	44	47	46	52	55	20	24	16	13	11	8	9	10
Πορτογαλία	52	65	50	55	52	47	36	33	37	46	32	20	20	24	17	22	10	15	14
Ιρλανδία	44	44	48	55	47	37	43	41	38	41	37	21	42	22	24	18	18	17	22

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις «τείνω να εμπιστευόμαι»)

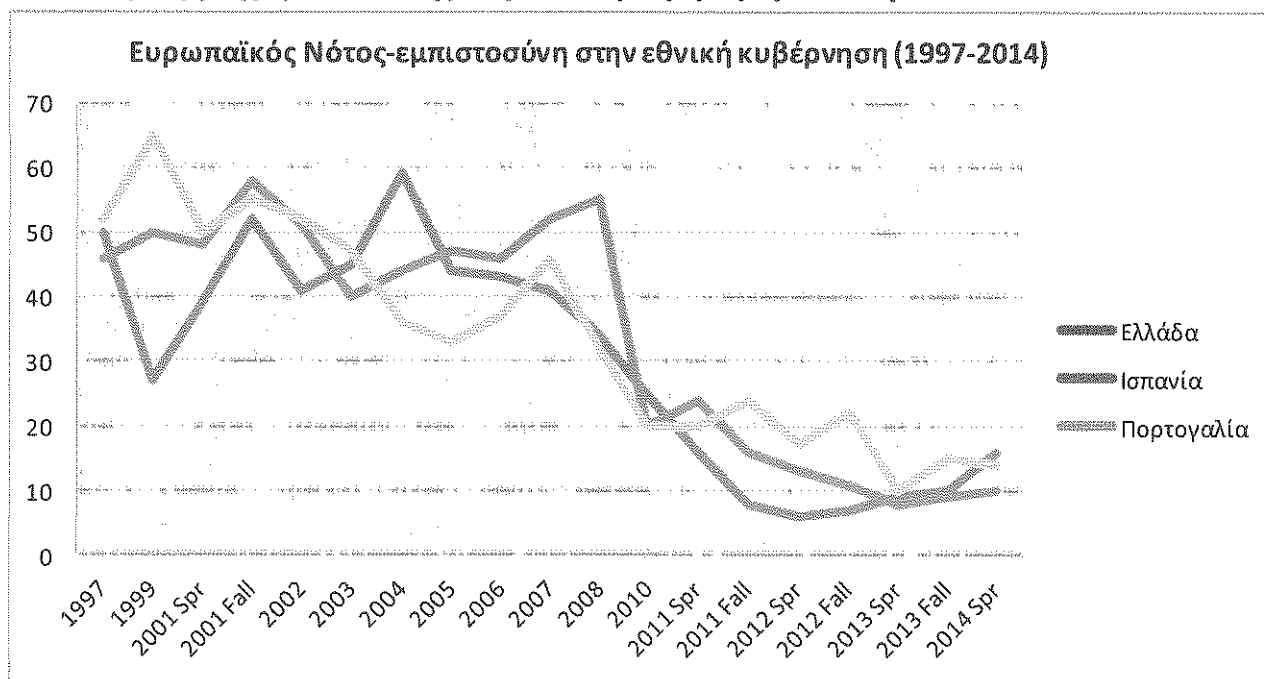
Μελετώντας την εξέλιξη της εμπιστοσύνης των πολιτών -του ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου- ως προς την εθνική τους κυβέρνηση, αξίζει σε ένα πρώτο επίπεδο να σημειωθεί πως η χρονιά έλευσης της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης (2008) υπήρξε καθοριστικής σημασίας για όλα σχεδόν τα κράτη του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, καθώς τη δεδομένη χρονική στιγμή σημειώνεται τόσο σε Βορρά όσο και σε Νότο πτώση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς την εθνική τους κυβέρνηση. Μοναδική εξαίρεση της τάσης που αναφέρεται, ωστόσο, αποτελεί η περίπτωση της Ισπανίας, ο δείκτης εμπιστοσύνης της οποίας αρχίζει να μειώνεται από το 2010 και έπειτα. Η εικόνα αυτή, αποτελεί ενδεχομένως μία καλή ένδειξη ότι η κατάσταση που επικρατεί στην Ευρώπη συνολικά, το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, δεν είναι η καλύτερη δυνατή. Η έλευση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης κορυφώνει την κρίση εμπιστοσύνης των πολιτών προς τα ίδια τους κράτη και τις εκάστοτε εθνικές κυβερνήσεις τους, δεδομένου ότι η τάση απογοήτευσης και έλλειψης εμπιστοσύνης προϋπήρχε τα τελευταία κυρίως χρόνια.

Η απώλεια της εμπιστοσύνης των πολιτών από το 2008 και έπειτα, ωστόσο, θα μπορούσε και σε αυτό το επίπεδο να διαφοροποιηθεί μεταξύ Βορρά και Νότου. Η τάση που παρατηρείται στις περιπτώσεις των χωρών του ευρωπαϊκού Βορρά για παράδειγμα, αφορά σε γενικές γραμμές μια προσπάθεια ανάκτησης της χαμένης εμπιστοσύνης από το 2008 και έπειτα, η οποία εκδηλώνονται μέσω αυξομειώσεων του συγκεκριμένου

δείκτη. Η εικόνα που καταγράφεται σε Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία, από την άλλη μεριά, αποτυπώνει την εκπληκτική μείωση της εμπιστοσύνης προς την εθνική κυβέρνηση, η οποία μέχρι το πρώτο μισό του 2013 είναι ιδιαίτερα σταθερή. Η διαφοροποίηση των δεδομένων αποτελεσμάτων μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών περιοχών, έγκειται για μία ακόμη φορά σε ιστορικού χαρακτήρα λόγους καθώς επίσης και στο γεγονός ότι οι πολιτικές εξελίξεις που έχουν λάβει χώρα σε κάθε μία περιοχή, έχουν χρωματίσει με το δικό τους τρόπο την εξέλιξη της στάσης των πολιτών.

Αναλύοντας την κάθε περίπτωση της περιοχής του ευρωπαϊκού Νότου ξεχωριστά, αυτό που γίνεται αμέσως εμφανές είναι το γεγονός πως η τάση που καταγράφεται στη συγκεκριμένη ευρωπαϊκή περιοχή είναι μεν συνολική, η βαρύτητα του επιμέρους τρόπου εκδήλωσης, ωστόσο, διαφέρει από χώρα σε χώρα. Στο σημείο αυτό, παρατίθεται η εξέλιξη της εμπιστοσύνης των νοτιοευρωπαίων πολιτών από το 1997 έως και το 2014.

4.8: Εξέλιξη της εμπιστοσύνης στην εθνική κυβέρνηση στον ευρωπαϊκό Νότο.

Πηγή: *Ευρωβαρόμετρο* (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις «τείνω να εμπιστεύομαι»)

Όπως γίνεται εμφανές, από την παράθεση του δεδομένου γραφήματος, οι περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας ακολουθούν μεν την ίδια πορεία, η κάθε χώρα, ωστόσο, κουβαλάει τη δική της ιστορία. Η περίπτωση της χώρας μας παρουσιάζεται για μία ακόμη φορά ως η πιο ιδιαίτερη από τις δύο άλλες, με την έννοια ότι η πτώση της εμπιστοσύνης των πολιτών στην εθνική κυβέρνηση είναι

εντονότερη και πιο γρήγορη, συγκρινόμενη με την περίπτωση της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Η τάση αυτή, οφείλει να ερμηνευτεί αφενός σε συνάρτηση με το χρόνο έναρξης των εξελίξεων, αφετέρου με μια σειρά από άλλες αιτίες που σχετίζονται με τη μορφή του ελληνικού πολιτικού συστήματος και την ελληνική πολιτική κουλτούρα. Η ανάδειξη για παράδειγμα της πολωτικής πολιτικής κουλτούρας που προϋπάρχει στην Ελλάδα εδώ και πολλά χρόνια, υπάγεται στην λογική αυτή. Τόσο η περίπτωση της Ισπανίας, όσο και η περίπτωση της Πορτογαλίας, ακολουθούν μεν πτωτική πορεία ως προς την εμπιστοσύνη των πολιτών τους στην εθνική κυβέρνηση, η πορεία αυτή όμως γίνεται αργότερα από την Ελλάδα και σε ελαφρώς ηπιότερους τόνους. Τα πιο πρόσφατα στοιχεία του συγκεκριμένου δείκτη εμπιστοσύνης φανερώνουν μια πιο ευνοϊκή εικόνα για τα ελληνικά δεδομένα, καθώς κατά το πρώτο εξάμηνο του 2014 καταγράφεται μια μικρή άνοδος της εμπιστοσύνης στην εθνική κυβέρνηση στην Ελλάδα, τη στιγμή που στην Πορτογαλία και την Ισπανία η εικόνα παραμένει σταθερή. Το γεγονός αυτό, οφείλει να ερμηνευτεί ενδεχομένως σε συνάρτηση με την ολοκλήρωση της οικονομικής κρίσης, η οποία προκαλεί με τον τρόπο της μια ενδεχόμενη ολοκλήρωση της κρίσης εμπιστοσύνης.

Περνώντας σε έναν άλλο δείκτη εμπιστοσύνης, και πιο συγκεκριμένα στην εμπιστοσύνη των πολιτών στο κοινοβούλιο της χώρα τους, το στοιχείο εκείνο που προκύπτει είναι το γεγονός πως ακολουθείται η ίδια τάση εμπιστοσύνης που έχει καταγραφεί και όσον αφορά την εθνική κυβέρνηση. Μια σαφής ένδειξη της κατάστασης αυτής, αποτελεί η συνεχώς εξασθενημένη εμπιστοσύνη των πολιτών και προς τον θεσμό του εθνικού κοινοβουλίου.

4.9: Εμπιστοσύνη στο εθνικό κοινοβούλιο (μέσος όρος).

«Σε ποιο βαθμό θα λέγατε πως εμπιστεύεστε το κοινοβούλιο στη χώρα σας;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτως καμία εμπιστοσύνη και 10= απόλυτη εμπιστοσύνη

	2002	2004	2006	2008	2010
Γερμανία	4,354	4,128	4,09	4,569	4,176
Αυστρία*	5,065	4,764	4,858	4,818	(4,818)
Φιλανδία	5,795	6	6,565	5,982	5,385
Ολλανδία	5,186	4,285	5,285	5,513	5,357
Γαλλία	4,469	4,314	4,618	4,48	4,149
Ιταλία*	4,86	4,52	(4,52)	(4,52)	(4,52)
Ελλάδα*	5,216	4,708	(4,708)	4,186	2,042
Ισπανία	4,803	5,059	5,031	4,969	4,304
Πορτογαλία	4,308	3,662	3,836	3,42	2,905
Ιρλανδία	4,492	4,779	4,802	3,826	3,629

Πηγή: *European Social Survey-επεξεργασία δεδομένων*. *Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.

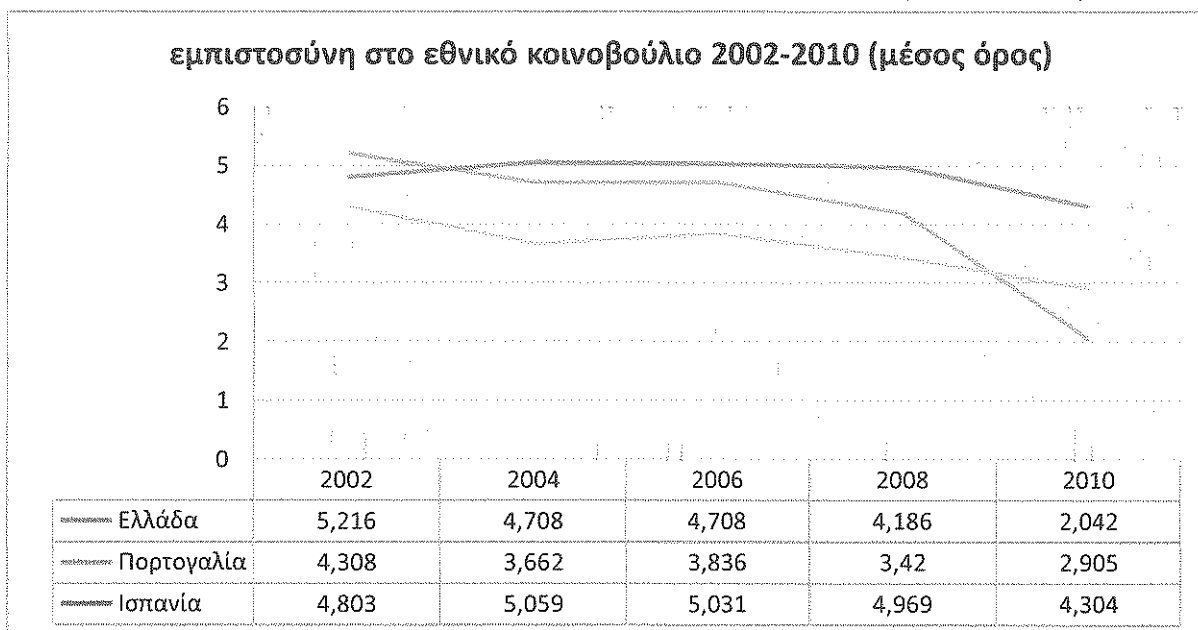
«Θα ήθελα να σας κάνω μια ερώτηση σχετικά με το πόση εμπιστοσύνη έχετε σε ορισμένους θεσμούς. Για κάθε έναν από τους ακόλουθους θεσμούς, παρακαλώ πείτε μου εάν τείνετε να τον εμπιστευέστε ή τείνετε να μην τον εμπιστευέστε. Το εθνικό κοινοβούλιο.»

	'97	'99	'00	'01	'01	'03	'04	'05	'06	'07	'08	'10	'11	'11	'12	'12	'13	'13	'14
				Spr	Fall								Spr	Fall	Spr	Fall	Spr	Fall	Sp
Γερμανία	28	37	58	36	40	41	34	38	36	54	43	39	46	42	46	46	47	44	51
Αυστρία	52	58	52	53	61	49	48	53	58	57	46	52	64	46	48	50	53	54	35
Φιλανδία	50	62	61	57	62	66	61	64	65	77	66	55	66	58	59	66	61	58	66
Ολλανδία	69	67	65	68	74	56	47	51	57	77	56	54	63	50	49	53	49	41	54
Γαλλία	40	43	45	41	52	50	39	32	31	44	35	36	31	26	42	32	25	19	24
Ιταλία	33	34	37	38	50	47	38	41	38	39	16	26	26	14	8	11	12	10	14
Ελλάδα	52	51	46	50	65	59	66	58	55	53	49	23	17	12	12	9	10	12	16
Ισπανία	51	51	63	52	60	41	45	47	45	52	54	21	21	19	11	9	7	8	8
Πορτογαλία	52	66	46	58	59	58	39	44	44	49	39	28	26	22	21	23	13	15	14
Ιρλανδία	43	43	43	49	58	40	45	46	40	43	42	22	39	21	24	18	18	18	22

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις «τείνω να εμπιστευόμαι»)

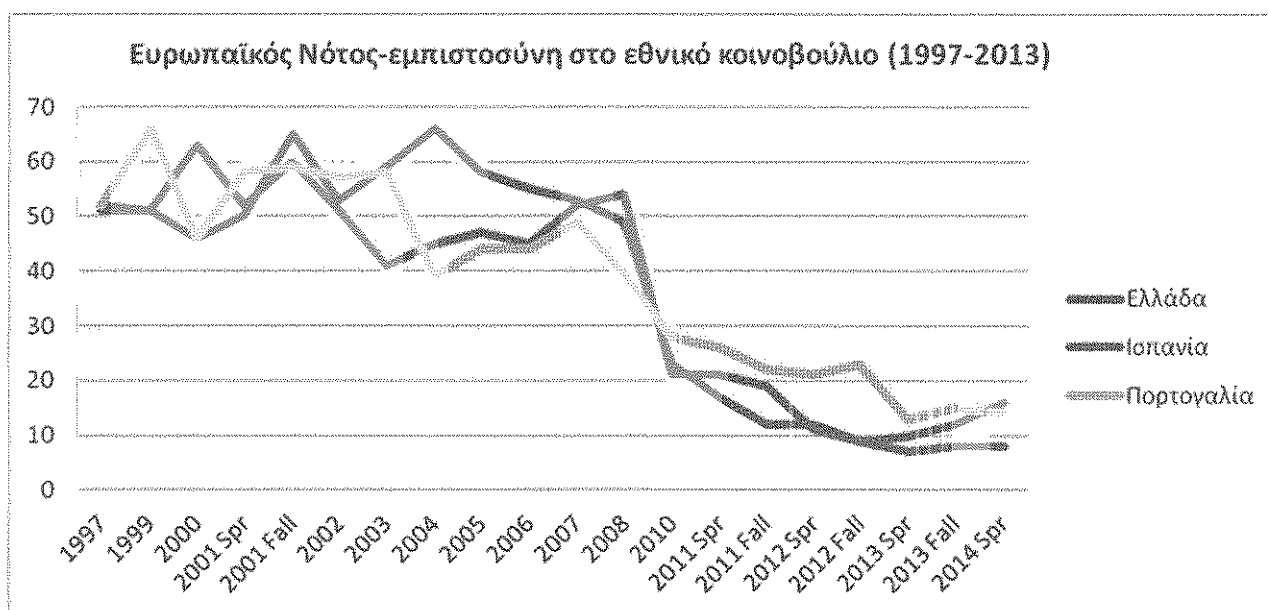
Παρόμοια είναι και η εξέλιξη της εμπιστοσύνης στα εθνικά κοινοβούλια από το 1997 έως το πρώτο εξάμηνο του 2014 όπως έχει αποτυπωθεί στις περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

4.10:Εξέλιξη της εμπιστοσύνης στο εθνικό κοινοβούλιο στον ευρωπαϊκό Νότο.
«Σε ποιο βαθμό θα λέγατε πως εμπιστευέστε το κοινοβούλιο της χώρας σας;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτως καμία εμπιστοσύνη και 10= απόλυτη εμπιστοσύνη.

Πηγή: *European Social Survey*- επεξεργασία δεδομένων. *Η Ελλάδα δε συμμετέχει στο τρίτο κύμα της υφιστάμενης έρευνας, και έτσι για το έτος 2006 τοποθετούνται οι τιμές του προηγούμενου κύματος.

Εξέλιξη της εμπιστοσύνης στο εθνικό κοινοβούλιο στον ευρωπαϊκό Νότο.

Πηγή: *Ευρωβαρόμετρο* (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις τείνω να εμπιστεύομαι")

Τα επίπεδα της εμπιστοσύνης στα εθνικά κοινοβούλια έφτασαν σε ιστορικά χαμηλό επίπεδο σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, ο ευρωπαϊκός Νότος, ωστόσο, κατείχε πρωταγωνιστικό ρόλο για μία ακόμη φορά. Επί προσθέτως, οι συνέπειες της κρίσης όπως η ανεργία, τα υψηλά επίπεδα του χρέους και η λήψη των αυστηρών μέτρων για την καταπολέμησή της, αποτέλεσαν καθοριστικής σημασίας λόγους για να χειροτερέψει σε μεγαλύτερο βαθμό η κατάσταση της μη εμπιστοσύνης από πλευράς πολιτών. Η τάση που καταγράφεται σε Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία από το 2008 και έπειτα, έγκειται στην ολοκληρωτική απογοήτευση του σώματος των πολιτών προς οτιδήποτε μπορεί να θεωρείται υπεύθυνο για τις δυσκολίες που αυτό βιώνει στην καθημερινότητά του. Τα μεγαλύτερα ποσοστά απογοήτευσης καταγράφονται στην Ελλάδα, ενώ αξίζει να αναφερθεί ότι η Ισπανία εκδηλώνει τη δυσανεμία της από το 2010 και έπειτα. Το στοιχείο εκείνο που θα μπορούσε να αποτελεί μια ελπίδα ανατροπής του δεδομένου σκηνικού, είναι το γεγονός ότι κατά τα τελευταία κύματα της μέτρησης αυτής (2013 Fall και 2014) και στις τρεις περιπτώσεις σημειώνεται μία μικρή άνοδος του δείκτη, που θα μπορούσε να ερμηνευτεί υπό το πρίσμα της ολοκλήρωσης του κύκλου της κρίσης.

4.3.2 Εμπιστοσύνη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο.

Όπως είναι αναμενόμενο από όλα όσα έχουν μέχρι τώρα αναφερθεί και παρατεθεί, η κρίση εμπιστοσύνης που προκύπτει με την έλευση της οικονομικής κρίσης, επηρεάζει τόσο το θεσμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και εκείνο του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου. Έτσι, τις συνέπειες των πολιτικών λιτότητας φαίνεται ότι πληρώνει και η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία μέσα σε πέντε χρόνια οικονομικής κρίσης έχασε την εμπιστοσύνη των ευρωπαίων πολιτών, ακόμα και σε παραδοσιακά φιλοευρωπαϊκές χώρες του Βορρά. Οι πολίτες της Ένωσης, δηλώνουν δυστακτικοί στο να εμπιστευθούν το συγκεκριμένο θεσμό, δεδομένου ότι τα αποτελέσματα του συγκεκριμένου δείκτη, την τελευταία πενταετία, σε κάποιες περιπτώσεις αγγίζουν το χαμηλότερο σημείο τους από το 1997.

Σύμφωνα με τα δεδομένα των τελευταίων ετών από την έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (βλ. *πίνακα 4.11*), μόνο ένας στους τρεις πολίτες δηλώνει εμπιστοσύνη προς την Ευρωπαϊκή Ένωση για το 2013, ενώ σε όλες τις χώρες που μελετούνται έχει καταγραφεί πτώση των επιπέδων εμπιστοσύνης από το 2007 και έπειτα. Η εικόνα αυτή, αποτελεί μια καλή ένδειξη για το πόσο οι πολίτες της Ένωσης, τη θεωρούν υπεύθυνη για την οικονομική κρίση και ως εκ τούτου, για τις συνέπειες που έχουν βγει στην επιφάνεια της ευρωζώνης κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών. Με τον τρόπο αυτό, φανερώνεται πως οι δυσκολίες στην καθημερινότητα των πολιτών, έχουν τελικά αντίκτυπο τόσο σε εθνικό όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο.

4.11: Εμπιστοσύνη στην Ευρωπαϊκή Ένωση 1997-2014.

«Θα ήθελα να σας κάνω μια ερώτηση σχετικά με το πόση εμπιστοσύνη έχετε σε ορισμένους θεσμούς. Για κάθε έναν από τους ακόλουθους θεσμούς, παρακαλώ πείτε μου εάν τείνετε να τον εμπιστεύεστε ή τείνετε να μην τον εμπιστεύεστε. Την ευρωπαϊκή ένωση.»

	'97	'99	'00	'01	'02	'03	'05	'06	'07	'08	'09	'10	'11	'12	'13 Spr	'13 Fall	'14 Spr
Γερμανία	28	31	34	33	42	44	39	41	56	43	46	37	30	34	29	29	30
Αυστρία	33	32	40	36	38	46	42	43	46	38	44	41	34	37	35	39	31
Φιλανδία	43	36	48	41	39	59	41	41	61	52	52	50	44	47	41	47	48
Ολλανδία	36	43	53	43	48	57	42	48	69	59	58	53	42	42	37	38	41
Γαλλία	43	39	54	41	42	55	39	41	51	50	43	39	30	34	34	28	34
Ιταλία	48	53	58	53	62	61	56	56	58	40	48	42	32	31	25	23	24
Ελλάδα	58	45	50	55	58	57	57	63	63	59	55	42	29	18	19	21	24
Ισπανία	19	21	34	25	29	48	46	50	65	66	51	43	30	20	17	21	16
Πορτογαλία	46	57	57	63	66	62	57	57	65	58	55	45	31	34	24	25	28
Ιρλανδία	57	42	61	49	52	60	48	57	54	62	47	44	24	20	29	34	32

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις «τείνω να εμπιστεύομαι»).

Τα πρώτα σημάδια της μειωμένης εμπιστοσύνης προς την Ένωση από τη μεριά των Ευρωπαίων πολιτών, γίνονται εμφανή από το 2008, όταν η τάση που καταγράφεται στο σύνολο σχεδόν των χωρών που μελετούνται, είναι πτωτική. Τη δεδομένη χρονική στιγμή, όλες οι χώρες- με μοναδική εξαίρεση την περίπτωση της Ισπανίας και της Ιρλανδίας- δηλώνουν δυσταγμό να εμπιστευτούν το θεσμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γεγονός που φανερώνει πως μπορεί μεν το πρόβλημα της κρίσης να υπήρξε εντονότερο σε επιμέρους περιοχές, οι επιπτώσεις του ωστόσο, έγιναν αισθητές σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό σε όλοκληρο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Επί προσθέτως, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ανάλυση του συγκεκριμένου δείκτη εμπιστοσύνης σε αντιδιαστολή με την εμπιστοσύνη των ευρωπαίων πολιτών προς την εθνική τους κυβέρνηση. Στην πραγματικότητα, η ανταπόκριση των ερωτώμενων ως προς την εμπιστοσύνη προς την εθνική τους κυβέρνηση, υπήρξε η ίδια με την εμπιστοσύνη προς το θεσμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με εξαίρεση το γεγονός ότι οι εθνικές κυβερνήσεις παρουσιάζονται περισσότερο αρνητικά επιβαρυνμένες.

Κατά τρόπο που δεν προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη, οι χώρες της Νότιας Ευρώπης, που έχουν αντιμετωπίσει τα χειρότερα σε οικονομικό επίπεδο και έχουν υποστεί σκληρές συνέπειες όπως τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και η επιβολή των δύσκολων μέτρων λιτότητας, έχουν παρουσιάσει μια απότομη μείωση της εμπιστοσύνης που τρέφουν προς την Ένωση, σε σύγκριση πάντα με τις περιπτώσεις του ευρωπαϊκού Βορρά (*γράφημα 4.12*)

4.12: Εξέλιξη της εμπιστοσύνης στην Ευρωπαϊκή Ένωση στον ευρωπαϊκό Νότο.

Πηγή: *Ευρωβαρόμετρο* (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις «τείνω να εμπιστευόμαι»)

Το στοιχείο εκείνο, ωστόσο, που προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αξίζει σχολιασμού, είναι το γεγονός ότι και στις τρεις περιπτώσεις χωρών του ευρωπαϊκού Νότου (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία), κρατείται εμπιστοσύνη προς την Ευρωπαϊκή Ένωση περισσότερο από ότι στην εθνική- γεγονός που θα μπορούσε να ερμηνεύσει το που έχουν αποδοθεί, τελικά, περισσότερες ευθύνες για τον λάθος χειρισμό της κατάστασης της κρίσης από πλευράς πολιτών- ενώ παράλληλα φαίνεται πως απουσιάζουν τα στοιχεία εκείνα που διαφοροποιούν σημαντικά τις τρεις περιπτώσεις μεταξύ τους. Με μοναδική εξαίρεση την περίπτωση της Πορτογαλίας που παρουσιάζεται με ελαφρώς πιο βελτιωμένα δεδομένα από τη χώρα μας και την Ισπανία το 2012, η πορεία των τριών χωρών είναι κοινά καθοδική, με σημάδια ανόδου του υφιστάμενου δείκτη στο τελευταίο κύμα της μέτρησης (2014). Η Ισπανία, αποτελεί εξαίρεση της τάσης αυτής, δεδομένου ότι το πρώτο εξάμηνο του 2014 παρουσίασε πτώση του δείκτη εμπιστοσύνης προς το θεσμό της ευρωπαϊκής Ένωσης. Αξίζει να αναφερθεί πως η τάση ανόδου του συγκεκριμένου δείκτη για το πρώτο μισό του 2014, αφορά το σύνολο των χωρών που μελετούνται Στο σημείο αυτό, αξίζει να μελετηθεί τη στάση κρατείται ως προς το θεσμό του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου.

Η κάτωθι εικόνα αποτυπώνει την τάση εμπιστοσύνης των Ευρωπαίων στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο από το 2002 έως και το 2010, όπως έχει προκύψει από επεξεργασία των δεδομένων της «Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας». Η εικόνα που αποτυπώνεται, φανερώνει μια διαφοροποίηση μεταξύ των επιμέρους γεωγραφικών περιοχών, δεδομένου ότι ενώ στις χώρες του Βορρά οι μισοί περίπου πολίτες δηλώνουν ότι εμπιστεύονται το θεσμό του ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου παρουσιάζουν μια γενική αύξηση του δείκτη απογοήτευσης από το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, η οποία με την πάροδο του χρόνου αυξάνει. Αναφορικά με τη συγκεκριμένη τάση, ωστόσο, οφείλει να αναφερθεί το γεγονός ότι η περίπτωση της Ισπανίας παρουσιάζεται διαφοροποιημένη από τις δύο άλλες νοτιοευρωπαϊκές περιπτώσεις, κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι τα αποτελέσματα της δεδομένης έρευνας τοποθετούνται χρονικά μέχρι το 2010, όταν η Ισπανία δεν έχει έρθει ολοκληρωτικά αντιμέτωπη με τις οικονομικές δυσκολίες. Το **γράφημα 4.14** που αφορά την εξέλιξη της στάσης των πολιτών του ευρωπαϊκού Νότου, αποτυπώνει μια διαφοροποίηση στα στοιχεία των τριών περιπτώσεων χωρών με την έννοια ότι η περίπτωση της Ελλάδας παρουσιάζεται δυσμενέστερη. Η αιτία της διαφοροποίησης αυτής, έγκειται στο γεγονός ότι η Ισπανία και η Πορτογαλία το 2010 δεν είναι το ίδιο εκτεθειμένες στα προβλήματα της κρίσης όσο η χώρα μας.

4.13: Εμπιστοσύνη στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο (μέσος όρος).

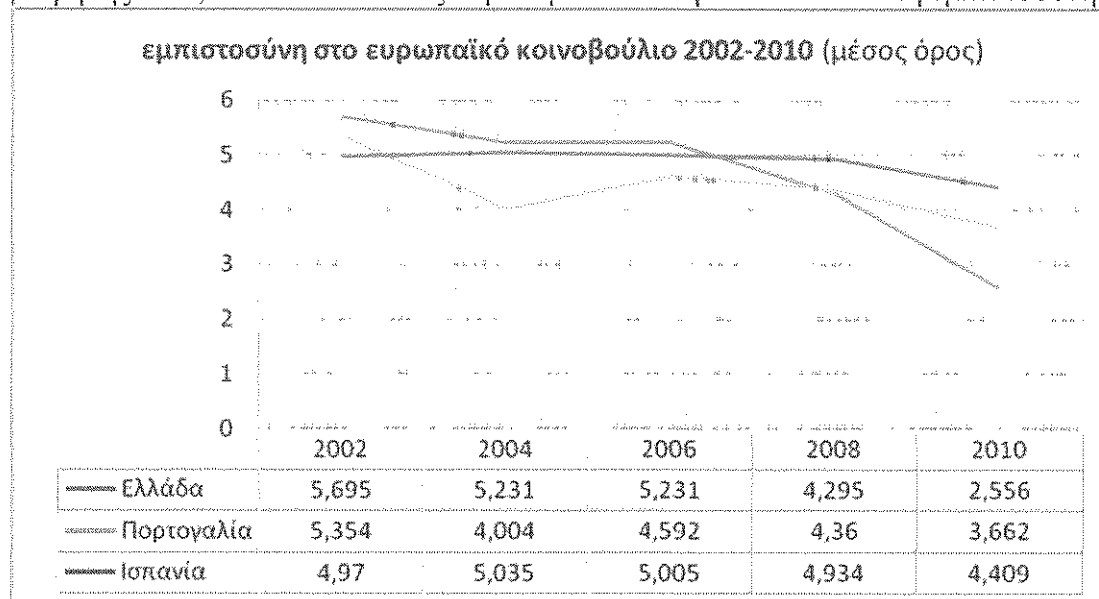
«Σε ποιο βαθμό θα λέγατε πως εμπιστεύεστε το **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο**;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτως καμία εμπιστοσύνη και 10= απόλυτη εμπιστοσύνη.

	2002	2004	2006	2008	2010
Γερμανία	4,462	4,171	4,002	4,173	4,198
Αυστρία*	4,221	3,981	3,964	4,084	(4,084)
Φιλανδία	4,878	4,995	4,99	5,158	5,082
Ολλανδία	4,677	4,546	4,733	5,022	4,934
Γαλλία	4,537	4,289	4,336	4,524	4,247
Ιταλία*	5,515	4,896	(4,896)	(4,896)	(4,896)
Ελλάδα*	5,695	5,231	(5,231)	4,295	2,556
Ισπανία	4,97	5,035	5,005	4,934	4,409
Πορτογαλία	5,354	4,004	4,592	4,36	3,662
Ιρλανδία	5,116	5,121	5,216	4,696	4,001

Πηγή: *European Social Survey-επεξεργασία δεδομένων** Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.

4.14: Εξέλιξη της εμπιστοσύνης στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στον ευρωπαϊκό Νότο

«Σε ποιο βαθμό θα λέγατε πως εμπιστεύεστε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτως καμία εμπιστοσύνη και 10= απόλυτη εμπιστοσύνη.

Πηγή: *European Social Survey- επεξεργασία δεδομένων*. *Η Ελλάδα δε συμμετέχει στο τρίτο κύμα της υφιστάμενης έρευνας, και έτσι για το έτος 2006 τοποθετούνται οι τιμές του προηγούμενου κύματος.

4.3.3 Εμπιστοσύνη στους πολιτικούς.

Ίδια είναι και η εικόνα όσον αφορά την εμπιστοσύνη του σώματος των ερωτώμενων στους πολιτικούς της χώρας τους και στα πολιτικά κόμματα. Όσον αφορά ειδικά την περίπτωση της εμπιστοσύνης στα πολιτικά πρόσωπα της κάθε χώρας, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι η τάση της ελάττωσης των ποσοστών εμπιστοσύνης αφορά σε γενικές γραμμές κατά κύριο λόγο την εποχή του ευρωπαϊκού Νότου, με την έννοια ότι μειωμένα ποσοστά εμπιστοσύνης στα πολιτικά πρόσωπα σημειώνονται σε μεγαλύτερο βαθμό σε Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία. Αξίζει παρόλα αυτά να σημειωθεί το γεγονός ότι κατά το τελευταίο κύμα διεξαγωγής της «Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας», σε όλες τις περιπτώσεις χωρών – ακόμα και σε εκείνες του Βορρά- σημειώνεται μια μικρή πτώση του δείκτη εμπιστοσύνης στους πολιτικούς. Παρακάτω, παρατίθεται τα επεξεργασμένα δεδομένα της ΕΚΕ από το 2002 έως το 2010 (πίνακας 4.15) καθώς επίσης και η εξέλιξη της εμπιστοσύνης στους πολιτικούς στον ευρωπαϊκό Νότο (γράφημα 4.16).

4.15: Εμπιστοσύνη στους πολιτικούς (μέσος όρος)

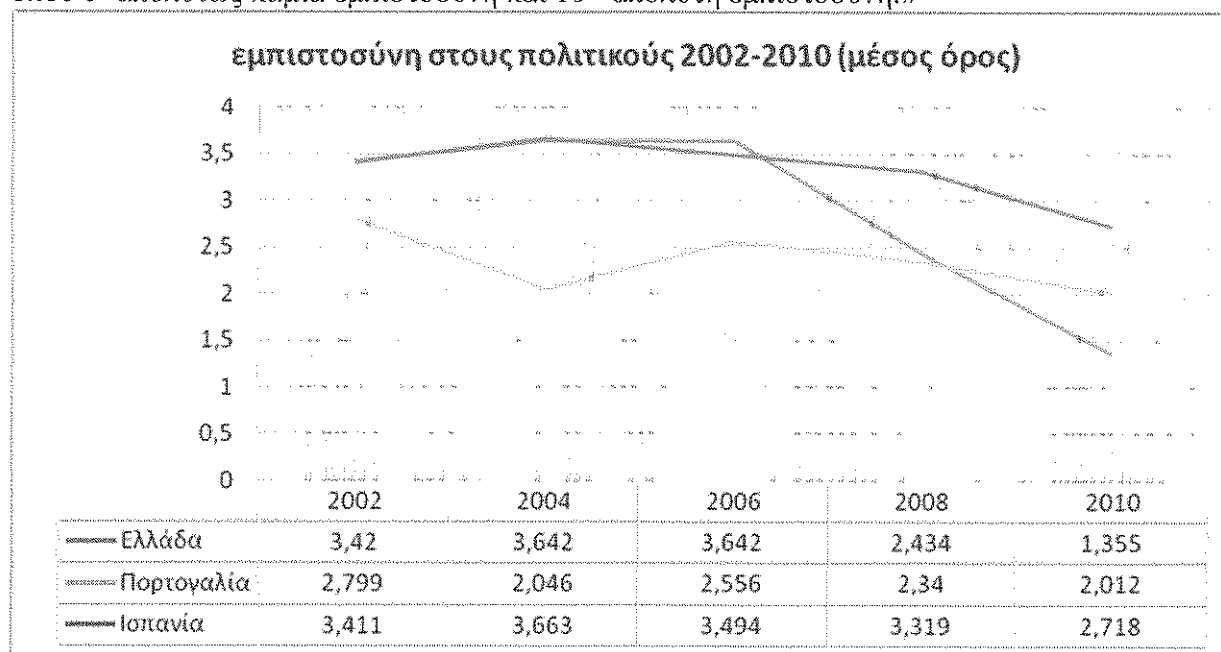
«Σε ποιο βαθμό θα λέγατε πως εμπιστεύεστε τους πολιτικούς;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτως καμία εμπιστοσύνη και 10= απόλυτη εμπιστοσύνη.

	2002	2004	2006	2008	2010
Γερμανία	3,429	3,184	3,025	3,48	3,295
Αυστρία*	3,031	3,285	3,316	3,512	(3,512)
Φιλανδία	4,773	4,889	4,946	4,871	4,439
Ολλανδία	4,829	4,638	5,065	5,171	5,479
Γαλλία	3,666	3,376	3,299	3,497	3,187
Ιταλία*	3,553	3,28	(3,28)	(3,28)	(3,28)
Ελλάδα*	3,42	3,642	(3,642)	2,434	1,355
Ισπανία	3,411	3,663	3,494	3,319	2,78
Πορτογαλία	2,799	2,046	2,556	2,34	2,012
Ιρλανδία	3,766	4,001	3,861	3,193	3,083

Πηγή: *European Social Survey*-επεξεργασία δεδομένων. *Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.

4.16: Εξέλιξη της εμπιστοσύνης στους πολιτικούς στον ευρωπαϊκό Νότο.

«Σε ποιο βαθμό θα λέγατε πως εμπιστεύεστε τους πολιτικούς;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτως καμία εμπιστοσύνη και 10= απόλυτη εμπιστοσύνη.»

Πηγή: *European Social Survey*- επεξεργασία δεδομένων. *Η Ελλάδα δε συμμετέχει στο τρίτο κύμα της υφιστάμενης έρευνας, και έτσι για το έτος 2006 τοποθετούνται οι τιμές του προηγούμενου κύματος.

Όπως και στις προηγούμενες μετρήσεις, για μια ακόμη φορά οι περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, κατέχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην

κρίση εμπιστοσύνης που έχει προκύψει ως επακόλουθο της οικονομικής κρίσης. Παρακολουθώντας το *γράφημα 4.16* που έχει μόλις παρατεθεί, προκύπτει αφενός ότι η Ελλάδα βρίσκεται σε δυσμενέστερη θέση από τις δύο άλλες περιπτώσεις -κυρίως γιατί έρχεται πιο γρήγορα αντιμέτωπη με οικονομικές δυσκολίες οι οποίες είναι και πιο επίπονες- αφετέρου ότι ο συγκεκριμένος δείκτης εμπιστοσύνης «τσακίζεται» πιο γρήγορα από την απομείωση της εμπιστοσύνης στο θεσμό του εθνικού κοινοβουλίου. Τα πολιτικά πρόσωπα δηλαδή, θεωρούνται υπεύθυνοι σε μεγάλο βαθμό για τις δυσκολίες που οι πολίτες βιώνουν σε επίπεδο καθημερινότητας. Τι συμβαίνει όμως με το θεσμό των πολιτικών κομμάτων; Στο επόμενο και τελευταίο μέρος αυτού του κεφαλαίου, το βάρος πέφτει στα πολιτικά κόμματα και στον τρόπο που έχουν αντιμετωπισθεί ως υπεύθυνοι της κρίσης από τους πολίτες των εκάστοτε κρατών.

4.3.4 Εμπιστοσύνη στα πολιτικά κόμματα.

Το ερώτημα που τίθεται για τον 21^ο αιώνα, είναι αν γινόμαστε μάρτυρες της κρίσης των πολιτικών κομμάτων καθώς οι ενδείξεις που μαρτυρούν την κρίση αυτή πληθαίνουν. Η κριτική που ασκείται, ωστόσο, στα πολιτικά κόμματα δεν είναι καθόλου καινούρια. Η κατάρρευση της εμπιστοσύνης στο θεσμό των πολιτικών κομμάτων, αποτελεί μια τάση με ιδιαίτερα σταθερή εξέλιξη καθώς αυτού του είδους η παρακμή έχει απασχολήσει έντονα τη διεθνή βιβλιογραφία. Οι σύγχρονοι προβληματισμοί, προέρχονται από στοιχεία που πιστοποιούν την παρακμή τους ως οχημάτων αντιπροσώπευσης και ως αποτελεσματικών συνδέσμων μεταξύ κυβέρνησης και λαού.

Ενδείξεις για την «κρίση της κομματικής πολιτικής» μπορούν να βρεθούν στην υποχώρηση της συμμετοχής και της αφοσίωσης στα κόμματα, όπως αντανakλάται στην κομματική απευθυγράμμιση.³⁴ Εξίσου σημαντική είναι και η φαινομενικά αναπόδραστη αύξηση του μέσου όρου ηλικίας των μελών τους, δεδομένου ότι η συμμετοχή στα κόμματα φθίνει ενώ ο μέσος όρος ηλικίας των μελών τους ανεβαίνει. Οι προβληματισμοί αυτοί εντείνονται περαιτέρω από φαινόμενα δραστηκής μεταστροφής των εκλογέων εναντίον των κυβερνώντων κομμάτων. Η μείωση του αριθμού των ψηφοφόρων που συμμετέχουν σε κομματικές συγκεντρώσεις καταδεικνύει επίσης τη φθίνουσα ικανότητα των κομμάτων να ικανοποιήσουν τους ψηφοφόρους τους. Έτσι, η αφοσίωση των ψηφοφόρων στα κόμματα εξασθενίζει, καθώς αποδυναμώνονται πλέον οι παραδοσιακές κοινωνικές διαιρέσεις.

³⁴ Βλ. Heywood Andrew (2006) - κεφ.12 «Κόμματα και κομματικά συστήματα.»

Τα μεγάλα κόμματα δεν προσφέρουν πλέον θεμελιωδώς διαφορετικά οράματα για την κοινωνία με αποτέλεσμα να υπάρχουν ενδείξεις της «αντιπολιτικής». Της ανόδου δηλαδή πολιτικών κινημάτων και οργανώσεων που έχουν σα μοναδικό κοινό χαρακτηριστικό την αντιπάθεια προς τα συμβατικά κέντρα εξουσίας και την αντιπαράθεση με τα κατεστημένα κυβερνητικά κόμματα. Λόγοι που ενισχύουν την παραδοχή της κρίσης των κομμάτων θα μπορούσαν να θεωρηθούν αφενός το γεγονός ότι οι ηγέτες τους επικοινωνούν πλέον με τους ψηφοφόρους όλο και περισσότερο μέσω της τηλεόρασης και όχι μέσω του ίδιου του κόμματος, καθώς επίσης και το γεγονός ότι τα έσοδα τους εξαρτώνται όλο και περισσότερο από κρατικές επιχορηγήσεις και όχι από τις συνδρομές των μελών τους.

Ένα από τα προβλήματα που ταλανίζουν τα κόμματα, είναι ο πραγματικός ή εκλαμβάνόμενος ως ολιγαρχικός χαρακτήρας τους. Θεωρούνται γραφειοκρατικοί πολιτικοί μηχανισμοί η βάση των οποίων είτε είναι αδρανής είτε ασχολείται με ανιαρές και ανούσιες εργασίες. Η δημόσια εικόνα τους έχει σπλωθεί και από τους δεσμούς που διατηρούν με την κυβέρνηση και τους επαγγελματίες πολιτικούς. Ως πολιτικοί φορείς, τα κόμματα μολύνονται από την εξουσία, τη φιλοδοξία και τη διαφθορά με την οποία σχετίζονται αρκετές φορές τα ανώτερα κρατικά αξιώματα. Υπάρχει δηλαδή η άποψη ότι τα κόμματα απορροφούνται συχνά σε εσωτερικές διενέξεις και στον αγώνα για την εξουσία με απώτερο σκοπό να απομακρύνονται από τα προβλήματα των απλών ανθρώπων και από τις ανάγκες τους. Θα μπορούσε επίσης να ειπωθεί ότι η διακυβέρνηση των σύγχρονων κοινωνιών γίνεται ολοένα και δυσκολότερη καθώς η απογοήτευση και ο κυνισμός έχουν πλέον πρωτεύοντα ρόλο και αυξάνονται όσο τα κόμματα διεκδικούν την εξουσία διακηρύσσοντας μεν τη δυνατότητά τους να λύνουν τα προβλήματα των πολιτών και να βελτιώνουν συνεχώς το επίπεδο ζωής τους, αποτυγχάνοντας ωστόσο να εκπληρώσουν τις υποσχέσεις τους όταν βρεθούν στην κυβέρνηση. Μια ακόμα εξήγηση ερμηνείας του φαινομένου αυτού θα μπορούσε να θεωρηθεί το γεγονός ότι υποχωρούν, ενδεχομένως γιατί έχουν αρχίσει να ξεθωιάζουν οι κοινωνικές ταυτίσεις και οι παραδοσιακές πεποιθήσεις που τα γέννησαν. Ενώ κάποτε κατάφερναν να εκφράζουν στόχους μεγάλων τμημάτων του εκλογικού σώματος, κάτι τέτοιο δε φαίνεται να συμβαίνει πια. Στο σημείο αυτό, αξίζει να παρατεθεί το πώς επηρεάζεται η υπάρχουσα παρακμή που έχει παραπάνω αναφερθεί, από την οικονομική κρίση, καθώς επίσης και ποιες αιτίες της παρακμής των κομμάτων η τελευταία ενεργοποιεί. Στους πίνακες που ακολουθούν, αποτυπώνεται η εξέλιξη της εμπιστοσύνης στα κόμματα από το 1997 έως το πρώτο μισό του 2014.

4.17: Εμπιστοσύνη στα πολιτικά κόμματα (μέσος όρος)

«Σε ποιο βαθμό θα λέγατε πως εμπιστεύεστε τα πολιτικά κόμματα;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτως καμία εμπιστοσύνη και 10= απόλυτη εμπιστοσύνη.

	2004	2006	2008	2010
Γερμανία	3,134	3,2	3,432	3,259
Αυστρία*	3,406	3,354	3,438	(3,48)
Φιλανδία	5,004	5,004	4,969	4,54
Ολλανδία	4,766	5,111	5,134	5,225
Γαλλία	3,39	3,201	3,327	3,073
Ιταλία*	3,304	(3,304)	(3,304)	(3,304)
Ελλάδα*	3,548	(3,458)	2,523	1,375
Ισπανία	3,643	3,474	3,27	2,705
Πορτογαλία	2,088	2,543	2,386	2,08
Ιρλανδία	4,025	3,853	3,292	3,007

Πηγή: *European Social Survey*-επεξεργασία δεδομένων. *Οι υφιστάμενες χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα), δε συμμετέχουν σε όλα τα κύματα διεξαγωγής της έρευνας και έτσι όπου απουσίαζαν τα δεδομένα, έχει τοποθετηθεί πανομοιότυπη τιμή με το αμέσως προηγούμενο έτος.

«Θα ήθελα να σας κάνω μια ερώτηση σχετικά με το πόση εμπιστοσύνη έχετε σε ορισμένους θεσμούς. Για κάθε έναν από τους ακόλουθους θεσμούς, παρακαλώ πείτε μου εάν τείνετε να τον εμπιστεύεστε ή τείνετε να μην τον εμπιστεύεστε. Τα πολιτικά κόμματα.»

	'97	'99	'00	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07	'08	'10	'11	'12	'12	'13	'13	'13	'14
														Spr	Fall	Spr	Fall	Spr	Spr
Γερμανία	13	16	19	18	16	10	9	18	20	18	18	15	15	24	21	25	21	25	30
Αυστρία	28	25	22	27	27	22	21	21	29	30	31	27	30	36	33	37	24	37	23
Φιλανδία	15	24	23	25	23	28	22	12	9	31	31	26	31	37	36	37	32	37	41
Ολλανδία	43	45	44	40	38	37	29	35	41	40	40	39	33	39	33	34	28	34	41
Γαλλία	12	12	15	16	13	16	14	10	12	10	11	10	9	25	12	11	7	11	8
Ιταλία	14	17	14	14	16	16	14	21	21	13	13	16	9	4	8	7	7	7	6
Ελλάδα	21	19	19	26	17	18	30	16	18	17	17	5	5	7	5	4	4	4	9
Ισπανία	22	21	30	25	26	24	29	23	23	40	40	14	12	10	6	5	6	5	7
Πορτογαλία	16	23	19	23	23	22	17	31	27	19	19	15	14	13	17	9	12	9	9
Ιρλανδία	22	23	24	32	26	22	27	25	25	27	27	9	13	18	12	13	11	13	16

Πηγή: *Ευρωβαρόμετρο* (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις «τείνω να εμπιστεύομαι»)

Η πτωτική πορεία της εμπιστοσύνης στο θεσμό των πολιτικών κομμάτων, παρουσιάζεται και πάλι γενικευμένη δεδομένου ότι το δείγμα των χωρών που παρατίθενται, παρουσιάζει πτωτική στάση εμπιστοσύνης με την πάροδο του χρόνου, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό -επιβεβαιώνοντας τις θεωρίες περί κρίσης της κομματικής πολιτικής που έχουν παραπάνω αναφερθεί. Ανάμεσα στα πιο αξιοσημείωτα πτωτικά ποσοστά ωστόσο, κυριαρχούν οι περιπτώσεις της Ελλάδας και της Ισπανίας και

της Ιρλανδίας, των χωρών δηλαδή που αντιμετώπισαν πιο έντονα την οικονομική κρίση. Άξιο αναφοράς στοιχείο, αποτελεί το γεγονός ότι η Πορτογαλία, παρουσιάζει μεν χαμηλά ποσοστά εμπιστοσύνης προς το θεσμό των πολιτικών κομμάτων, η τάση αυτή, ωστόσο, δεν αποτελεί μια πρωτόγνωρη κατάσταση για τη χώρα και δεν μπορεί να υπαχθεί στο πλαίσιο των συνεπειών της κρίσης καθώς όπως οι δείκτες δείχνουν η δυσπιστία των πολιτών προς τα κόμματα κυριαρχεί στη χώρα για πολλά χρόνια.

Σύμφωνα με τη θεωρία των Lipset και Rokkan, η οποία αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του 1960,³⁵ τα ευρωπαϊκά κομματικά συστήματα καθώς επίσης και η πολιτική-εκλογική συμπεριφορά διαμορφώθηκαν στη βάση συγκεκριμένων κοινωνικών αντιπαράθεσεων η οποίες και αποτελούν συγκεκριμένες διαιρετικές τομές (cleavages). Οι διαιρετικές αυτές τομές, μπορεί να χωρίζουν μια εθνική κοινωνία ανάλογα με την τάξη και τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα, τη θρησκεία, την εθνότητα, τη γλώσσα, το επιδιωκόμενο καθεστώς κ.α. Στις περιπτώσεις των κοινωνιών του ευρωπαϊκού Νότου, το κομματικό σύστημα συγκροτείται σε πρωταρχικό στάδιο στη βάση της πολιτικοϊδεολογικής διάστασης, ενώ παράλληλα επικρατεί έντονα το στοιχείο της πολιτικοποίησης και της έντονης πολιτικής συμμετοχής, είτε μέσω των κομμάτων, είτε μέσω του συνδικαλισμού, είτε μέσω διαφόρων άλλων κοινωνικών οργανώσεων.

Η δεδομένη σύμπνοια ηγεσίας-πολιτών του ευρωπαϊκού Νότου ωστόσο, δεν υφίσταται επ' άπειρον. Φαινόμενα αποστασιοποίησης ή απογοήτευσης από την κατάσταση της πολιτικής κάνουν αισθητή την εμφάνισή τους, η συμμετοχή σε κόμματα και οργανώσεις αρχίζει να φθίνει, ενώ παράλληλα η πόλωση που μπορεί να υφίσταται μεταξύ των πολιτικών ηγεσιών δεν είναι ικανή να πείσει ότι πηγάζει από τη μεγάλη διαφορά των προγραμμάτων τους και των προτεινόμενων λύσεων. Το αποτέλεσμα της κατάστασης που έχει μόλις περιγραφθεί, είναι η αισθητή πτώση του ενδιαφέροντος για την πολιτική και μια γενικότερη αλλαγή κλίματος από την πολιτικοποίηση στην βαθμιαία αποστασιοποίηση με τους πολίτες να δηλώνουν όλο και λιγότερο διατεθειμένοι να κινητοποιηθούν και να υποστηρίξουν το κόμμα που κάποτε στήριζαν.

Επιπλέον, όπως έχει σημειωθεί από το Peter Mair, τα πολιτικά κόμματα στις ανεπτυγμένες δημοκρατίες έχουν παρουσιάσει μια ανικανότητα να ασκούν ταυτόχρονα τις βασικές λειτουργίες που επέτρεψαν την ανάπτυξη των σύγχρονων δημοκρατιών: να κυβερνάνε και να αντιπροσωπεύουν. Σύμφωνα με τον Mair, οι δύο αυτές λειτουργίες έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται χάρη με πολλά από τα κόμματα να αναγκάζονται σε

³⁵ Βλ. Lipset M., Rokkan S. (1967).

υποβάθμιση ή να είναι αναγκασμένα να υποβαθμίζουν τον αντιπροσωπευτικό τους ρόλο ενισχύοντας όσο το δυνατόν περισσότερο τον κυβερνητικό.³⁶ Η ανταπόκριση με την οποία οι πολιτικοί ηγέτες και οι κυβερνήσεις ακούνε και έπειτα ανταποκρίνονται στα αιτήματα των πολιτών, έχει καταστεί πλέον ένας ιδιαίτερα δύσκολος στόχος προς επίτευξη από πλευράς κομμάτων. Μια σειρά από οργανωτικές αλλαγές έχουν οδηγήσει τα κόμματα μακριά από την κοινωνία πολιτών μειώνοντας σημαντικά τον αριθμό των μελών τους και καθιστώντας τα παράλληλα λιγότερο ικανά να εκφράζουν πλέον τις απαιτήσεις των πολιτών.

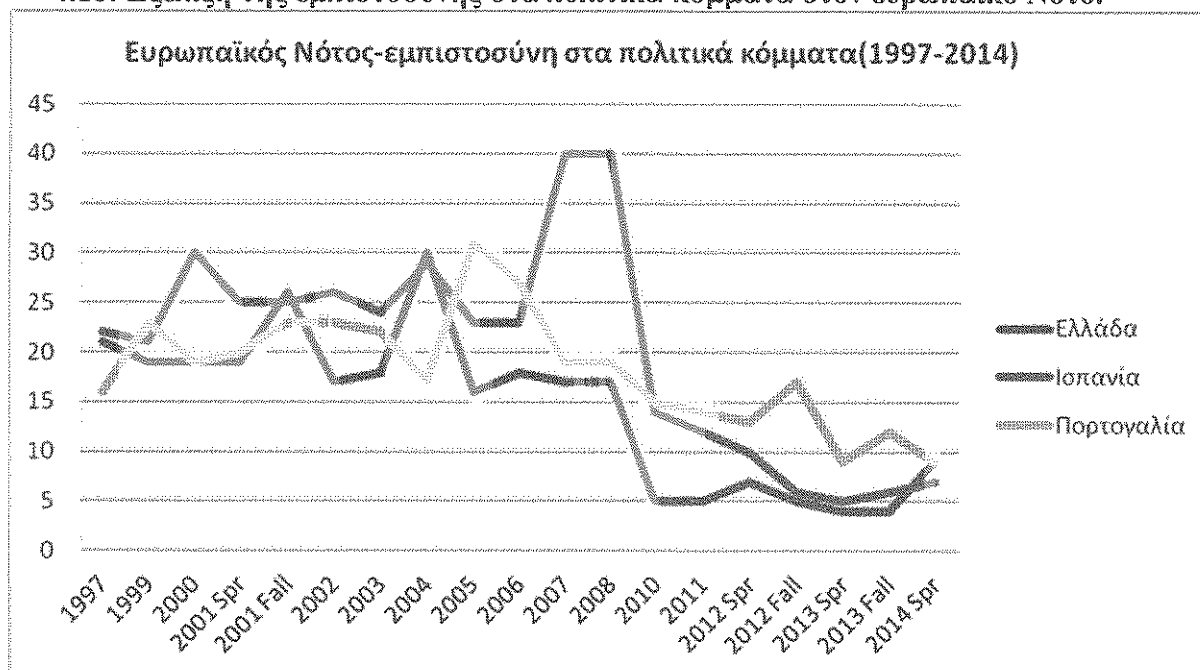
Η δεδομένη εικόνα δυσχεραίνει σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό αν ληφθεί υπ' όψιν η δύσκολη κατάσταση της οικονομικής κρίσης. Σε κοινωνίες όμοιες με αυτές του ευρωπαϊκού Νότου, τα κυβερνώντα κυρίως κόμματα, είναι διχασμένα ανάμεσα στις απαιτήσεις των ψηφοφόρων τους και των εξωτερικών παραγόντων όπως είναι οι Ευρωπαίοι Εταίροι, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Δεδομένου ότι οι τελευταίοι έχουν κληθεί να αναλάβουν την ανοικοδόμηση των εκάστοτε οικονομιών που αιμορραγούν, τα εθνικά κυβερνώντα πολιτικά κόμματα στην πραγματικότητα δεν έχουν και πολλές επιλογές. Η οικονομική θύελλα που έχει ξεσπάσει στη Νότια Ευρώπη, έχει δείξει ότι κυβερνώντα κόμματα διχασμένα σε ένα δίλημμα όμοιο με αυτό που μόλις αναφέρθηκε, καταλήγουν να παραμελούν τις απαιτήσεις των ψηφοφόρων τους, δεδομένου ότι όπως η ιστορία έχει δείξει κόμματα που προσπάθησαν να ανταποκριθούν πρώτιστα στις ανάγκες των ψηφοφόρων τους έχασαν τελικά τη διεθνή τους αξιοπιστία με αποτέλεσμα να υφίστανται σοβαρές συνέπειες για την οικονομική υγεία της χώρας τους. Και ενώ η δυσανεμία για τα κόμματα αποτελεί τα τελευταία κυρίως χρόνια μια παγκόσμια τάση, επί της ουσίας υπάρχουν τοπικές αιτίες.³⁷ Έτσι, δε θα αποτελούσε σφάλμα η άποψη ότι η οικονομική κρίση έχει φέρει στην επιφάνεια όλες τις αποτυχίες των εθνικών πολιτικών συστημάτων που έχουν λάβει χώρα σε βάθος χρόνου.

Επί προσθέτως, αξίζει να αναφερθεί πως στο γενικότερο αυτό κλίμα της διαρκούς απαξίωσης των παραδοσιακών δυνάμεων εξουσίας, αρχίζει να καταγράφεται μια στροφή προς τις ακραίες λύσεις. Στο σημείο αυτό, αξίζει να παρατεθεί η εξέλιξη της εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα, όπως αποτυπώνεται στην περιοχή του ευρωπαϊκού Νότου.

³⁶ Βλ. Mair (2011).

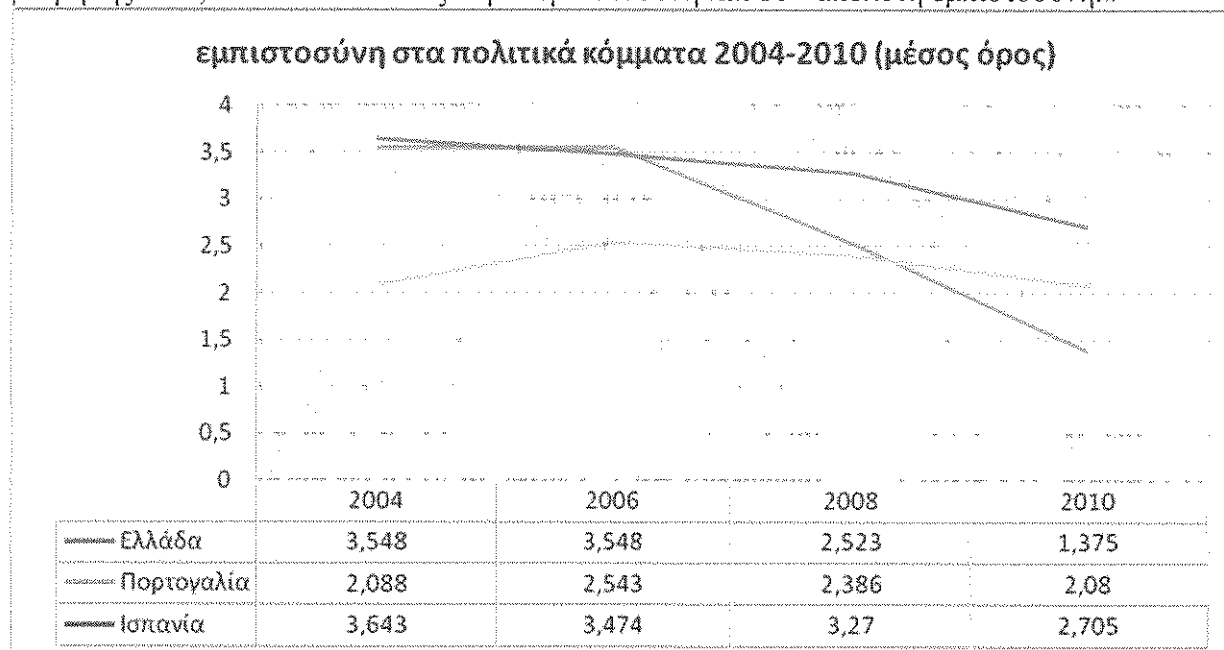
³⁷ Βλ. Bosco A., Verney S. (2012).

4.18: Εξέλιξη της εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα στον ευρωπαϊκό Νότο.

Πηγή: *Ευρωβαρόμετρο* (*τα ποσοστά υπολογίστηκαν με βάση τις απαντήσεις τείνω να εμπιστευόμαι")

«Σε ποιο βαθμό θα λέγατε πως εμπιστεύεστε τους πολιτικά κόμματα;», κλίμακα μέτρησης 0-10, όπου 0=απόλυτως καμία εμπιστοσύνη και 10= απόλυτη εμπιστοσύνη.»

Πηγή: *European Social Survey*- επεξεργασία δεδομένων. *Η Ελλάδα δε συμμετέχει στο τρίτο κύμα της υφιστάμενης έρευνας, και έτσι για το έτος 2006 τοποθετούνται οι τιμές του προηγούμενου κύματος.

Οι αναταράξεις που έχουν σημειωθεί στα εκάστοτε πολιτικά συστήματα από το 2008 και έπειτα είναι γεγονός. Παρόλα αυτά, πέρα από το γεγονός ότι η Πορτογαλία αποτελεί εξαίρεση στη συγκεκριμένη θεματική -με την έννοια ότι ακολουθεί μεν το κλίμα του ευρωπαϊκού Νότου χωρίς ωστόσο να ευθύνεται αποκλειστικά η οικονομική κρίση για αυτό- άξιο αναφοράς στοιχείο είναι η εντυπωσιακή άνοδος εμπιστοσύνης των Ισπανών πολιτών στα πολιτικά κόμματα κατά τη διάρκεια των ετών 2007-2008, όπως αποτυπώνεται στα δεδομένα της έρευνας του «Ευρωβαρόμετρου». Το 2008, υπήρξε εκλογική χρονιά για την Ισπανία. Το αποτέλεσμα της αλματώδους ένδειξης εμπιστοσύνης, θα μπορούσε να αποδοθεί στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη εκλογική διαδικασία θεωρείται ιδιαίτερη, κατά κύριο λόγο γιατί ήταν η δεύτερη φορά στην ισπανική πολιτική ιστορία, που ένα κόμμα κέρδισε περισσότερο από 11 εκατομμύρια ψήφους σε βουλευτικές εκλογές, ενώ παράλληλα αξίζει να αναφερθεί ότι το ποσοστό που συγκέντρωσαν τα δύο πρώτα κόμματα μαζί άγγιζε κάτι παραπάνω από το 80% του συνολικού αποτελέσματος, χαρίζοντας στα δύο πρώτα κόμματα το μεγαλύτερο ποσοστό λαϊκής υποστήριξης που έχει δοθεί ποτέ (323 έδρες από τις συνολικά 350 έδρες).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε πολλές περιπτώσεις κρατών-μελών της ευρωπαϊκής κοινότητας, τα εκάστοτε πολιτικά συστήματα κλυδωνίζονται σε μεγάλο βαθμό μέσα σε ένα κλίμα γενικευμένου εκφυλισμού και πολιτικής απογοήτευσης. Όπως προκύπτει από την παρακολούθηση της ιστορίας, σε αρκετές περιπτώσεις χωρών το ίδιο το σύστημα ήταν που εξέθρεψε από μόνο του τη διαπλοκή της οικονομικής με την πολιτική εξουσία μαζί με μια εκτεταμένη πολιτική διαφθορά, εξοικειώνοντας παράλληλα την κοινή γνώμη και τους πολίτες σε μια σειρά σκανδάλων και ένα γενικότερο κλίμα σκανδαλογίας. Συνεχίζοντας στην ίδια λογική ωστόσο, η ίδια ήταν και η κοινή γνώμη που υπέστη μια βαθειά κρίση εμπιστοσύνης προς τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, προς τη Βουλή και τους βουλευτές της, προς τη νομοθετική και αναθεωρητική εξουσία και κυρίως προς τα πολιτικά κόμματα. Η πλέον σημαντική, θεσμική επίπτωση της παρακμής αυτής, είναι η πλήρης απαξίωση ή απονομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος, ενώ θα μπορούσε με ευκολία να ειπωθεί ότι πρόκειται ουσιαστικά για μια κρίση νομιμοποίησης του αντιπροσωπευτικού συστήματος και ειδικότερα της σχέσης αντιπροσώπευσης εκλογέως και εκλεγόμενου. Αυτή η άτυπη αλλά καθοριστική σχέση εμπιστοσύνης που πρέπει να υπάρχει μεταξύ τους έχει διαρραγεί, καθώς πλέον τα αξιώματα των αντιπροσώπων-βουλευτών έχουν χάσει τη θεσμική ακτινοβολία και αίγλη τους και έχουν φορτιστεί με άσχημες εικόνες ως υπαίτιοι της δύσκολης οικονομικής κατάστασης ιδίως των χωρών που γεύονται τα πλήγματα της οικονομικής κρίσης με πιο έντονο τρόπο. Ο θεσμός της πολιτικής αντιπροσώπευσης έχει απολέσει το κύρος του ίσως περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Η εποχή στην οποία έχει επέλθει η υφήλιος σήμερα αντανακλάται μέσα από ένα κλίμα στο οποίο βασιλεύει η αβεβαιότητα και το άγνωστο, ο φόβος για το αύριο και η παντελής κοινωνική ανασφάλεια. Φαινόμενα τέτοιου είδους, παρατηρούνται κατά κύριο λόγο σε εποχές μεταβατικές όπως είναι η δική μας· σε περιόδους οικονομικής κρίσης, σε εμφύλιους ή παγκόσμιους πολέμους, αλλά και γενικότερα σε περιόδους που κυφορούν επώδυνα μια νέα εποχή.

Αυτό που συμβαίνει ουσιαστικά στη φάση αυτή, είναι ο επανακαθορισμός των σχέσεων του κράτους με την οικονομία και την κοινωνία, ενώ αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι οι μετασχηματισμοί αυτοί υπαγορεύονται από παράγοντες που δεν ελέγχονται και δεν ορίζονται από το εθνικό κράτος. Συντελούνται και επιβάλλονται τρόπων τινά από παράγοντες διεθνείς, δυσδιάκριτους και εν πολλοίς ανεξέλεγκτους δεδομένου ότι καθορίζονται από δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς. Έτσι, ένας νέος κόσμος γεννιέται σε εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο μέσα από συγκρούσεις,

έριδες, ρήξεις και κοινωνική ανασφάλεια. Το γεγονός αυτό προϋποθέτει μια νέα σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ εκλογέων και εκλεγόμενων που μπορεί να εγκαθιδρυθεί μέσα από την ανάκτηση της αξιοπιστίας της πολιτικής και των πολιτικών, η οποία συναρτάται από την αποκατάσταση του κύρους των θεσμών. Η ανοικοδόμηση μιας νέας σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ κυβερνόντων και κυβερνώμενων, είναι ενδεχομένως το συστατικό εκείνο στοιχείο που θα φέρει την υπέρβαση της κρίσης αξιοπιστίας της πολιτικής.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι περιπτώσεις των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου είναι ιδιαίτερες για μια σειρά από λόγους κατά βάση ιστορικούς. Το γεγονός αυτό εξηγεί ενδεχομένως σε μεγάλο βαθμό το λόγο ύπαρξης ενός σαφούς διαχωρισμού μεταξύ των περιπτώσεων του ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου. Τι συμβαίνει, ωστόσο, και καταγράφεται τελικά διαφοροποίηση και στις επιμέρους περιπτώσεις χωρών του ευρωπαϊκού Νότου; Οι ευρωπαϊκές περιφέρειες του Νότου έχουν πολλά να μοιραστούν, στην πραγματικότητα όμως, έχουν επίσης πολλά που μπορούν να τις διαχωρίσουν. Από όλα όσα έχουν αναφερθεί στην υφιστάμενη εργασία, γίνεται αντιληπτό πως ένα ίδιο πρόβλημα είναι ικανό να εκληφθεί με διαφορετικό τρόπο στην κάθε περίπτωση, ακόμα κι όταν έχουν επιβληθεί οι ίδιοι κανόνες. Η συγκεκριμένη θέση βρίσκει ευρεία εφαρμογή στους κόλπους της ΕΕ, όπου ίδιοι επίσημοι κανόνες οδηγούν σε απόκλιση, αντί για σύγκλιση, όχι μόνο κράτη-μέλη με διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές, αλλά και κράτη-μέλη που υπάγονται στην ίδια γεωγραφική περιοχή και χαρακτηρίζονται από μια κοινή ιστορία και ένα κοινό παρελθόν.

Στην πραγματικότητα, αυτό που ισχύει για τις περιπτώσεις των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου, έγκειται κατά κύριο λόγο στη διαφοροποίηση της έντασης του ίδιου προβλήματος. Η κρίση εμπιστοσύνης που συνέπεσε χρονικά με το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης, είχε τελικά διαφορετικό χρόνο εκκίνησης καθώς και διαφορετική ένταση σε Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία, δεδομένου ότι από όλες τις περιπτώσεις παράθεσης των εμπειρικών στοιχείων, συνάγεται το ίδιο αποτέλεσμα. Η Ελλάδα, έρχεται αντιμέτωπη πρώτη από τις δύο άλλες περιπτώσεις με το σκληρό πρόσωπο της κρίσης ενώ θα μπορούσε με ευκολία να ειπωθεί πως πέρα από το στοιχείο αυτό, υπήρξε αναμφισβήτητα και πιο έντονος ο τρόπος εκδήλωσης των επιμέρους επιπτώσεων. Η Πορτογαλία και η Ισπανία, ακολούθησαν μεν την πορεία της χώρας μας, σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, η βαρύτητα της μη ικανοποίησης των πολιτών ή της γενικότερης δυσπιστίας τους προς τις αρχές και τους θεσμούς του κράτους τους υπήρξε ηπιότερη.

Επί προσθέτως, αξίζει να αναφερθεί πως η κρίση εμπιστοσύνης, δεν αποτελεί επί της ουσίας φαινόμενο που δημιουργείται τελικά από την οικονομική κρίση, αλλά

υπάγεται στην γενικότερη «κρίση της πολιτικής» που απασχολεί τα τελευταία κυρίως χρόνια πολλές σύγχρονες δημοκρατίες. Αναμφισβήτητα, η κατάσταση της οικονομικής κρίσης αποτέλεσε έναν πολύ καλό λόγο διόγκωσης του φαινομένου αυτού, σε τέτοιο βαθμό ώστε να δοθεί η εντύπωση πως ήταν τελικά δημιούργημα της. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οφείλει να αναφερθεί πως η εμπιστοσύνη στους θεσμούς αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την εύρυθμη λειτουργία μιας οικονομίας και της συμμόρφωσης των πολιτών στις εκάστοτε υποχρεώσεις τους. Η δημιουργία κοινωνικής συνείδησης, είναι κατ' εξοχήν θέμα αξιόπιστων και αποτελεσματικών θεσμών, καθώς μόνο εάν γνωρίζει ο πολίτης ότι η δικαιοσύνη είναι αμερόληπτη, ότι τα φορολογικά βάρη επιμερίζονται δίκαια και ότι οι δαπάνες γίνονται προς όφελος όλων είναι σε θέση να δεχθεί να καταβάλει με προθυμία τη συνεισφορά του στην πολιτεία, τους θεσμούς της οποίας εμπιστεύεται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Acemoglu D.- Robinson J. A., "Why Nations Fail?", Crown Business, United States 2012.
2. Aderson Christopher J.- Hecht Jason D., "Crisis of confidence? The dynamics of economic opinions during the great recession" στο "Mass politic in Tough Times" ed. By Bermeo Nancy& Bartels Larry, Oxford University Press, 2014.
3. Almond Gabriel Abraham & Verba Sidney, "The Civic culture revisited: an analytic study", Little Brown, University of Michigan 1980.
4. Bermeo Nancy& Bartels Larry, "Mass politic in Tough Times", Oxford University Press, 2014.
5. Blackwell Basil, «Trust. Making and Breaking Comparative Relations», London 1990.
6. Bosco A.- Verney S., " Electoral epidemic: The political cost of Economic Crisis in Southern Europe, 2010-11", South European Society and Politics, vol. 17, no. 2, σελ. 129-154, Routledge, London 2012.
7. Dalton Russell J., "Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies", Oxford University Press, New York 2004.
8. Dalton Russell J., "Political support in advanced industrialized democracies" στο "Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance", Oxford University Press, New York 1999.
9. Debomy D., "EU No, Euro Yes? European Public Opinions Facing the Crisis (2007-2012), Jacques Delors Institute, Policy Paper 90, 2013.
10. Felix Roth, "Has the financial crisis shattered citizens' trust in national and European governmental institutions? Evidence from the EU member states, 1999-2010", Ceps Working Document, No. 343, June 2011.
11. Gideon Rachman- "Democracy's woes", The Economist (The World In 2013 Edition), 21/11/2012.
12. Inglehart Ronald, "The Silent Revolution", Princeton University Press, 1977.
13. Jalali C., "The 2011 Portuguese presidential elections: incumbency advantage in semipresidentialism?", South European Society and Politics, vol. 17, no. 2, σελ. 239-260., 2012.
14. Lipset S. M., Rokkan S., "Party Systems and Voter Aligment", Free Press, New York 1967.
15. Magalhaes P., "After the bailout: Responsibility. Policy, and Valence in the Portuguese Legislative Election of June 2011", South European Society and Politics, vol. 17, no. 2, σελ. 309-327, London 2012.
16. Mair P., "Bini Smaghi vs the parties: representative government and institutional constraints", Robert Schuman Centre for Advanced Studies and EU Democracy Observatory, EUI working paper no 2011/22, European University Institute, Florence 2011.

17. Martin I. & Urguizu-Sancho I., "The 2011 General Election in Spain: The Collapse of the Socialist Party", *South European Society and Politics*, vol. 17, no. 2, σελ. 347-363, London 2012.
18. Misztal B., «Trust in modern Societies» D.Gambetta (επιμ.), Polity Press, Cambridge 1996,
19. Norris Pippa, "Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited", Cambridge University Press, New York 2011.
20. Norris Pippa, "On Message: Communicating the Campaign" Co-authored by Pippa Norris, John Curtice, David Sanders, Maggie Scammell, and Holli Semetko, Sage Publications, London 1999.
21. Oltheten Pinteris & Sougiannis G., "Greece in the European Union: policy lessons from two decades of membership", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Vol. 43, Iss. 5, σελ. 774-806, 2003.
22. Pinto Antonio Costa, "Modern Portugal", Pao Alto, California 1998.
23. Putnam Robert David, "Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society, Oxford University Press, New York 2002.
24. Torcal M., Gunter R., Montero J. P., "Anti-party Sentiments in Southern Europe" 2002.

25. Hague Rod-Harrop Martin, «Συγκριτική πολιτική και διακυβέρνηση», μετάφραση Γιώργος Χρηστίδης, Κριτική, Αθήνα 2005.
26. Heywood Andrew, «Εισαγωγή στην πολιτική», μετάφραση Γιώργος Καράμπελας, Πόλις, Αθήνα 2006.
27. Pisani-Ferry Jean, «Η αφύπνιση των δαιμόνων», Πόλις, Αθήνα 2012.
28. Βεργόπουλος Κώστας, «Η προοδευτική πολιτική»- *Ελευθεροτυπία*, 17/05/2010.
29. Βούλγαρης Γιάννης και Νικολακόπουλος Ηλίας (επιμ.), «2012:Ο διπλός εκλογικός σεισμός», Θεμέλιο, Αθήνα 2014.
30. Βούλγαρης Γιάννης, «Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση», Πόλις, 2008.
31. Γεωργιάδου Βασιλική, «Η εκλογική άνοδος της Χρυσής αυγής. Ψήφος-ρεβάνς των επισφαλών και νέες πολιτικές ευκαιρίες» στο Βούλγαρης Γιάννης και Νικολακόπουλος Ηλίας (επιμ.), «2012:Ο διπλός εκλογικός σεισμός», Θεμέλιο, Αθήνα 2014.
32. Γιαννίτσης Τάσος, «Η διεθνής κρίση, η ελληνική, οι συλλογικές ευθύνες και ο Επιμηθέας»- *Athens Review of Books*, τχ 5, Μάρτιος 2010.
33. Διαμαντόπουλος Θανάσης, «Το κομματικό φαινόμενο», Παπαζήσης, Αθήνα 1993.
34. Δοξιάδης Αρίστος, «Νουκοκυραίοι, ραντιέρηδες, καιροσκόποι», *Athens Review of Books*, τχ 8, Ιούνιος 2010.

35. Θωμαδάκης Σταύρος, «Η κρίση, τα κράτη και οι αγορές»-ανακοίνωση στην επιστημονική συζήτηση του περιοδικού *ΙΣΤΟΡΕΙΝ*, 08/05/2010.
 36. Ιορδάνογλου Χρυσάφης, «Η οικονομία 1974-2000: Επιβάρυνση, Στασιμότητα, Ανάκαμψη» στο Παναγιωτόπουλος Β. (επιμ.) «Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000», τόμος 10, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.
 37. Καζάκος Πάνος, «Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση», εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 2010.
 38. Καρίλιο Σαντιάγκο, «Πολιτικές δυνάμεις στην Ισπανία, μετά τον Φράνκο τι;», Έλμα, Αθήνα 1975,
 39. Καφετζής Παναγιώτης- Μαλούτας Θωμάς- Τσίγκανου Ιωάννα, «Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (ESS)», ΕΚΚΕ, Αθήνα 2007.
 40. Καφετζής Παναγιώτης, «Συγκριτική έρευνα πολιτικής κουλτούρας στις χώρες της Νότιας Ευρώπης: εισαγωγικές παρατηρήσεις» στο «Επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών», ΕΚΚΕ, Αθήνα 1988.
 41. Μουζέλης Νίκος- «Υπάρχει μέλλον αν εκμεταλλευτούμε την κρίση.», Το Βήμα, 16/05/2010.
 42. Σταθάκης Γιώργος, «Η δημοσιονομική κρίση της ελληνικής οικονομίας: μια ιστορική ματιά», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 108, Ιανουάριος-Μάρτιος 2010.
 43. Σωτηρόπουλος Δημήτρης, «Κράτος & Μεταρρύθμιση στη σύγχρονη Νότια Ευρώπη: Ελλάδα-Ισπανία-Ιταλία-Πορτογαλία», Ποταμός, Αθήνα 2007,
 44. Τεπέρογλου Ευτυχία-Τσατσάνης Μάνος, «Η επισκευή ενός αργού θανάτου. Κομματικές ταυτίσεις και το τέλος του δικομματισμού» στο Βούλγαρης Γιάννης και Νικολακόπουλος Ηλίας (επιμ.), «2012:Ο διπλός εκλογικός σεισμός», Θεμέλιο, Αθήνα 2014.
 45. Χριστοδουλάκης Νίκος, «Σώζεται ο Τιτανικός;», εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011.
-
46. "The Economist Intelligence Unit's quality-of-life index (2005)"
 47. "21 Years of Human Development Reports"- <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/> , 2011 και "Country Fact Sheets - Greece. Human Development Report 2009"- Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών.